

Оріон

О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, О. К. Бицько

Зарубіжна література

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України
від 20.03.2017 р. №417)*

ВИДАНО ЗА РАХУНОК ДЕРЖАВНИХ КОШТІВ. ПРОДАЖ ЗАБОРОНЕНО

Експерти, які здійснювали експертизу даного підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа
«Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Л. А. Петренко, Урожайнівський НВК Токмацької районної ради Запорізької області, учитель-методист;

М. Ю. Твердоступ, Лубенський районний методичний кабінет Полтавської області, методист, учитель-методист;

О. О. Молчко, Львівський національний університет імені Івана Франка, доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура, кандидат філологічних наук.

АВТОРСЬКИЙ КОЛЕКТИВ:

О. О. Ісаєва, доктор педагогічних наук, професор: «До читача ХХІ століття»; «Фрідріх Шиллер»; «Про взаємодію романтизму і реалізму в літературі ХІХ століття»; «Олександр Пушкін»; «Про розквіт реалізму в літературі другої половини ХІХ століття»; «Оноре де Бальзак»; «Микола Гоголь»; «Про традиції та новації в літературі ХХ століття»; «Михайло Булгаков»; «Рей Бредбері»; «Пізнаємо себе і світ через літературу»;

Ж. В. Клименко, доктор педагогічних наук, професор: «Культура доби Просвітництва»; «Джонатан Свіфт»; «Йоганн Вольфганг Гете»; «Література доби романтизму»; «Джордж Гордон Байрон»; «Михайло Лермонтов»; «Бернард Шоу»;

А. О. Мельник, кандидат педагогічних наук, доцент: «Генріх Гейне»; «Нові тенденції у драматургії кінця ХІХ – початку ХХ століття»; «Генрік Ібсен»; «Ерік Сігал»;

О. К. Бицько: «Шолом-Алейхем».

Ісаєва О. О.

I-85 Зарубіжна література : підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко, А. О. Мельник, О. К. Бицько. — Київ : УОБЦ «Оріон», 2017. — 304 с. : іл.

ISBN 978-617-7485-23-9.

УДК 821(1-87).09(075.3)

© О. О. Ісаєва, Ж. В. Клименко,
А. О. Мельник, О. К. Бицько, 2017
© УОБЦ «Оріон», 2017

Одного разу навчившись читати, ти назавжди стаєш вільним.

Фредерик Дуглас

ДО ЧИТАЧА ХХІ СТОЛІТТЯ, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

Вітаємо вас, любі наші читачі — майбутні менеджери чи лікарі, програмісти чи екологи, юристи чи актори, спортсмени, банкіри, політики, економісти чи вчителі!.. Незалежно від того, ким ви уявляєте себе в майбутньому, нам усім потрібно навчитися бачити, слухати й чути, зіставляти та робити висновки, висловлювати свої враження, знаходити рішення і, врешті-решт, відчувати й насолоджуватися. І в цьому нам допомагає українська та зарубіжна ЛІТЕРАТУРА...

Напевно, ви вже замислювалися над тим, ЩО іноді спонукає нас відірватися від комп'ютерів або улюбленого заняття, змушує розгорнути гарну книжку і, попри всі наші буденні проблеми, поринути в читання. Чому ми, ті, які живуть у ХХІ столітті, звертаємося до художніх творів, написаних в інші епохи? Що шукаємо в них? Як впливають вони на нас? Спробуймо разом знайти відповіді на ці запитання...

Занурюючись у художні твори, ми часто подумки вступаємо в діалог з їхніми авторами, героями, і кожний з нас *самостійно* розкриває, що за «душа тисячоліть себе шукає в слові», як образно зазначила українська поетеса Ліна Костенко. А це означає, що ми в такий спосіб ПІЗНАЄМО СЕБЕ.

А ще... читання справжніх творів мистецтва ошляхетнює нас, привносить у наші душі й серця ВІРУ в ДОБРО і СВІТЛО, МИР і СПРАВЕДЛИВІСТЬ. А це, погодьтеся, у наш складний час не так і мало...

Відкриваючи для себе шедеври світової літератури, які ви на уроках української та зарубіжної літератури читатимете як в оригіналі, так і в художніх перекладах, ви отримаєте можливість простежити й порівняти, як змінюються людина і світ, який її оточує, і що, незалежно від часу й появи нових технологій, залишається незмінним.

У цьому навчальному році, осмислюючи на уроках зарубіжної літератури художні твори, написані в різні історичні часи, розпочинаючи від епохи Просвітництва й закінчуючи літературою ХХ–ХХІ століть, ви зможете поставити *свої* запитання та шукати *свої* відповіді, отже — сформувати *свій* погляд на життя й розібратися в *самому собі*.

Тож давайте разом розмірковувати й обговорювати, сперечатися, зіставляти й перевіряти, давати власну оцінку й пізнавати — передусім себе й навколишній світ. І, як зазначає американський письменник і просвітитель Фредерик Дуглас, — читати і бути вільними!

Автори

ДО ЧИТАЧА ХХІ століття, або ЗАМІСТЬ ВСТУПУ	3
Анкета сучасного читача	7
Полемічні висловлювання про роль книжки та читання	8
Полемічні висловлювання про художній переклад	10
Поняття про літературні жанри й стилі	12

СВІТЛО РОЗУМУ:

із літератури Просвітництва

Культура доби Просвітництва	15
Джонатан СВІФТ: Творець славнозвісного Гуллівера	22
До вивчення роману «Мандрі до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера...»	25
Йоганн Вольфганг ҐЕТЕ: Світоч поезії й науки	36
Майська пісня (переклад з німецької Петра Тимочка)	44
Mailed	45
Прометей (переклад з німецької Миколи Бажана)	47
Вільшаний король (переклад з німецької Максима Рильського)	50
Erlkönig	51
Йоганн Крістоф Фрідріх ШИЛЛЕР:	
Німецький геній істини й добра	57
Ода до радості (переклад з німецької Миколи Лукаша)	59

ЗАГЛИБЛЮЮЧИСЬ У ВНУТРІШНІЙ СВІТ:

із літератури романтизму

Література доби романтизму	68
Генріх ГЕЙНЕ: Найвидатніша постать німецького романтизму	73
«Самотній кедр на стромині...» (переклад з німецької Леоніда Первомайського)	79
«На півночі сосна самотня...» (переклад з німецької Івана Франка)	79
«Ein Fichtenbaum steht einsam...»	79
«Не знаю, що стало зо мною...» (переклад з німецької Леоніда Первомайського)	81
«Ich weiß nicht, was soll es bedeuten...»	82
«Коли розлучаються двоє...» (переклад з німецької Максима Славинського)	86
Джордж Ноел Гордон БАЙРОН: «Володар наших дум»	91
«Хотів би жити знов у горах...» (переклад з англійської Дмитра Паламарчука)	96
I Would I Were a Careless Child	97

«Мій дух як ніч...»	
(переклад з англійської Володимира Самійленка)	99
My Soul Is Dark	100
До вивчення поеми «Мазепа»	103
Мазепа (уривок з поеми)	
(переклад з англійської Олекси Веретенченка)	106
До вивчення поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда»	112
Байронізм і байронічний герой	115

**ПОЄДНУЮЧИ НАЙКРАЩЕ:
від романтизму до реалізму в літературі XIX століття**

Про взаємодію романтизму і реалізму в літературі XIX століття	120
Олександр Сергійович ПУШКІН: «Новий Прометей»	122
До А. П. Керн («Я мить чудову пам'ятаю...»)	
(переклад з російської Володимира Сосюри)	130
«Я мить чудову пам'ятаю...»	
(переклад з російської Юрія Отрошенка)	131
К *** («Я помню чудное мгновенье...»)	132
«Я вас кохав...» (переклад з російської Миколи Чернявського)	134
«Я вас кохав...» (переклад з російської Юрія Жилка)	134
«Я вас любил...»	134
«Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...»	
(переклад з російської Максима Рильського)	135
«Я пам'ятник собі поставив незотлінний...»	
(переклад з російської Миколи Зерова)	136
«Я памятник себе воздвиг нерукотворный...»	137
До вивчення роману у віршах «Євгеній Онегін»	141
Поняття про роман у віршах	147
Поняття про «онегінську строфу»	149
Михайло Юрійович ЛЕРМОНТОВ:	
Провісник правди і любові	154
«І нудно, і сумно! — і нікому руку подать...»	
(переклад з російської Миколи Терещенка)	160
«И скучно и грустно! — и некому руку подать...»	160
«На дорогу йду я в самотині...»	
(переклад з російської Максима Рильського)	161
«Выхожу один я на дорогу...»	162
Із Гейне («На півночі дикій стоїть в самотині...»)	
(переклад з російської Миколи Упеника)	165
Із Гейне («На севері диком стоїт одиноко...»)	165
До вивчення роману «Герой нашого часу»	167
Про психологічний, філософсько-психологічний романі і внутрішній монолог	176

РОЗКРИВАЮЧИ ДІЙСНІСТЬ: розквіт реалізму в літературі XIX століття

Про розквіт реалізму в літературі другої половини XIX століття	184
Оноре де БАЛЬЗАК: <i>Наполеон французької літератури</i> . . .	187
До вивчення повісті « <i>Гобсек</i> »	194
<i>Інтер'єр у художньому творі. Поняття про психологізм</i>	197
Микола Васильович ГОГОЛЬ:	
<i>Слава й гордість української землі</i>	203
До вивчення повісті « <i>Шинель</i> »	208
До вивчення комедії « <i>Ревізор</i> »	211

СТЕЖКАМИ «НОВОЇ» ДРАМИ

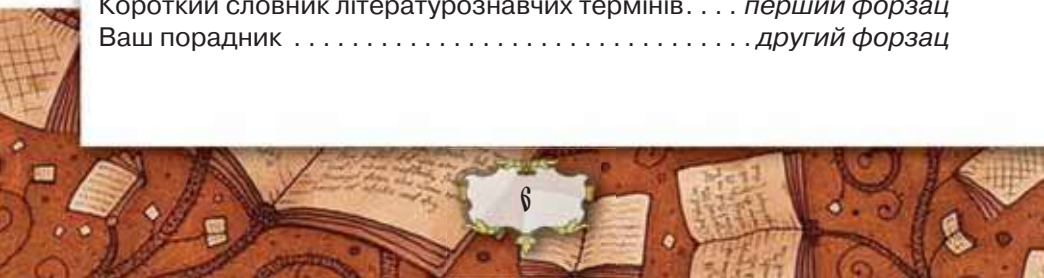
Нові тенденції у драматургії кінця XIX — початку XX століття	220
Генрік ІБСЕН: «<i>Північний лицар</i>» літератури й театру	222
До вивчення п'єси « <i>Ляльковий дім</i> »	227
Джордж Бернард ШОУ: <i>Блазень чи пророк?</i>	237
До вивчення п'єси « <i>Пігмаліон</i> »	241

НА ЗАХИСТІ ВІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ: із літератури XX століття

Про традиції і новації в літературі XX століття	254
<i>Про класичну й масову літературу</i>	255
ШОЛОМ-АЛЕЙХЕМ:	
«<i>Сонячний письменник похмурих буднів</i>»	258
До вивчення повісті « <i>Тев'є-молочар</i> »	265
Михайло Опанасович БУЛГАКОВ:	
<i>Не зрадити себе за жодних обставин...</i>	272
До вивчення повісті « <i>Собаче серце</i> »	280
Рей Дуглас БРЕДБЕРІ: <i>Справжній метр фантастики</i>	284
До вивчення роману « <i>451° за Фаренгейтом</i> »	287
Ерік Вольф СІГ'АЛ:	
<i>Професор, який написав історію кохання</i>	292
До вивчення повісті « <i>Історія одного кохання</i> »	295

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, або ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

Пізнаємо себе і світ через літературу	302
Короткий словник літературознавчих термінів.	<i>перший форзац</i>
Ваш порадник	<i>другий форзац</i>

Анкета сучасного читача «ПІЗНАЄМО СЕБЕ ЧЕРЕЗ ЧИТАННЯ»

- ❖ Розкажіть, чи любите ви читати. Що змушує вас звертатися до книжки?
- ❖ З якою метою ви читаєте книжки (*оберіть свою відповідь*):
 - ✓ пізнаю світ і себе в ньому;
 - ✓ хочу бути освіченою людиною;
 - ✓ для того щоб добре вчитися;
 - ✓ це необхідно для мого майбутнього;
 - ✓ для того щоб розважитися та відпочити;
 - ✓ інша відповідь.
- ❖ Поділіться, як ви знаходите потрібну вам книжку.
- ❖ Чи читаєте ви зараз художню книжку? Якщо так, розкажіть про неї.
- ❖ Прокоментуйте висловлювання німецького письменника Германа Гессе: «...кожному справжньому читачеві безкінечно великий світ книжок відкривається по-різному, кожний у ньому шукає і знаходить ще й самого себе».
- ❖ Пофантазуйте. Ви — письменник. У якому жанрі ви хотіли б писати? Чи пробували ви писати художні твори? Розкажіть про них.
- ❖ Яким творам ви віддаєте перевагу (*оберіть одну або декілька відповідей*):
 - ✓ наукова фантастика й фентезі;
 - ✓ твори про сучасників;
 - ✓ твори про дружбу та кохання;
 - ✓ розважальна література;
 - ✓ твори про природу;
 - ✓ пригодницька і детективна література;
 - ✓ твори на історичну тематику;
 - ✓ інші твори.
- ❖ Які твори та яких авторів ви хотіли б прочитати? Поясніть свій вибір.
- ❖ За класифікацією, запропонованою Й.-В. Гете, «є три види читачів: перший — це той, хто насолоджується, не розмірковуючи, другий — той, хто судить, не насолоджуючись, і третій, серединний — той, хто судить, насолоджуючись, і, насолоджуючись, розмірковує. Саме останній відновлює твір знову». Яким читачем є ви? А яким читачем ви хотіли б стати й чому?
- ❖ Як ви вважаєте, чи зможе Інтернет замінити книжку? Аргументуйте свою думку.

ПОЛЕМІЧНІ ВИСЛОВАВУВАННЯ ПРО РОЛЬ КНИЖКИ ТА ЧИТАННЯ

ЧИТАЄМО — ДУМАЄМО — ОБГОВОРЮЄМО — ДИСКУТУЄМО

Книжки — мов ріки, які наповнюють собою увесь світ; це джерело мудрості, у книгах — бездонна глибина, ми ними втішаємося в печалі, вони — узда для тіла й душі, у книгах — світило мудрості... І якщо старанно пошукати в книгах мудрості, то знайдеш велику втіху і користь для своєї душі.

З «Повісті минулих літ»

Дивною і ненатуральною здається людина, яка існує без книги.

Тарас Шевченко (1814–1861), український письменник, національний герой і Пророк України

Книжки — це двері, відкриті в чужі душі, ворота, що ведуть до інших народів.

Андре Моруа (1885–1967), французький письменник

Книжки — кораблі думок, що подорожують хвилями часу і дбайливо несуть свій дорогоцінний вантаж від покоління до покоління.

Френсіс Бекон (1561–1626), англійський філософ

Читання книжок — це наче розмова з найкращими людьми минулих століть.

Рене Декарт (1596–1650), французький математик і філософ

Царство книжок справді може бути названо морем — таке воно незоре... Такі дива можна в ньому знайти.

Йоганн Вольфганг Ґете (1749–1832), німецький поет і мислитель

Читати — це ще нічого не означає. Що читати і як розуміти прочитане — ось у чому головна справа.

Костянтин Ушинський (1824–1870), український педагог

Книжки зцілюють поранення, завдані зброєю.

Хосе Марті (1853–1895), національний герой Куби, письменник

Читання — це одне із джерел мислення й розумового розвитку.

Василь Сухомлинський (1918–1970), український педагог

Кажуть, що книжка зникає. Я думаю, що це неможливо.

Хорхе Луїс Борхес (1899–1986), аргентинський письменник

Є злочини гірші, ніж спалювати книжки. Наприклад — не читати їх.

Рей Дуглас Бредбері (1920–2012), американський письменник-фантаст

Люди ніколи не перестануть читати художні твори, тому що саме в них ми шукаємо формулу, що може надати сенс нашому існуванню.

Умберто Еко (1932–2016), італійський філософ і письменник

Читати і бути людиною — це те ж саме, і поки ми є, буде і книжка.

Гаррі Гаррісон (1925–2012), американський письменник-фантаст

... Це теж скарбниця, що у ній знаходим
По наших предках спадок віри й праці.

Це теж посол, що нас охоче вводить
У терени надбаня інших націй.

Богдан-Ігор Антонич (1909–1937), український поет, перекладач

Більшість людей читати не вміють, більшість навіть не знають напевно, навіщо читають. Одні вважають читання переважно важким, але необхідним шляхом до «освіченості», і попри всю свою начитаність ці люди у кращому разі стануть «освіченою» публікою. Інші думають, що читання — це легке задоволення, засіб убити час, по суті їм байдуже, що читати, аби не було нудно.

Герман Гессе (1877–1962), німецький письменник

Я переконаний: книжку ніщо не замінить у майбутньому, так само як ніщо не могло її замінити в минулому.

Айзек Азімов (1920–1992), американський письменник

Книжка — чарівне дзеркало, в якому читач відчайдушно шукає власні думки, досвід, схожий на свій, життя, описане так, як він це собі уявляє.

Макс Фрай (літературний псевдонім сучасних українських письменників **Світлани Мартинчік** (нар. 1965) та **Ігоря Стьопіна** (нар. 1967))

1. Прокоментуйте прочитане. Самостійно знайдіть і обговоріть у класі інші висловлювання про роль книжки та читання у житті сучасної людини.
2. У парах чи мікрогрупах підготуйте рекламний постер, або мотиватор, або фотоколаж з одним із висловлювань про книжку і читання. Обґрунтуйте свій вибір.

ПОЛЕМИЧНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ ПРО ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД

Передача чужоземної поезії, поезії різних віків і народів рідною мовою збагачує душу цілої нації, присвоюючи їй такі форми і вирази чуття, яких вона не мала досі, будуючи золотий міст зрозуміння і спочування між нами і далекими людьми, давніми поколіннями.

Іван Франко (1826–1916),
український письменник і перекладач, учений,
громадський і політичний діяч

Переклад — це наче міст між двома мовами. Він з'єднує два береги одного материка. Через такі мости постійно струменить жвавий транспортний потік. Саме це показник роботи перекладача.

Ганс-Георг Гадамер (1900–2002),
німецький філософ і літературознавець

...переклад з однієї мови на іншу є не тільки способом збагачення духовного досвіду читачів, а й способом збагачення мови, на яку той чи інший твір перекладається.

Максим Рильський (1895–1964),
український поет і перекладач

Перекладач у прозі — раб, у поезії — суперник.

Василь Жуковський (1783–1852),
російський письменник і перекладач

Найкраща властивість доброго перекладача та, що він не намагається висувати свою особистість на перший план, він намагається підкорити її творчій особистості автора оригіналу. То вже перекладачева індивідуальність виявляється у перекладі сама собою, незалежно від намірів перекладача.

Григорій Кочур (1908–1994), український перекладач

Перекладений вірш повинен відображати той самий час, що й оригінал. Праця перекладача схожа на працю годинникаря.

Юліан Тувім (1894–1953), польський поет і перекладач

Зважаючи на надзвичайно складні умови формування та життя нашої нації за різних політичних режимів, художній переклад для українців — завжди щось більше, ніж просто засіб ознайомлення власного громадянства з надбаннями світового письменства. Починаючи від старокиївської доби перекладна література відіграє суттєву роль у нашому культурному житті — і як пізнавальний засіб, і як виховний, і як засіб саморозвитку нації та збагачення рідної мови.

Роксолана Зорівчак (нар. 1934),
український перекладознавець

Справжнє безсмертя мистецтва — не в погрудях зацькованих геніїв, а в перекладах. Справжня свобода мистецтва — не в зухвалих маніфестах, а в перекладах.

Душа мистецтва живе донорською кров'ю перекладачів.

Марина Новикова (нар. 1944),
український літературознавець і перекладач

1. Які з прочитаних висловлювань про художній переклад змусили вас замислитися і чому?
2. Підготуйте повідомлення або мультимедійну презентацію про одного із відомих вам українських перекладачів.
3. У парах або мікрогрупах підготуйте буктрейлер на один із перекладів твору зарубіжної літератури і презентуйте його у класі.

ПОНЯТТЯ ПРО ЛІТЕРАТУРНІ ЖАНРИ Й СТИЛІ

На уроках української та зарубіжної літератури ви вже читали багато творів. І добре знаєте, що всі вони належать до трьох літературних родів — *епосу, лірики та драми*.

Кожний із цих родів має свої *жанри* — історично сформовані види літературних творів, для яких характерні певні художні особливості.

Так, до жанрів епосу належать уже відомі вам новела й оповідання, повість і роман. Серед жанрів лірики вам добре знайомі такі, як гімн і послання, елегія та псалми, романс і сонет й інші. Що ж стосується драматичних творів, то ви, напевно, уже добре розрізняєте такі жанри, як трагедія та комедія.

І в цьому навчальному році ви зможете відкрити для себе нові жанри всіх трьох родів літератури.

Водночас ви, напевно, помічали, що є твори, в яких поєднуються особливості різних родів. Так, наприклад, читаючи балади, ви звернули увагу, що, крім ознак ліричних творів, для них характерна наявність сюжету, зазвичай притаманна епічним творам. Такі жанри, як, наприклад, балада, належать до так званих **міжродових утворень**, які поєднують ознаки творів різних родів.

Мабуть, ви також помічали, що твори одного письменника чимось схожі, їх щось об'єднує. Тобто кожний письменник виробляє свій *індивідуальний, авторський стиль*. За образним висловом австрійського письменника Франца Кафки, стиль — це не просто «інструмент», це «*орган письменника*».

Слово «*стиль*» походить від грецького слова *stylos*, латиною *stilis*, що означає загострену паличку, якою писали на покритій воском дощечці. Спочатку стилем називали знаряддя письма, згодом почерк людини, і нарешті — індивідуальні особливості творчості письменника.

Але зверніть увагу, що індивідуальний письменницький стиль — це не тільки своєрідність його мови. Як зазначав відомий літературознавець В. Жирмунський, «у поняття *стилю літературного твору* входять не лише мовні засоби, а також

теми, образи, композиція твору, його художній зміст, утілений словесними засобами, але не такий, що вичерпується словами».

Отже, *стиль* — це сукупність певних художніх особливостей, що використовує письменник у своїй творчості, завдяки яким він вирізняється серед інших письменників.

Поняття *стиль* у літературознавстві вживають у вузькому та широкому розумінні. Якщо у вузькому розумінні цього слова йдеться про індивідуальний стиль письменника, стиль певного твору, то в широкому його розумінні *стиль* — це загальні особливості певних літературних епох або мистецьких течій чи напрямів. Так, наприклад, можна говорити про *стилі класицизму* або *романтизму, реалізму* тощо.

1. Поясніть, як ви розумієте, що таке жанр.
2. Розкрийте, як співвідносяться між собою літературні роди та жанри.
3. Назвіть жанри епосу, лірики і драми та наведіть конкретні приклади.
4. Проілюструйте, що називають «*міжродовим утворенням*».
5. На прикладах прочитаних творів порівняйте окремі жанри в українській і зарубіжній літературах. Розкрийте, у чому виявляються національні особливості певного жанру.
6. Дайте визначення поняття «*стиль*». Поясніть вузьке й широке значення цього терміна.
7. На прикладі творчості вашого улюбленого письменника розкрийте основні складові його стилю.
8. Роздивіться есклібриси різних часів. Чи відображається в них стиль епохи, за якої вони були створені, а також індивідуальний стиль власника? Розробіть ескіз власного есклібриса.

Світло розуму: із літератури Просвітництва

Просвітницький розум облагороджує моральні почуття.
Голова має виховувати серце.

Фрідріх Шиллер

Не розум від книг, а книги від розуму створились.

Григорій Сковорода

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ★ *замислитися* над головними ідеями Просвітництва й визначити їх у прочитаних творах;
- ★ *відкрити для себе* творчість Джонатана Свіфта;
- ★ *насолодитися поезією* Йоганна Вольфганга Гете;
- ★ *зрозуміти*, чому «Оду до радості» Фрідріха Шиллера було обрано гімном Євросоюзу;
- ★ *пригадати*, що таке композиція художнього твору;
- ★ *розширити свої знання* про роман й оду;
- ★ *відповісти на запитання*: «Чи близькі ідеї Просвітництва сучасній людині цифрової епохи?».

Культура доби Просвітництва

Ми стільки можемо, скільки знаємо.
Знання — сила.

Френсіс Бекон, англійський філософ

Винесені в епіграф до статті слова англійського мислителя епохи Відродження стали одним із гасел *Просвітництва* — широкого інтелектуального й духовного руху XVIII ст. в Західній Європі, спрямованого на боротьбу з феодалізмом. Воно було наслідком невдоволення передових людей того часу феодально-кріпосницькими порядками, тиранією, свавіллям чиновників і духовною диктатурою церкви, прагненням буржуазії, що приходила до влади, утвердити капіталістичні відносини.

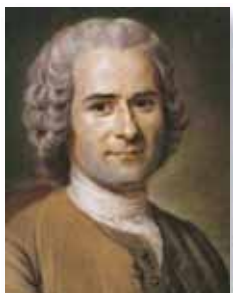
Початок епохи пов'язують з 1690 р., а саме — з моментом публікації праці англійського мислителя Джона Локка «Досвід про людський розум», у якому проголошено знамениті слова: «Єдиний спосіб захиститися від світу — це глибоко його пізнати». Ідея пізнання різноманітних сторін життя, боротьби з невіглаством, заклику до «царства розуму» стала основоположною у працях просвітників. На початку XVIII ст. думки англійця були підхоплені й розвинуті французами **Вольтером**, **Дені Дідро** й **Жан-Жаком Руссо**. Це сприяло тому, що Францію почали називати центром Просвітництва. Прогресивні погляди, поширившись і в інших європейських країнах, відіграли важливу роль у мистецтві. Зокрема, вони вплинули на творчість таких видатних німецьких письменників, як **Йоганн Вольфганг Гете** й **Фрідріх Шиллер**.

Вольтер

Дені Дідро

Жан-Жак Руссо

Жан Батист Сімеон Шарден.
Натюрморт з атрибутами мистецтва (1766)

Якими ж є особливості доби, що знайшли відображення у творах літератури, живопису й музики?

По-перше, абсолютизація знань і досвіду. Просвітники наголошували, що саме розум відкриває людині широкі двері як у її внутрішній світ, так і в зовнішній — тобто допомагає зрозуміти закони, за якими влаштовані природа й суспільство. Найвищою формою вияву людського розуму вони вважали наукове пізнання. Невипадково саме в цю епоху вперше в історії культури було покладено початок грандіозній науковій праці — **«Енциклопедії, або Тлумачному словнику наук, мистецтв і ремесел»** (1751–1774), яка вийшла в 35 томах. Одним із керівників цього видання був **Дені Дідро**, який залучив до нього видатних науковців і письменників того часу. В енциклопедії тлумачилися поняття з найрізноманітніших наук: фізики, математики, природознавства, економіки, політики, інженерної справи і, звичайно ж, мистецтва. Метою Дідро було «зобразити загальну картину зусиль людського розуму в усіх галузях знань і в усі часи».

Не менш важливим для розвитку особистості та суспільства просвітники вважали досвід. Так, Джон Локк, пояснюючи значення досвіду, уподібнював душу дитини чистій дошці (*tabula rasa*), на якій досвід, набутий завдяки чуттєвому сприйняттю, пише безцінні письмена. Пригадайте, як цікаво про вміння,

одержані людиною з практичної діяльності, оповідає у своєму романі *«Робінзон Крузо»* ще один відомий просвітник — Даніель Дефо.

По-друге, у творчості майстрів мистецтва втілилися схилення перед природою й пов'язана з ним концепція «природної людини». Так діячі Просвітництва називали людину, не зіпсовану упередженнями й вадами, що панували в феодально-монархічному суспільстві.

Літератори-енциклопедисти
(гравюра XIX ст.)

Титульна сторінка
першого тому
Енциклопедії

В основу цієї концепції була покладена ідея рівності та свободи як природного стану кожної людини. Тільки в єдності з природою вони бачили її щастя. «Природа — єдина книга, кожна сторінка якої наповнена змістом», — писав Йоганн Вольфганг Гете. У романі Д. Дефо такою природною людиною постає дикун П'ятниця.

По-третє, просвітники надавали великого значення вихованню особистості. Дж. Локк, крім *«Досвіду про людський розум»*, написав працю *«Думки про виховання»*, у якій наголосив: «Вихователь має навчити вихованця розбиратися в людях... зривати маски, які накладають на них професія і вдавання, розрізняти те справжнє, що лежить у глибині під такою зовнішністю». Найяскравішим письменником, який «зривав маски», був Джонатан Свіфт. Він у своїх памфлетах і романі *«Мандри Гуллівера»* гостро висміював вади суспільства. Яскравою почвальною вирізняються романи Жан-Жака Руссо *«Еміль, або Про виховання»* та Семюеля Річардсона *«Памела»*.

Ще одна особливість епохи — взаємодія різних художніх напрямів — просвітницького класицизму, сентименталізму, просвітницького реалізму, а також стилю рококо. Спочатку формується просвітницький класицизм. Зберігаючи багато принципів естетики, викладених ще в XVII ст. **Нікола Буало**, просвітники замінюють любовну колізію філософською та громадянською проблематикою, звертаються не лише до розуму, а й до почуттів глядачів, приділяють велику увагу національним історичним сюжетам. У цей час продовжують розвиватися такі класицистичні жанри, як *епопея*, *трагедія*, *ода*. До просвітницького класицизму звертались **Вольтер** у Франції, **Й.-В. Гете** та **Ф. Шиллер** (творчість 90-х років) у Німеччині (так званий «веймарський класицизм»), **М. В. Ломоносов** у Росії.

Для просвітницького реалізму характерні такі тенденції:

- 🌀 правдиве зображення всіх сфер сучасного життя;
- 🌀 заперечення ієрархії жанрів (поділу на високі та низькі), притаманної класицизму;
- 🌀 розвиток жанру «виховного» роману;
- 🌀 чіткий поділ персонажів на позитивних, які є втіленням розуму, та негативних — носіїв нерозумного начала;
- 🌀 виведення на перший план демократичного героя, тобто звичайної людини з народу.

Найбільш яскраво просвітницький реалізм представлений романом *«Робінзон Крузо»* **Д. Дефо**, комедією *«Весілля Фігаро»* **П.-О. Бомарше**, трагедією *«Фауст»* **Й.-В. Гете**.

У другій половині XVIII ст. виникає сентименталізм як реакція на руйнування надій просвітників на торжество «царства розуму». Сентименталісти головним завданням вважали формування чуттєвості читача. Вони зосередили увагу на внутрішньому світі людини, її переживаннях. Сповідуючи культ природи, великого значення надавали пейзажу, в якому, як у дзеркалі, відображаються почуття й настрої персонажів. Їхня оповідь вирізняється меланхолійністю. Яскравими зразками сентименталізму є романи *«Памела»*, *«Клариса»* **С. Річардсона**, *«Юлія, або Нова Елоїза»* **Ж.-Ж. Руссо**, *«Страждання юного Вертера»* **Й.-В. Гете**. Сентименталісти подарували читачам ще один жанр — так звану *«сльозливу комедію»*.

В епоху Просвітництва з'являються твори рококо (від фр. *rocaille* — «мушля») — художнього стилю, що набув поширення в інтер'єрі, прикладному мистецтві, живописі та поезії.

Для нього характерні вишуканість, гедоністичні¹ настрої, значна увага до міфології, химерність ліній (примхливість форм мушлі й дала назву стилю). У літературі він виявив себе пошквалюванням інтересу до анакреонтичної поезії, жартівливо-іронічним змістом творів, популярністю жанрів мадригалу², епіграми, балади, чарівної казки. Риси рококо помітні в ліриці молодого Гете, ранній прозі Дідро. Таке занурення у світ насолод і жартів, зневага до важливих суспільних проблем пояснювалися скепсисом представників мистецтва щодо втілення в життя деяких положень Просвітництва.

Ніколя Ланкре.
Танцівниця
Камарго (1730)

Просвітницькі ідеї охопили не лише літературу. У цей період спостерігається злет музичного мистецтва, найбільш яскраво представлений у творах німців Людвіга ван Бетховена та Йоганна Себастьяна Баха, а також австрійців Вольфганга Амадея Моцарта, Крістофа Глюка і Франца Гайдна. Серед майстрів пензля варто назвати французів Антуана Ватто та Франсуа Буше (рококо), Жана Батіста Грєза (сентименталізм),

¹ Гедонізм (давньогр. *ἡδονή*, лат. *hedone* — «насолода, задоволення») — філософський напрям етики, згідно з яким радість і задоволення вважаються найвищим благом й умовою життя.

² Мадригал (італ. *madrigale*, лат. *matrigale* — «пісня материнською, тобто рідною, мовою») — у XVIII – на початку XIX ст. так називали жанр салонної й альбомної лірики, вірш-комплімент, зазвичай присвячений жінці.

англійця **Вільяма Хогарта** (*просвітницький реалізм*). Найвідомішим художником Просвітництва був іспанець **Франциско Гойя**, чий офорт¹ «*Сон розуму породжує чудовиськ*» став одним із символів доби, що минала. Її закінчення пов'язують з Великою французькою революцією (1789–1794), яка стала могутнім поштовхом до початку нового часу — ери романтизму.

1. Продовжіть речення: «*Просвітництво — це ...*».
2. Проаналізуйте повноту і правильність висловлювання: «*Основними особливостями епохи Просвітництва є абсолютизація знань і схилення перед природою*».
3. Назвіть видатних діячів доби Просвітництва.
4. Пригадайте, що ви знаєте про поширення просвітницьких ідей в Україні, зокрема у творчості Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.
5. Заповніть у зошиті таку таблицю:

ОСНОВНІ ХУДОЖНІ НАПРЯМИ ЛІТЕРАТУРИ ДОБИ ПРОСВІТНИЦТВА		
Назва напрямку	Стисла характеристика	Письменники-представники

6. Пригадайте з вивченого у 8 класі, у чому полягають особливості класицизму як художнього напрямку. Чим просвітницький класицизм відрізняється від класицизму XVII ст.?
7. Назвіть особливості просвітницького реалізму та сентименталізму.
8. Який художній стиль поширився в добу Просвітництва? Схарактеризуйте його.
9. Порівняйте погляди діячів двох епох — Відродження та Просвітництва. Що в них спільного? Чим вони відрізняються?
10. Уважно роздивіться репродукцію офорта Ф. Гойї. Чому її називають одним із символів доби?
11. Який зміст ви вкладаєте у вислів «*Сон розуму породжує чудовиськ*»?

¹ *Офорт* (фр. *eau-forte* — азотна кислота, буквально — «міцна вода») — різновид гравюри на металі, який дає змогу отримувати відтиски з друкарських форм, попередньо оброблених кислотами.

Мистецькі передзвони

Про офорт Ф. Гойї «Сон розуму породжує чудовиськ»

Знаменитий офорт входить до серії «Капрічос» (від ісп. — «гра уяви, фантазія»), створеної в 1797–1798 рр. Обігруючи образи іспанських приказок, прислів'їв і байок, художник прагнув висміяти вади суспільства. Кожний малюнок серії він супроводжував авторським поясненням. На офорті «Сон розуму породжує чудовиськ», назву якому дала іспанська приказка, Гойя зобразив себе в оточенні сов, кажанів та інших істот. Авторський коментар до малюнка був таким: *«Коли розум спить, фантазія в сонних мареннях породжує чудовиськ, але в поєднанні з розумом фантазія стає матір'ю мистецтва й усіх його чудових творінь»*. У сприйнятті глядачів офорт набув глибокого філософського змісту: розум, що спить, — джерело всіляких бід, які навалюються на окрему людину й людство в цілому.

Джонатан Свіфт

Jonathan Swift
(1667–1745)

Я пишу не заради слави,
єдина моя мета — благо суспільства.

Джонатан Свіфт

ТВОРЕЦЬ СЛАВНОЗВІСНОГО ГУЛЛІВЕРА

У і слова були гаслом видатного англо-ірландського письменника, яскравого представника доби Просвітництва, якого Британська енциклопедія вважає найвидатнішим англійським прозаїком-сатириком усіх часів.

Народився він **1667 р.** у столиці Ірландії — місті Дубліні. Його батько, бідний службовець, помер за кілька місяців до того, як син побачив світ. Отже, доля накреслила хлопчику досить сумний початок життя. Так і сталося: через матеріальні нестатки мати змушена була віддати його на виховання родичам. Попри всі незгоди Джонатану Свіфту вдалося закінчити школу, а згодом і богословський факультет Дублінського університету. Він одержав місце секретаря у відомого в ті часи лорда Вільяма Темпля. Перебування в маєтку цього родовитого вельможі було справжнім щастям для бідного юнака. Саме тут він мав можливість відкривати для себе скарби чудової бібліотеки. Книжки настільки захоплювали Джонатана, що у дні, вільні від служби, він читав по 16 годин на добу. Вільяма Темпля відвідували відомі англійські науковці, літератори, представники уряду, спілкування з якими було надзвичайно важливим для майбутнього письменника.

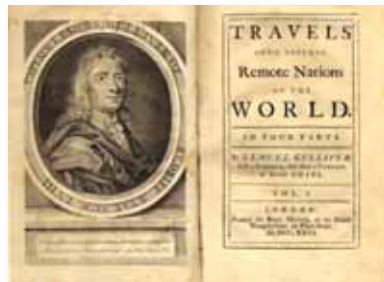
Слід зазначити, що в часи, коли довелося жити Свіфту, література набуває того значення, якого вона не мала ніколи від початку свого зародження на території Англії. Невипадково видатні письменники того часу (наприклад, Даніель Дефо)

брали активну участь у громадському та політичному житті країни, а до їхньої думки дослухалися навіть представники уряду. Ось як цей період характеризує український літературознавець А. Шамрай: «Письменник виступає тепер у ролі громадського речника, у ролі учителя моралі, сміливо викриває хиби державного апарату й конкретних його представників, спираючись на підтримку та співчуття прогресивної частини суспільства. Одне слово, якщо ця історична епоха і не була, звичайно, “золотим віком”, і не могла вже бути через класовий свій характер, то все ж це був період порівняно “щасливий” в історії королівства»¹.

Свою літературну діяльність Джонатан Свіфт розпочав з *памфлетів* — статей, у яких гостро висміював вади суспільства. Він наголошував: «Головна мета, яку я собі поставив у своїх працях, — швидше ображати людей, ніж їх розважати, і якби я здолав довершити свої наміри без шкоди для себе, був би з мене найплідніший письменник на світі...» Водночас у цих невеликих творах він став на захист прав знедоленого люду, проти поневолення англійцями його рідної Ірландії, за припинення загарбницьких воєн. Один з його памфлетів навіть сприяв тому, що було встановлено мир між Англією, Францією та іншими державами, які вели тривалу війну. Невипадково англійський народ називав цей мир *свіфтівським*. Памфлети зробили ім'я Джонатана Свіфта знаменитим. Про нього заговорили як про людину, яка сміхом бореться проти несправедливості. Сам же письменник зазначав: «Сатира — це своєрідне дзеркало, в якому кожен, хто дивиться в нього, бачить будь-яке обличчя, крім свого».

Однак світову славу митцю приніс його найбільший твір — роман «Мандрі до різних далеких країн світу Лемюеля Гуллівера, спочатку лікаря, а потім капітана кількох кораблів», над яким Свіфт працював протягом 10 років.

Титульний аркуш
першого видання
(1726)

¹ Ш а м р а й А. Джонатан Свіфт і його твір // Дж. Свіфт. Мандрі Гуллівера. — К. : Дніпро, 1983. [Вершини світової літератури. Том 47].

У цей час провідну роль у політичному житті Англії відіграють дві партії — *тори* та *віги*. Вони ведуть між собою запеклу боротьбу за владу, до якої часто залучають і письменників. Ліберальна партія віги виражала інтереси буржуазії й підтримувала конституційну монархію, згідно з якою владу короля було урізано, а вирішальне слово в усіх державних справах належало парламенту. Інша партія — тори (консерватори) — виступала за інтереси феодального дворянства. Її представники обстоювали ідею сильної королівської влади. Свіфт не лише спостерігає за протистоянням двох партій, а й занурюється у вир політичної боротьби. Не маючи чітких політичних переконань, свої уподобання він спочатку віддає вігам, потім зближується з вождями торів. Але в підсумку розчаровується в партійній боротьбі та виїжджає до своєї рідної Ірландії. Тут Свіфт обіймає посаду настоятеля собору Святого Патріка в Дубліні. Як священник, він на власні очі бачить страждання народу Ірландії, поневоленої англійцями, і не може стояти осторонь. Свіфт долучається до національно-визвольного руху, до захисту прав ірландського народу. Його зброєю знову стають памфлети, в яких він критикує англійський уряд. Саме тут, в Ірландії, народжується славнозвісний роман «Мандри Гуллівера», який по суті і став художнім осмисленням бурхливих подій тогочасного політичного життя його країни.

Цікаво, що тоді цей твір надрукували без зазначення імені автора. Видавець одержав його з листом від невідомого Річарда Сімпсона, який пропонував прочитати рукопис його родича Лемюеля Гуллівера. Здивований адресат спочатку досить скептично поставився до цієї пропозиції, однак текст, надісланий загадковою особою, усе-таки прочитав. І не помилився, бо, як виявилось, перед ним була книжка, якій судилась незвичайна доля. Її й нині читають у багатьох країнах, вона надихає на творчість художників і режисерів.

Цікаво, що тоді цей твір надрукували без зазначення імені автора. Видавець одержав його з листом від невідомого Річарда Сімпсона, який пропонував прочитати рукопис його родича Лемюеля Гуллівера. Здивований адресат спочатку досить скептично поставився до цієї пропозиції, однак текст, надісланий загадковою особою, усе-таки прочитав. І не помилився, бо, як виявилось, перед ним була книжка, якій судилась незвичайна доля. Її й нині читають у багатьох країнах, вона надихає на творчість художників і режисерів.

Ярко Філевич.
Ілюстрація до твору
«Мандри Гуллівера»
(2006)

1. Яке з висловлювань Джонатана Свіфта (див. рубрику «Цитата для душі») вам припало до душі? Чим саме?
2. Поясніть, чому його називали людиною, яка сміхом бореться проти несправедливості.
3. Які цікаві факти пов'язані з історією публікації роману «Мандри Гуллівера»?

Цитати для думи від Джонатана Свіфта

- ◆ Найбільшу користь для своєї країни та для всього людства зробить той, хто виростить два колоски на місці, де досі родив один.
- ◆ Гарні манери має той, хто найменшу кількість людей ставить у незручне становище.
- ◆ Мрійте, бо за красою своїх мрій ви займете своє місце в майбутньому.
- ◆ Як людину можна розпізнати за товариством, у якому вона спілкується, так про неї можна судити із мови, якою вона висловлюється.

«МАНДРИ ДО РІЗНИХ ДАЛЕКИХ КРАЇН СВІТУ ЛЕМЮЕЛЯ ГУЛЛІВЕРА, СПОЧАТКУ ЛІКАРЯ, А ПОТІМ КАПТАНА КІЛЬКОХ КОРАБЛІВ»

Частина I ПОДОРОЖ ДО ЛІЛІПУТІЇ

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Розділ I

1. Хто такий Лемюель Гуллівєр? Доведіть, використовуючи текст, що він — освічена людина.
2. Розкажіть, як мандрівник опинився в невідомій країні.
3. Словесно намалюйте картину «Ліліпути знаходять Гуллівєра». Вживайте у своїй розповіді епітети й порівняння, які допоможуть передати враження крихітних чоловічків від незвичайної знахідки.
4. Уявіть, що ви — Гуллівєр. Опишіть свій стан у момент зустрічі з ліліпутами.
5. Виразно прочитайте епізод «Дивна трапєза». Які художні засоби допомагають уявити розміри їжі, запропонованої Гуллівєру?
6. Поміркуйте, завдяки чому складається враження, що розповідь Гуллівєра є правдоподібною.

Лібіко Марайя.

Ілюстрація до роману «Мандрі Гуллівера» (1952)

Розділ II

1. Прочитайте перший абзац розділу. Завдяки чому ми уявляємо місцевість, у якій опинився Гуллівер?
2. Як описано імператора Ліліпутії? Чим він вирізнявся з-поміж інших мешканців своєї країни? Яке враження у вас склалося про нього?
3. Чи можна стверджувати, що Гуллівер виявив великодушність до ліліпутів? Доведіть свою думку.
4. Поміркуйте, чому Гуллівер дозволив прикувати себе ланцюгом, обшукати. Чи правильно він учинив?

Розділ III–IV

1. Які риси характеру виявляє Гуллівер у полоні (за I–V розділами)? Підтвердіть свою відповідь цитатами.
2. Як ви думаєте, з чого саме глузує автор, описуючи придворні розваги? Які художні засоби створення комічного ефекту він використовує?
3. Уважно прочитайте та проаналізуйте постанову про звільнення Гуллівера. Що увиразнюють вступ до цього тексту й сама угода? Чи видається вам щось смішним у цьому документі? Якщо так, то чому?
4. Про які два лиха, що тяжіють над Ліліпутією, розповів секретар таємної ради? Чому його розповідь викликає сміх? Обґрунтуйте свою думку.
5. Поміркуйте, які явища та вади суспільного життя викриває Свіфт, описуючи порядки, що панували в Ліліпутії.

Розділ V–VI

1. Виразно прочитайте уривок «Захоплення флоту Блефуску». Як у цьому епізоді розкривається характер Гуллівера?
2. Яке бажання імператора не виконав Гуллівер? Як цей учинок характеризує головного героя?
3. Розкажіть про жителів Ліліпутії, їхню науку й освіту.
4. Поміркуйте, чому Свіфт увів у роман розповідь Гуллівера про споконвічні закони та звичаї Ліліпутії. Чи схвалює їх головний герой? Як, на вашу думку, до них ставиться сам автор? Які з цих законів вам подобаються, а які ні?
5. Розкажіть, які ілюстрації ви запропонували б до теми «Подробиці життя Гуллівера в Ліліпутії».

Розділ VII

1. Що змусило головного героя терміново покинути Ліліпутію?
2. Уважно прочитайте акт обвинувачення Гуллівера. Як можна схарактеризувати тих, хто його склав?
3. Про який звичай, запроваджений нинішнім імператором, дізнався Гуллівер? Чи можна це нововведення назвати ще одним яскравим штрихом до характеристики правителя Ліліпутії? Обґрунтуйте свою думку.
4. Чи змінювалося протягом читання «Подорожі до Ліліпутії» ваше ставлення до імператора? Якщо так, то з огляду на що?
5. Дайте оцінку поведінці Гуллівера. Чи схвалюєте ви те, що він не став чинити опір імператору та його приборчникам?

Розділ VIII

1. Як Гуллівера характеризують такі слова: *«Я волю краще загинути в океані, ніж бути причиною розбрату між двома могутніми монархами»*?
2. Стисло перекажіть VIII розділ.
3. Підготуйтеся до конкурсу на найцікавіші запитання до першої частини «Мандрів Гуллівера».
4. Уявіть себе на місці Гуллівера. Як би ви діяли, потрапивши до Ліліпутії?

Кадр із фільму
«Мандри Гуллівера»
(США, 1996)

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

**КОМПОЗИЦІЯ РОМАНУ «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА»
Й СЮЖЕТ ПЕРШОЇ ЧАСТИНИ ТВОРУ**

«Мандри Гуллівера» побудовано в жанрі морської подорожі (типова прикмета більшості утопічних та історичних творів, що особливо набрали популярності за часів Свіфта, коли вже поширилися й реалістичні твори про заморські країни («Робінзон Крузо» Д. Дефо).

Роман поділено на чотири частини, в яких розповідається про чотири мандрівки лікаря, а потім капітана багатьох кораблів Лемюеля Гуллівера. Поряд з реалістичними деталями морської подорожі, що подаються на початку кожного розділу, описано чотири фантастичні країни, до яких потрапляє мандрівник, докладно відображаються звичаї та порядки людей, які там живуть. Перша подорож Гуллівера — до Ліліпутії, населеної людьми-пігмеями¹, друга — до країни велетнів Бробдінгнегу, під час третьої мандрівки він потрапляє до Лапути, повітряного острова, і, нарешті, в останню подорож — до країни коней, гуйґнгмів та підлеглих коням людиноподібних егу.

Чотири частини «Мандрів» — чотири сатиричні модифікації людської нікчемності. У першій і другій частинах зменшення фізичного зросту людини є сатиричним засобом зменшення й того, що ми називаємо моральною та ідеологічною сторонами людського існування... З іншого боку, метод фізичного зменшування в перших двох частинах провадиться способом антитези: у Ліліпутії герой є спостерігачем життя пігмеїв, отже, цим мотивується увага автора до змалювання людської нікчемності, як вона виявляється зовні, тобто в політичному й загалом суспільному житті.

Перед нами розгортаються картини придворного життя, придворні інтриги, засідання державної ради, урочисті виступи короля перед народом, боротьба політичних партій, релігійні суперечки, війна ліліпутів з мешканцями сусіднього острова тощо, — словом, усе те, що можна побачити в першій-ліпшій буржуазній країні, у тій самій Англії часів Свіфта. Але скільки геніальної винахідливості бачимо ми в цьому зменшенні пропорції, яке показує нікчемність усього того, що намагається

¹ Пігме́й — тут: людина маленького зросту.

видати за свою велич і могутність (!) імператор Ліліпутії, який у своїх маніфестах гучно називає себе: «окраса й пострах всевіту... владар над усіма владарями; найвищий з усіх синів людських; той, що ногами спирається на центр землі, а головою торкається сонця» тощо. А виявляється насправді жалюгідною істоткою, що вигідно вміщується на долоні Гуллівера, як і його славні вояки, що влаштовують рицарський турнір на носовичку Гуллівера, нап'ятому на невеликих паличках; як і ворожий імператорові Ліліпутії флот блефускуанців, що його Гуллівер у повному складі затягає на мотузочці до берегів Ліліпутії і бере в полон... Усе це таке подібне до людського життя і таке жахливе й нікчемне саме через свою фізичну мізерність! На світі все відносне, і деякі речі, що їх звикли вважати за речі першорядної ваги, зовсім перестають бути такими в наших очах, коли ми на них подивимося з нової й незвичайної позиції! Так гадав Свіфт. Тим дужче має вразити читача жорстокість, підступність і мізерність мешканців цієї лялькової держави.

Багато століть точиться в Ліліпутії непримиренна боротьба між «тупоконечниками» та «гостроконечниками» (тобто між прибічниками католицизму та протестантизму) за те, з якого кінця надбивати яйце при його споживанні — з широкого чи з гострого (такими у світлі розуму здаються релігійні суперечки). Визначні й поважні урядовці, щоб досягти ласки в короля чи імператора, привчаються плазувати під палицею, стрибати через неї, як учені пси, або танцювати на натягнутому канаті (це акробатичне мистецтво має символізувати шляхи придворної кар'єри при титулованих особах). Ляльки-міністри при дворі імператора в Ліліпутії починають ненавидіти Чоловіка Гору, тобто Гуллівера, саме за те, що він зробив ряд послуг імператору й цілій державі, та обвинувачують його в державній зраді, причому його присуджують до легкої, на думку імператора та його радників, кари: осліплення за допомогою хірургічної операції. До того ж ця кара прославляється як прояв вищої гуманності імператора. Свіфт, ближче, ніж будь-хто з просвітників, обізнаний з «діалектикою» буржуазної дипломатії, — неперевершений майстер у відтворенні «дипломатичної моралі», у зображенні мистецтва завуальовувати жорстокі й деспотичні вчинки гучними та пишними деклараціями про гуманність, поблагливість імператора до своїх підданих. У Ліліпутії, розповідає Свіфт, було вже відомо, що коли імператор чи його радники виступали з деклараціями про гуманність монарха, то всі

з острахом чекали на чергові жорстокі репресії. Гуллівер, що врятував Ліліпутію від нападу блефускуанців, відмовився від участі в агресії проти цієї країни. І цього було досить, щоб про всі його послуги забули, а самого рятівника Ліліпутії прирекли на повільну смерть.

Зі статті Агапія Шамрая¹ «Джонатан Свіфт і його твір»

ЖАНРОВА СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ «МАНДРИ ГУЛЛІВЕРА» І ЗАСОБИ ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО

«Мандри Гуллівера» — твір фантастичний за своєю формою. Письменник вводить фантастику, оскільки вона допомагає намалювати алегоричну картину сучасного йому суспільства, а також створити образи, які найповніше виражали б авторські ідеї. Своім змістом цей роман глибоко правдивий, і Свіфт прагне підкреслити правдивість твору реалістичними описами та скрупульозно-точним зображенням речей у тих незвичайних країнах, куди потрапляє його герой. Намагаючись зробити свій твір доступним для широких кіл читачів, письменник бере форму популярного на той час пригодницького роману. Але й у новому для нього пригодницькому жанрі Свіфт досяг великих художніх успіхів.

Картина політичного життя імперії ліліпутів — це пародія на англійські й загалом європейські політичні звичаї. Читач може запитати: «Навіщо було робити цих людей такими крихітними?» Та тому, що, зменшивши їхній зріст, Свіфт зробив смішним ліліпутського імператора з його претензіями на світове панування, підкреслив нікчемність міністрів і вельмож. Крізь фізичну мізерність цих людців ясніше проступили їхня жорстокість, підступність і зажерливість, характерні й для справжніх, «великих» міністрів та імператорів.

Свіфт дуже дотепно уподібнює англійських вігів і торі до ліліпутських партій тремексенів і слемексенів, які ведуть між собою запеклу боротьбу, відрізняючись лише тим, що прибічники однієї носять взуття на високих підборах, а прибічники другої — на низьких. Влучною пародією на католицьку та протестантську церкви є секти «тупоконечників» і «гостроконечників», що сперечаються, з якого боку розбивати яйце. Розповідаючи про ліліпутський звичай давати важливі державні посади тим людям, які виявили вміння ходити по канату та стрибати через палицю, письменник створює гостру сатиру на порядки при англійському дворі.

¹ Шамра́й Агапі́й Пилипович (1896–1952) — український літературознавець.

Дослідники творчості Свіфта знаходять у книжці безліч натяків на тогочасні події та окремих політичних діячів. Так, вважають, що скарбник Флімнеп — це сатиричний портрет прем'єр-міністра Роберта Уолпола, що звинувачення Гуллівера у зраді пародіює обвинувачення, висунуті проти лорда Болінброка. Звичайно, ставлячи собі завдання висміяти сучасне йому суспільство, Свіфт використав для цього окремі історичні факти. Але значення книги далеко не вичерпується сатиричним зображенням осіб і подій, які вже належать історії.

Сатира Свіфта викриває не тільки англійських вігів і торі на початку XVIII ст., а й комедію боротьби всіляких партій, унаслідок якої змінюються уряди, але не змінюється їхня антинародна суть.

Лібіко Марайя.
Ілюстрація до роману «Мандри Гуллівера»
(1952)

Свіфт — великий майстер художнього слова — прекрасно володів усіма засобами сатири. Улюбленим прийомом його є *іронія*, тобто такий стилістичний зворот, коли під словами позитивного забарвлення ховається прямо протилежний зміст. Іронію вживають, щоб висміяти негативне явище, вона доводить його неприродність краще, ніж пряма критика. У Свіфта іронія слугує для викриття негативних сторін дійсності. Наприклад, жорстокість і лицемірство монархів виступають особливо ясно, коли сатирик подає їх як великодушність і справедливість. Із цією метою Свіфт примушує Гуллівера славити «ласку»

та «поблажливість» імператора ліліпутів, який замінив йому, невинній людині, смертну кару на осліплення. Свій намір ухилитися від монаршої «ласки» Гуллівер називає «невдячністю».

Свіфт бореться сміхом. Сміхом він зриває маску з тогочасного суспільства, показуючи його брехню та вади. На сторінках Свіфтового роману і нові, й освячені віками суспільні установи та явища стають смішними, вульгарними — царський двір порівнюється з помийницею, сенат — із табуном гусей, релігійні чвари стають суперечкою, з якого кінця розбивати яйце.

Однак сміх має не лише властивість викривати і заперечувати. Він ставить того, хто сміється, вище за висміюваного, дає йому моральну перевагу. Убиваючи ворога, сміх додає сили друзям.

*За статтею Олександра Тереха¹
«Безсмертний твір Джонатана Свіфта»*

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Значення Свіфта велике не лише для англійської, а й для всієї європейської літератури. Він — з тих мислителів, які прагнуть порушити широкі філософські питання людського існування, людської природи, життєвого призначення людини, сенсу її буття, саморозкриття особистості».

Борис Шалагінов, український літературознавець

«Гуллівер... у першій частині — це допитлива, добродушна і, безсумнівно, дуже звичайна людина, і якщо йому відкрилась якоюсь мірою нікчемність пристрастей і справ дрібноти, яка його оточує, безглуздість її політичних і релігійних розбратів і війн, безмірні амбіції, марнославство і лицемірство їхнього монарха, інтриги і підступність придворних, то лише тому, що Свіфт надав цій звичайній людині можливість поглянути на справи людські згори вниз.

Сам автор і без того це знав і такої трансформації не потребував. Проте як лагідно і покірливо поводить себе Чоловік Гора. Перед нами поступова духовна капітуляція Гуллівера, і Свіфт, можливо, хотів проілюструвати думку, що жалюгідне нище середовище швидко підкорює людину своєму способу думок і дій, примушує капітулювати перед ним, перетворює на духовного пігмея, а це страшніше, ніж бути маленького зросту».

Айзік Інгер, російський літературознавець

¹ *Тéрех Олександр Іванович (1928–2013) — український письменник.*

Мистецькі передзвони

Відомий російський драматург **Григорій Горін** написав п'єсу «**Будинок, який збудував Свіфт**», дійовими особами якої є автор «Мандрів Гуллівера» та вигадані ним персонажі, серед них і казкові істоти — велетні й ліліпути, йеху й гуїґнґми. В основі п'єси — реальні факти з життя англійського письменника. За твором Г. Горіна поставлено численні вистави в різних театрах, а також знято однойменний фільм (1982 р., режисер **Марк Захаров**). Цікаве режисерське рішення п'єси можна побачити в Київському театрі маріонеток (прем'єра відбулася 2002 р., режисер **Михайло Яремчук**). Зокрема у виставі використано оригінальний прийом — гра з розмірами: на сцені одночасно задіяні актори в натуральний зріст (ролі Свіфта і лікаря Сімпсона), звичайні маріонетки і крихітні ляльки-ліліпути. При цьому Свіфт протягом усього дійства не керує ляльками і мудро мовчить, спостерігаючи за тим, що відбувається.

Як ви думаєте, яку ідею увиразнює цей задум режисера?

Фрагменти вистави «Будинок, який збудував Свіфт»
Творчої майстерні «Театр маріонеток»

Літературні пам'ятки подорожнього

Скульптурні зображення Гуллівера є в різних країнах світу: Нідерландах, Бельгії, Німеччині та інших. Один із цікавих монументів установлено в білоруському місті Орша. Свіфтівського головного героя, на долоні якого затишно розташувався ліліпут, можна побачити тут у парку «Казкова країна». А відвідувачів парку розваг на острові Узедом (Німеччина) вражає гігантська скульптура Гуллівера заввишки 36 метрів і завширшки 17 метрів. Вона є однією з найбільших скульптур у Європі.

Пам'ятник Гулліверу й ліліпутам в Антверпені (Бельгія)

Скульптура Гуллівера в парку розваг на острові Узедом (Німеччина)

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Таке звичне і знайоме всім слово «ліліпут» (англ. *lilliput*) було вигадане Джонатаном Свіфтом як назва людей дуже маленького зросту, про яких ідеться в романі «Мандри Гуллівера». Саме завдяки цьому твору воно і живається в багатьох мовах світу.

Цікаво, що прізвище головного героя — **Гуллівер** — часто використовують у переносному значенні, маючи на увазі велетенську людину. Хоча відомо, що свіфтівський Гуллівер — людина звичайного зросту, а гігантом був лише з погляду ліліпутів. А в одній з частин роману він і сам виявився ліліпутом, потрапивши в Бробдінгнэг — країну велетнів.

Підсумовуємо вивчене

1. Поміркуйте, які просвітницькі ідеї відображено в романі «Мандри Гуллівера».
2. Уявіть себе режисером, який готується до зйомок фільму «Подорож до Ліліпутії». Які поради ви дали б акторам, котрі виконуватимуть ролі Гуллівера й імператора?
3. Визначте, які різновиди комічного використовує Свіфт у першій частині роману. Наведіть приклади.
4. Складіть правила життя Гуллівера. За якими з них хотіли б жити ви? Чому саме?
5. Уявіть, що ви зустрілися з Гуллівером. Про що б у нього спитали?
6. Пригадайте, що таке езопова мова. Чи можна стверджувати, що Свіфт у своєму романі використовує езопову мову? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Поміркуйте над епіграфом до статті про Джонатана Свіфта. Чи є книга «Мандри Гуллівера» підтвердженням наведених слів?
8. Пригадайте інші твори, у яких дії відбуваються у вигаданих країнах. Чи є в них ще щось спільне із твором Свіфта?
9. У наступних частинах розповідається про відвідування Гуллівером королівства велетнів, повітряного острова Лапути, країни коней. Пофантазуйте, куди ще міг би потрапити цей мандрівник. Підготуйте усний твір на тему «Ще одна подорож Гуллівера».
10. Напишіть есе на одну з тем: «Мої роздуми над мандрами Гуллівера»; «Найцікавіша сторінка “Мандрів Гуллівера”»; «Що особисто мені підказав Свіфт?».
11. Створіть буктрейлер або постер за романом «Мандри Гуллівера».

Йоганн Вольфганг

Ґете

Johann Wolfgang von Goethe
(1749–1832)

У свідомості всього людства він є найбільшим німецьким поетом і водночас однією з найвищих вершин світової поезії.

*Дмитро Наливайко,
український літературознавець*

СВІТОЧ ПОЕЗІЇ Й НАУКИ

Йоганн Вольфганг Ґете — найвеличніший представник культури Просвітництва. У його особистості поєдналися письменник, філософ та дослідник. Кожна із цих граней надзвичайно яскраво відображає особливості століття Розуму. Водночас науковці наголошують на тому, що «феномен Ґете далеко виходить за ці рамки, захоплюючи такі сфери духу й творчості, до яких просвітники не підносилися або ж ігнорували їх»¹.

Народився майбутній письменник 28 серпня 1749 р. у Франкфурті-на-Майні в багатій бюргерській² родині. Наприкінці життя він напише про цей факт в автобіографічній книжці «Поезія і правда»: «Поєднання сузір'їв було щасливим: Сонце стояло під знаком Діви у своєму зеніті, Юпітер і Венера подивлялися на нього люб'язно. Меркурій — не вороже...» Природа начебто справді передбачала появу на світ нового генія.

¹ Наливайко Д. С. Поет національний і всесвітній. — К. : Веселка, 2004.

² Бюргер — у Німеччині та деяких інших країнах — мешканець міста.

Батьки Гете створили всі умови для гармонійного розвитку дитини: у будинку була велика бібліотека (2000 томів) і картинна галерея, дорослі часто влаштовували лялькові вистави. Навчання хлопчика почалося з трьох років. Він оволодів основами юриспруденції, античної філософії й літератури, верхової їзди та малювання, гри на фортепіано та скрипці. Особливу увагу приділяли вивченню мов: англійської, французької, італійської та двох «мертвих» — давньогрецької й латини. Цікаво, що сам учень навіть вигадав гру у формі листування між вигаданими членами родини, кожен з яких повинен був висловлюватися однією із цих мов. Пізніше він напише: «Хто не знає чужих мов, не знає нічого і про свою».

У 1765 р. з волі батька Гете вступив на юридичний факультет Лейпцизького університету. Однак правознавство не настільки цікавило юнака, щоб заволодіти світом його думок. Він захоплюється природничими науками, із задоволенням малює пейзажі. З особливою силою його притягує література, яка в той час розвивалась у руслі рококо. Саме в цьому стилі Гете пише свої перші студентські вірші (літературною творчістю він захопився ще в дитинстві). Навчання в Лейпцизькому університеті перервала несподівана хвороба, через яку він змушений був повернутися додому.

Пам'ятник Гете
в Лейпцизі

Подальше оволодіння наукою юнак продовжує в університеті Страсбурга. Тут він знайомиться з видатним німецьким мислителем Й.-Г. Гердером, який відіграв важливу роль у формуванні Гете, зокрема привернув його увагу до фольклору як могутнього джерела національної літератури. 6 серпня 1771 р. Гете отримав ступінь ліцензіата права, але бажання робити кар'єру юриста в нього не було. Юний Гете захопився письменництвом.

У творчості Гете виділяють два періоди — «штюрмерський» і «веймарський».

Назва першого пов'язана з рухом «Буря й навала» (нім. «*Sturm und Drang*»), який розгорнувся в Німеччині в 60–80-х роках XVIII ст. й відіграв значну роль у розвитку німецької

літератури. Учасниками руху були молоді люди, іменовані «бурними геніями» — німецькою штюрмерами. Вони протестували проти феодально-кріпосницьких порядків, соціальної нерівності, пригнічення особистості релігійними догмами. Озброївшись ідеями Руссо, більшість із них сповідували культ природи та концепцію «природної людини». Штюрмери високо цінували фольклор, виявляли повагу до національної своєрідності літератур. Вони ввели в моду так звану «штюрмерську драму», у центрі якої перебував молодий геній, бунтар і задирака. Заголовок однієї з таких драм і дав назву всьому рухові.

Ґете судилося стати лідером «Бурі й навали», штюрмерські погляди на життя яскраво відобразились у його творчості. У середовищі «бурних геніїв» були популярні твори про природу. Саме цій темі присвячує поетичні рядки юний Ґете. Один з найулюбленіших читачами віршів — *«Майська пісня»* (1771). У ньому звучить щире захоплення не лише від почуття кохання, а й від відчуття єдності природи та людини.

Захопившись фольклором, Ґете пише кілька віршів як наслідування німецької народної поезії (*«Дика трояндочка»*, *«Фіалка»* та інші). У пошуках образу бунтівника він звертається до міфології, і в його творчості з'являється поезія-гімн *«Прометей»*, у якій по-просвітницьки звучить віра в безмежні можливості людини. Вірш написано у формі монологу. На відміну від міфологічного, титан, оспіваний Ґете, не йде на жодний компроміс із Зевсом.

У цей час Ґете цікавиться творчістю Шекспіра, якого тоді ще погано знали в Німеччині. Він залишив захопливі відгуки про спадщину видатного британця: «Перша ж сторінка Шекспіра, яку я прочитав, підкорила мене на все життя, а здолавши першу його річ, я стояв як сліпонароджений, якому чудотворна рука раптом подарувала зір». Підкорений магією театрального мистецтва, Ґете задумує історичну драму *«Гец фон Берліхінген»* (1773), яка багато чим нагадує хроніки Шекспіра. Але на відміну від Шекспіра, він прагнув до максимальної історичної достовірності.

З ранніх творів Ґете найбільшу славу приніс йому роман *«Страждання юного Вертера»* (1774), який називають сповіддю письменника. 23-річний Ґете приїхав у маленьке містечко Вецлер, щоб пройти практику в суді. Тут він знайомиться з прекрасною дівчиною Шарлоттою Буфф — нареченою його друга Кестнера. Ґете пристрасно закохується в неї, але, розуміючи, що не може зруйнувати щастя близьких йому людей, залишає Вецлер і повертається до рідного Франкфурта. Сюжет роману

багато чим нагадує ці події. Він написаний у формі листів юнака з бургерського середовища своєму другу, а також коментаря до них видавця. Такий вибір нав'язано захопленням Гете сентименталізмом, адже епістолярний роман¹ був улюбленим жанром представників цього напрямку.

Так закінчився перший, відносно короткий, «штюрмерський» період творчості письменника. Його вже добре знали як автора лірики, драми, а особливо роману. Уявити Гете цього часу допоможе опис одного із сучасників митця: *«гарний 25-річний юнак, з голови до п'ят втілення генія, сили, могутності, серце, сповнене почуття, з орлиними крилами...»*.

Наступний етап його творчості пов'язаний з переїздом у місто Веймар, звідси і назва — *веймарський*. Гете прибув туди восени 1775 р. на запрошення вісімнадцятирічного герцога Карла-Августа. Тут він і прожив до кінця життя. Що ж сприяло прийняттю рішення залишитися у Веймарі? Насамперед Гете приваблювала особистість Карла-Августа — правителя Веймарського герцогства. Як ви знаєте з історії, Німеччина тих часів не була цілісною державою — вона була поділена більше ніж на триста королівств, князівств, герцогств і єпископств. У кожному з них панували порядки, які залежали від розуму, таланту й моральних якостей правителя. У Карлі-Августі Гете вбачав яскраву особистість, яка допомагала талановитим людям і намагалась перетворити свою маленьку державу на справжній культурний центр Німеччини.

Адольф Мюллер.
«Веймарські класики»
Шиллер, Вільгельм
й Александер фон
Гумбольдти й Гете
(XIX ст.)

¹ Епістолярний роман, або роман у листах, — різновид роману, який являє собою цикл листів одного чи кількох персонажів.

Ґете з усією відповідальністю занурився в державну діяльність: спочатку був радником герцога, потім керував військовими й фінансовими справами, обіймав посаду прем'єр-міністра, міністра культури, працював директором театру. До всього цього його спонукало щире прагнення покращити життя в герцогстві. Він опікується будівництвом доріг, розвитком лісового господарства, поновлює гірничу справу. Але невдовзі Ґете розчаровується в державній службі, оскільки переконається в неможливості здійснення багатьох його планів, які могли б радикально змінити життя суспільства. Така інтенсивна діяльність закінчується душевною кризою, вилікувати яку Ґете вирушає до Італії. На батьківщині Вергілія він пробув два роки (1786–1788). Саме там, серед розкішної італійської природи й неповторних пам'яток античної культури, Ґете чітко усвідомлює, що його головне покликання — поезія.

Повернувшись до Німеччини, він цілковито присвячує себе мистецтву слова. У його творчості відображаються нові філософсько-естетичні пошуки, названі дослідниками «веймарською класикою». Для неї було характерне повернення до принципів античного мистецтва, але не з метою реставрації минулого. Ґете сприймав античність як джерело натхнення для створення нової літератури, яка слугуватиме ідеї виховання гармонійної особистості.

Йоганн Тишбейн. Ґете в Кампанії (1787)

У цілому ж веймарський період творчості письменника подарував світові багатогранну й багатобарвну спадщину. Це трагедії («Егмонт», «Іфігенія в Тавриді»), балади («Вільшаний король», «Учень чаклуна» та багато інших), два романи про Вільгельма Мейстера, елегії, поеми, епіграми, послання, публіцистичні статті і, звичайно ж, вірші. У 1819 р. було видано «Західно-східний диван» — збірку, яка містила лірику та прозові статті, що відображали глибокий інтерес письменника до культури Сходу. Значна частина творів цієї збірки нав'яна поезією знаменитого персидського поета Гафіза. Усього перу Гете належать понад 1600 віршів. Серед них є і поезія «Алегорія», присвячена мистецтву перекладу:

Букет нарвавши на лужку густім,
Приніс його в задумі я у дїм.
Але схилились до землі квітки,
Від теплих рук зів'яли пелюстки.
Його у глек поставив я тоді, —
Й квітки, мов чудо, розцвіли в воді!

Вершечки ніжні вгору підвелись,
Зелені стебла барвами взялись,
І чути свіжість в них тепер таку,
Немов вони на рідному лужку.
Так само я, мов чудо, пізнаю
На мові іншій пісеньку свою.

Переклад з німецької
Миколи Терещенка

Головним творінням Гете справедливо вважають *трагедію «Фауст»*. Заявивши про себе в студентські роки стилем рококо, у своїй подальшій творчості письменник звертався до різних художніх методів, характерних для неокласицизму, сентименталізму, реалізму. Його балади пройняті романтичними тенденціями.

Крім письменницького покликання, Гете вдалося реалізувати також дар ученого. Із 56 томів веймарського видання його творів 12 (!) репрезентують наукові праці. Ось назви лише деяких із них: «Природа», «Про оптику», «Вступ до порівняльної анатомії», «До вчення про колір». Він розробив теорію прогнозування погоди; відкрив міжщелепну кістку в черепі людини; започаткував нову галузь знань — метаморфоз рослин; захопившись мінералогією, описав камінь, названий його ім'ям, — гетит; у 1827 р. увів у літературознавство поняття «світова література».

Гете прожив довге, сповнене яскравих подій життя. Саме в розвитку дарованих природою нахилів, у спрямуванні їх на благо суспільства він вбачав сенс людського життя. Описуючи геніального поета і вченого на схилі літ, його великий співвітчизник Генріх Гейне відзначив: *«У Гете справді уповні відчувався той збіг особистості з обдарованістю, якого вимагають від незвичайних людей. Його зовнішній вигляд був настільки ж значним, як слово, що жило в його творіннях, і образ його гармонійний, ясний, радісний, благородно сумірний, і на ньому можна було вивчати грецьке мистецтво, як по грецькій статуї. Очі були спокійні, як погляд божества... Час вкрив його голову снігом, але не зміг схилити її. Він продовжував тримати її гордо і високо, а коли говорив, то здавалося, що йому дана можливість пальцем вказувати небесним зіркам шлях, яким вони мають рухатися...»*

Йозеф Карл Штилер.
Портрет Й.-В. Гете
(1828)

Енді Воргол.
Гете
(1973)

1. Які факти з біографії Гете вам видалися найбільш цікавими? Чому?
2. Розкажіть, яку роль у формуванні особистості письменника відіграла його родина.
3. Поясніть, як ви розумієте висловлювання Гете про мову.
4. Які два періоди виділяють у творчості Гете? Дайте їх стислу характеристику.
5. Порівняйте два словесні портрети письменника, наведені у статті. Яких періодів життя Гете вони стосуються? Що увиразнюють у його особистості?
6. Поділіться вашим враженням від вірша «Алегорія». З якою метою автор використав у цій поезії алегорію?
7. Користуючись матеріалами статті та Інтернету, підготуйте презентацію на тему «Наукові досягнення Гете».
8. У чому Гете вбачав сенс людського життя? А в чому його вбачаєте ви?
9. Як ви думаєте, чому саме такий епіграф обрано до цієї статті?
10. Зверніть увагу на афоризми Гете (див. рубрику «Цитата для душі»). Як вони розкривають його філософські погляди?

Цитата для душі від Йоганна Вольфганга Гете

- ◆ Треба поливати власний сад, якщо ми не можемо дати дощу всій країні.
- ◆ Людина пізнає світ через пізнання самої себе, а себе — через пізнання світу.
- ◆ Знайомлячись із людиною, я передовсім запитую, чим вона займається. Як? У якій послідовності? І відповідь на ці запитання визначає мою думку про неї на все життя.
- ◆ Лиш той життя і волі гідний, хто б'ється день у день за них.

Будинок-музей Гете
у Веймарі
(сучасне фото)

МАЙСЬКА ПІСНЯ

Як оживає
Навкруг земля!
Радіють сонцю
Луги й поля.
Цвіте, рясніє
Квіт на гілках,
Різноголосся
В чагарниках.
Пісні лунають
В серцях усіх.
О сонце, земле!
Блаженство втіх!
Кохання вічне!
І вічний чар
Вершин, що вранці
Сягають хмар.
Благословляєш
Ти кожен квіт,

Врожайну ниву
Й увесь наш світ
Дівчино мила,
Життя моє!
Любов у серці
Гніздечко в'є.
Як любить жайвір
Небесний спів,
Красу розквітлу
Ранніх полів,
Так я до тебе
Несу жагу,
Бо ти даруєш
Мені снагу.
Жити, співати
Нові пісні.
Будь щастям, люба,
Навік мені!

Переклад з німецької *Петра Тимочка*

Ілюстрація
Фрідеріка Сесенхейма
(XIX ст.)

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Якими почуттями та настроями пронизаний вірш «Майська пісня»?
2. Словесно намалюйте картину, яка постала у вашій уяві після прочитання вірша. Які барви ви обрали б для ілюстрації до нього?
3. Поясніть роль дієслів, риторичних звертань й окличних речень у цій поезії.
4. Зверніть увагу на ритм вірша. Чому, на ваш погляд, він підпорядкований?
5. Прокоментуйте думки відомих літературознавців, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Яка з них видалась вам найцікавішою?
6. Якщо ви вивчаєте німецьку мову, прочитайте вірш в оригіналі й порівняйте його з перекладом Петра Тимочка. Зверніть увагу на те, чи вдалося перекладачу зберегти ідейно-тематичну сутність, емоційний настрій оригіналу, його ритм.

MAILIED

Wie herrlich leuchtet
 Mir die Natur!
 Wie glänzt die Sonne!
 Wie lacht die Flur!
 Es dringen Blüten
 Aus jedem Zweig
 Und tausend Stimmen
 Aus dem Gesträuch
 Und Freud' und Wonne
 Aus jeder Brust.
 O Erd', o Sonne!
 O Glück, o Lust!
 O Lieb', o Liebe!
 So golden schön,
 Wie Morgenwolken
 Auf jenen Höhn!
 Du segnest herrlich
 Das frische Feld,

Im Blütendampfe
 Die volle Welt.
 O Mädchen, Mädchen,
 Wie lieb' ich dich!
 Wie blickt dein Auge!
 Wie liebst du mich!
 So liebt die Lerche
 Gesang und Luft,
 Und Morgenblumen
 Den Himmelsduft,
 Wie ich dich liebe
 Mit warmem Blut,
 Die du mir Jugend
 Und Freud' und Mut
 Zu neuen Liedern
 Und Tänzen gibst.
 Sei ewig glücklich,
 Wie du mich liebst!

7. Підготуйте виразне читання «Майської пісні».

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Ось славнозвісна “Майова пісня”, яку слушно називають віршем-вигуком, віршем-поривом; вона майже поспіль складається з вигуків, що виражають радість життя й радість любові, які зливаються в один дзвінкий емоційний акорд. Весняне буяння природи тут не барвисте тло любовного почуття і не музичний акомпанемент — вони становлять органічну єдність, внаслідок чого почуття втрачає індивідуальні риси й стає могутньою стихійною силою, що цілком захоплює і скоряє».

Дмитро Наливайко,
український літературознавець

«Поет малює узагальнену картину весняної природи, що пробудилася після сну. Пейзаж дано не описово, а дією; у поезії переважають дієслова... Пісня сповнена вигуків, що виражають радість життя, щастя існування, переможну міць буття. Захоплення природою, красою життя невіддільне від щастя в коханні... Людина — невіддільна частина природи, і її радість полягає в усвідомленні своєї єдності з нею.

“Майська пісня” — яскраве вираження світогляду молодого Гете. Тут нема поділу між думкою та її поетичним втіленням. Думка стала образом, почуттям, дією. Органічне злиття філософського й поетичного бачення світу — одна з найважливіших особливостей лірики Гете».

Олександр Анікст,
російський літературознавець

«“Майська пісня”... подає нам естетичний портрет поета. Гете, в майбутньому чудовий лірик краєвиду, що завжди прагне обрати якусь віддалену і високу точку для огляду, тут постає перед нами в центрі природи, яка всміхається йому... Природа характеризується словами, що співвідносяться з людськими емоціями, і від цього емоції набувають ширшого змісту».

Борис Шалагінов,
український літературознавець

ПРОМЕТЕЙ

Вгорни небо твоє, Зевсе,
 Імлою хмар,
 Вчини як отой хлопчак,
 Що толочить будяки,
 Влучай в дуби й верхів'я гір, —
 Тільки мою землю
 Мені залиши,
 І мою хатину, будовану не тобою,
 І вогнище мое
 Із розжареним приском,
 Якому ти заздриш.

Не знаю нікого біднішого
 Під сонцем, ніж ви, богове!
 Нещедро ви живите
 Данням офір
 І духом молитов
 Вашу величність.
 Ви б геть змарніли, якби
 Не жебраки і діти,
 Дурники, повні надії.

Коли я був малий, тоді,
 Не знаючи, що, де і як,
 Звертав свої заблудні очі
 До сонця, чи нема там вгорі
 Вуха, що скарги мої почуло б,
 Серця, що так, як моє,
 Пригноблених би пожаліло,
 Хто допоміг
 Гордість титанів мені здоласть?

Хто від смерті мене врятував,
 Від долі раба?
 Чи не ти само це звершило,
 Серце, в паланні святім?
 Чи не палало, юне і добре, ти,
 Марно дякуючи за рятунок
 Тому, хто спить у високості?

*Генріх Фрідріх Штюмер.
 Прометей несе вогонь людям
 (1817)*

Тебе шанувати? Чому?
Може, зм'якшив ти колись
Болі знедоленим?
Може, притишив колись
Сльози настрашених?
Чи не всемогутній Час
Мужа із мене викував?
Чи не одвічна судьба
Владує і мною, й тобою?

Либонь, ти гадаєш,
Що зненавидіти життя я мушу,
Втекти десь в пустелю,
Бо не всі вже
Пуп'янки мрій достигли?

Ну, тут я сиджу і формую
Людей на свій образ —
Поріддя, що подібне до мене,
Щоб мучитися, щоб ридати,
Щоб втішатися, щоб радіти, —
І зневажати тебе,
Як я!

Переклад з німецької
Миколи Бажана

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, яке враження справив на вас цей вірш.
2. Яким постає Прометей у поезії Гете? Що саме в його образі увиразнює автор?
3. Як ви розумієте такі слова Прометея: «Не знаю нікого біднішого під сонцем, ніж ви, боже!» ?
4. Чи згодні ви з тим, що твір написано у формі ліричного монологу? Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Поясніть, чому цю поезію називають гімном Прометею.
6. Порівняйте два образи Прометея — міфологічного і створеного Гете. Що в них спільного, а що відмінного?
7. Підготуйте виразне читання твору.
8. Створіть постер гімну «Прометей», який би відображав його ідею.
9. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему «Образ Прометея у світовій літературі».

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ПОЕЗІЮ-ГІМН «ПРОМЕТЕЙ»

У Гете був задум написати драматичний твір про Прометея, але йому не судилося завершити його. Саме для цього твору і призначався гімн «Прометей». Класичний античний міф про титана, прикутого Зевсом до скелі за те, що він викрав у богів вогонь для людей, був переосмислений Гете в бунтарському дусі. У давньому міфі Прометей урешті-решт змирився й був пробачений Зевсом. Гетівський Прометей непримиренний, він упевнений, що боги безсилі зруйнувати те, що він зробив для блага людей. Його ненависть до богів — вираження протесту проти всілякої тиранії, небесної та земної. Помилкова віра особливо обурює Прометея. Він сам колись вклонявся богам, але зрозумів безплідність надії на допомогу небес людям.

Поставши проти богів, Прометей мріє про те, щоб люди зреклися покори. Він хоче створити людей таких же вільних, як він сам.

«Прометей» — вершина бунтарства молодого Гете. Порив до свободи поєднується в гімні з вільною поетичною формою, дуже органічною для цього вірша.

*За працею Олександра Анікста
«Творчий шлях Гете»*

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Образ Прометея знайомий вам не лише за давньогрецьким міфом, а й за трагедією **Есхіла «Прометей закутий»**, яку ви вивчали у 8 класі. Крім того, до нього звертались англійці **Джордж Гордон Байрон**, **Персі Біші Шеллі**, українські поети **Тарас Шевченко**, **Іван Франко**, **Павло Тичина**, **Максим Рильський**, **Андрій Малишко** та багато інших. Прометей був одним з улюблених образів і **Лесі Українки**, наголошуючи на цьому, поетеса часто називають «*дочкою Прометея*». Їй належать такі рядки:

Я честь віддам титану Прометею,
Що не творив своїх людей рабами,
Що світив не словом, а вогнем,
Боровся не в покорі, а завзято...
Я вслід йому піду.

ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ

Хто пізно так мчить у час нічний?
То їде батько, з ним син малий.
Чогось боїться і мерзне син —
Малого тулить і гріє він.

— Чому тремтиш ти, мій сину, щомить?
— Король вільшаний он там стоїть!
Він у короні, хвостатий пан!
— То, сину, вранішній туман!

«Любе дитя, до мене мерщій!
Будемо гратись в оселі моїй,
Квіти прекрасні знайду тобі я,
У злото матуся одягне моя».

— Мій тату, мій тату, яке страшне!
Як надить вільшаний король мене!
— Годі, маля, заспокойся, маля!
То вітер колише в гаю гілля!

«Хлопчику любий, іди ж до нас!
Дочки мої у танку в цей час,
Дочки мої тебе прийдуть стрічать,
Вітати, співати, тебе колихати!»

— Мій тату, мій тату, туди подивись!
Он королівни вільшані зійшлись!
— Не бійся, мій синку! Повір мені:
То верби сивіють в даліні!

«Мені, хлопче, люба краса твоя!
З неволі чи з волі візьму тебе я!»
— Мій тату, мій тату, він нас догнав!
Ой, як болюче мене він обняв!

Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках уже мертвий лежав його син.

Переклад з німецької
Максима Рильського

Скульптура Короля
ельфів у Єні

ERLKÖNIG

Wer reitet so spät durch Nacht und Wind?
Es ist der Vater mit seinem Kind;
Er hat den Knaben wohl in dem Arm,
Er fasst ihn sicher, er hält ihn warm.

Mein Sohn, was birgst du so bang dein Gesicht? —
Siehst, Vater, du den Erlkönig nicht?
Den Erlenkönig mit Kron' und Schweif? —
Mein Sohn, es ist ein Nebelstreif. —

«Du liebes Kind, komm, geh mit mir!
Gar schöne Spiele spiel' ich mit dir;
Manch' bunte Blumen sind an dem Strand,
Meine Mutter hat manch gülden Gewand.» —

Mein Vater, mein Vater, und hörest du nicht,
Was Erlenkönig mir leise verspricht? —
Sei ruhig, bleibe ruhig, mein Kind;
In dürren Blättern säuselt der Wind. —

«Willst, feiner Knabe, du mit mir gehn?
Meine Töchter sollen dich warten schön;
Meine Töchter führen den nächtlichen Reihn
Und wiegen und tanzen und singen dich ein.» —

Mein Vater, mein Vater, und siehst du nicht dort
Erlkönigs Töchter am düstern Ort? —
Mein Sohn, mein Sohn, ich seh' es genau:
Es scheinen die alten Weiden so grau. —

«Ich liebe dich, mich reizt deine schöne Gestalt;
Und bist du nicht willig, so brauch' ich Gewalt».
Mein Vater, mein Vater, jetzt faßt er mich an!
Erlkönig hat mir ein Leids getan! —

Dem Vater grauset's; er reitet geschwind,
Er hält in Armen das ächzende Kind,
Erreicht den Hof mit Mühe und Not;
In seinen Armen das Kind war tot.

Карл Густав Карус.
Ілюстрація
до балади Гете
«Вільшаний
король»
(1828)

1. Які думки, почуття, настрої навіяла вам ця балада?
2. Опишіть, яким ви уявляєте Вільшаного короля. Завдяки чому у вашій уяві виник його образ?
3. Чи згодні ви з тим, що батько й син по-різному сприймають природу? Аргументуйте свою відповідь текстом балади.
4. Що, на ваш погляд, символізують такі образи балади, як час нічний, туман і вітер?
5. Чи можна стверджувати, що в баладі переплітаються реальне й фантастичне? Доведіть свою думку.
6. Проаналізуйте композицію балади. У чому полягають її особливості?
7. Зверніть увагу на ритм балади. Як би ви його схарактеризували? Чи допомагає він читачеві уявити швидкий біг коня?
8. Доведіть, що твір «Вільшаний король» — балада.
9. Сучасний український літературознавець, дослідник творчості Гете Б. Шалагінов зазначає, що в баладі «Гете протиставляє два начала, взаємодія яких у житті так хвилювала просвітителів: почуття, уяву і — здоровий глузд». У чому виражається це протиставлення?
10. Як ви думаєте, до яких проблем людського буття хотів привернути увагу читачів цієї балади Гете?
11. Якщо ви вивчаєте німецьку мову, прочитайте твір в оригіналі та порівняйте назву оригіналу балади («Erlkönig») і назви перекладів («Вільшаний король» у перекладі *М. Рильського*, «Лісовий цар» — *Б. Грінченка*, «Вільшаний цар» — *П. Куліша*, «Вільховий король» — *Д. Загула*). Визначте, яка назва, на вашу думку найвдаліше відображає заголовок оригіналу. Обґрунтуйте свою відповідь.
12. Прослухайте текст мовою оригіналу за таким посиланням: <http://lesung.podspot.de/post/goethe-erlkonig/> Проаналізуйте виконавську майстерність читця. Чи вдалось йому передати таємничий і тривожний дух балади? Чи відповідає цьому завданню музичне оформлення читання?
13. Підготуйте виразне читання твору в перекладі або в оригіналі.

Ілюстрація до балади Гете «Вільшаний король» (гравюра XIX ст.)

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО БАЛАДУ «ВІЛЬШАНИЙ КОРОЛЬ»

Зазвичай природа в Гете благодатна і зцілює людину від бід і страждань. У баладах вона виявляється втіленням таємничих сил, ворожих людям. Саме таке почуття пронизує казку-баладу про Вільшаного короля, який губить юні душі.

Гете використав не лише типові фольклорні мотиви про чудовиськ, що мешкають у лісах, а й застосував також традиційну форму пісенного діалогу, притаманну багатьом народним баладам. За винятком першої та останньої строф, які мають описовий характер, шість чотиривіршів являють собою промови, звернені один до одного вершником і його сином. Сам ритм балади таїть у собі щось тривожне. У квапливому бігу через нічний ліс чути не лише стукіт копит:

Хто пізно так мчить у час нічний?¹

І з якою виразністю передано в кінці балади зупинку бігу. Спочатку ритм, що говорить про стрімкість бігу коня, в останньому рядку все обривається — і ця страшна поїздка, і життя юного сина:

*Батькові страшно, батько спішить,
В руках його хлопчик бідний кричить;
Насилу додому доїхав він,
В руках уже мертвий лежав його син.*

Такою ж майстерною є композиція діалогу. Другу строфу можна зрозуміти просто: страх сина і заспокійливі слова батька. Але в їхніх словах є й інший, глибший зміст. **Для дитини природа сповнена таємниць і небезпек; вона заселена дивними істотами, одночасно чарівливими й небезпечними. Батько ж не бачить у природі жодних див.** Там, де сину ввижається Вільшаний король у короні з густою бородою, батько помічає лише вранішній туман, що біліє над водою.

Авторська мова описова, але не суха, вона пронизана живим співчуттям до того, що діється, й особливо — до страхів дитини.

Слова батька свідчать про його розсудливість і невіру в дива. У них звучить, однак, любов до сина й турбота про нього.

Мовлення таємничого Вільшаного короля сповнене магічної сили, воно — плід страху і хворобливої уяви дитини. Репліки

¹ Балада цитується в перекладі Максима Рильського.

дитини з дивовижною правдивістю передають страх, що охопив хлопчика.

У словах батька і сина два різні сприйняття природи — для одного вона складається з простих і зрозумілих явищ, для іншого — сповнена таємниць і невідомості. Сумна кінцівка балади показує, що правий був син з його живим дитячим чуттям.

Звісно, Гете не вірить у міфічні лісові істоти. Буквальне розуміння балад лише б завадило осягненню їхнього дійсного змісту.

Юрій Князєв.
Вільшаний король (1984)

Усіляка міфологія використовується Гете символічно. «Вільшаний король» — вираження того почуття таємничості природи, незвіданих її сил, яке спостерігається і в інших творах Гете. Природа для поета жива, і він населяє її фантастичними істотами, але не з наївною вірою дикуну, а з поетичним почуттям цивілізованої людини, якій жодна наука не заважає відчувати чари природи, цілком віддаючись відчуттю живих сил, що наповнюють її.

*За працею Олександра Анікста
«Творчий шлях Гете»*

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Одна з цікавих тем для дослідження — **«Гете й Україна»**. Творчість письменника і вченого була добре відома в Україні вже на початку XIX ст. Гете листувався з опікуном Харківського навчального округу **Северином Потоцьким**. У 1827 р. німецький письменник був обраний почесним членом Ради Харківського університету.

До німецького генія з високою шаною ставився **Тарас Шевченко**, називаючи його великим. Перший переспів з Гете українською мовою — балада **«Рибалка»** (1827) — належить **Петрові Гулаку-Артемовському**.

Багато віршів Гете, а також значну частину «Фауста» переклав **Іван Франко**. Крім того, українською мовою твори Гете перекладали **Борис Грінченко**, **Максим Рильський**, **Микола Бажан**, **Микола Лукаш**, **Василь Стус** і багато інших. **Павло Филипович** присвятив йому вірш, який так і назвав — **«Гете»**.

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Гете створює ліричну поезію нового взірця, досягає в ній незвичайної непосредності й щирості поетичного вираження. Поезія Гете почала зображати внутрішнє життя людини в динаміці, вона — вся рух, уся ритм і музика. І якщо раніше поети широко вдавалися до опосередковуючої образності — уособлень і персоніфікацій, алегорій і риторичних фігур, умовних стилізацій тощо, — то в Гете майже зовсім зникає дистанція між переживанням і його словесним виразом. Слово в нього стає немов непосредним чуттєвим втіленням побаченого й пережитого поетом».

Дмитро Наливайко, український літературознавець

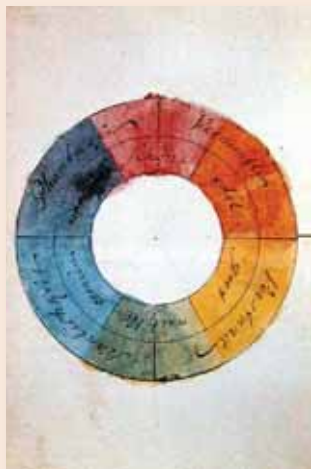
«Гете — один із найвеличніших поетів світу, майстер художнього, виразного мовлення, дивовижно музичного, такого, що чарує ритмом, звучністю, мелодією, сповненого яскравими образами, які розкривають красу природи, силу і глибину почуттів; усе багатство душевного світу людини звучить у цій поезії, то ніжній, то бурхливій, то роздумливій, то енергійній, такій, що використовує різноманітні можливості словесного виразу».

Олександр Анікст, російський літературознавець

Містецькі передзвони

Твори Гете стали джерелом натхнення для багатьох музикантів. Так, неодноразово була покладена на музику його «Майська пісня». Найвідомішим музичним твором за цим віршем є мелодія, написана німецьким композитором **Людвігом ван Бетховеном**. Балада «Вільшаний король» також надихала багатьох музикантів, зокрема австрійця **Франца Шуберта**, який створив композицію з однойменною назвою.

Кольорове коло символізує людський розум і життя душі. *Малюнок Гете (1809)*

Підсумовуємо вивчене

1. Поясніть, чому Гете називають світочем поезії та науки.
2. Підготуйтеся до рольової гри «Інтерв'ю з письменником». Які запитання ви поставили б Гете?
3. Який із прочитаних творів Гете справив на вас найбільше враження? Чому?
4. Чи можна сказати, що балада «Вільшаний король» перегукується з офортом Ф. Гойї «Сон розуму породжує чудовиськ»? Якщо так, то чим саме?
5. Установіть співвідношення між двома колонками:

А «Вільшаний король»	1 гімн
Б «Майська пісня»	2 балада
В «Прометей»	3 вірш
6. Пригадайте, у якому з прочитаних творів переплітається реальне і фантастичне:
 - А «Прометей»
 - Б «Майська пісня»
 - В «Вільшаний король»
7. Усно доповніть такі речення:
 - «Твір ... називають гімном, тому що ...»;
 - « У творі “Вільшаний король” Гете протиставляє ...».
8. Складіть асоціативне гроно на тему «Йоганн Вольфганг Гете» .
9. Підготуйте презентацію «Гете і Україна».
10. Як у ліриці Гете відобразились ідеї Просвітництва?
11. На основі прочитаних творів напишіть есе на одну з тем:
 - «Сторінками поезії Гете»;
 - «“Вільшаний король”: природа очима сина і батька»;
 - «Радість життя і радість любові у “Майській пісні”»;
 - «Два образи Прометейя — міфологічний і гетівський».
12. Чим, на ваш погляд, цікавими для сучасної людини можуть бути життєпис і творча спадщина Гете?
13. Підготуйте буктрейлер до збірки, в яку увійшли б прочитані вами поезії Гете.

Угоанн Крістоф
Фрідріх Шиллер
*Johann Christoph Friedrich
von Schiller*
(1759–1805)

Коли я подумаю, що, можливо, через 100 або більше років будуть поважати мою пам'ять і навіть у багатьох я буду викликати захоплення і сльози, тоді я радію моему покликанню поета і змиряюся з Богом і моїм нерідко жорстоким становищем.

Фрідріх Шиллер

НІМЕЦЬКИЙ ГЕНІЙ ІСТИНИ Й ДОБРА

«*Т*еній, який легкими кроками ступає по стежині світла» — так охарактеризував свого співвітчизника німецький письменник ХХ ст. Томас Манн. Спробуємо розібратися, чим же заслужив Фрідріх Шиллер таку високу оцінку...

Німецький поет і драматург, теоретик мистецтва і філософ, історик і військовий лікар — у кожній із цих галузей можна говорити про роль Фрідріха Шиллера. Але найголовніше, що його ідеї про гуманність, демократію, свободу особистості, національну незалежність, про волю, мир і дружбу між народами залишаються актуальними й сьогодні.

Він народився **10 листопада 1759 р.** в невеличкому німецькому місті Марбах у родині військового лікаря. Через те, що

родина часто переїжджала, маленький Шиллер учився спочатку в різних школах, а в 1773 р. за наказом правлячого на тій землі німецького герцога Вюртемберзького вступив у тількино створену військову школу, де вивчав юриспруденцію та медицину. Вісім нелегких років (1773–1780) провів Шиллер у цій школі, справжньому розпліднику рабів, що пізніше була перейменована на академію, так звану «Академію Карла».

Це був навчальний заклад закритого типу, де панувала жорстка дисципліна й військова муштра, де за учнями постійно стежили, їм не дозволяли виходити за межі школи, бачитися з родичами без наглядача, читати художні твори. Натомість процвітало шпигунство.

Усе це, безумовно, травмувало психіку вразливого Шиллера. І щоб хоч якось відволіктися від важкої атмосфери суцільної муштри, майбутній поет крадькома від усіх, порушуючи заборони, ночами багато читає. Справжніми друзями в ці роки для Шиллера стали твори давньогрецького філософа Плутарха, ліричні вірші й роман «Страждання молодого Вертера» Й.-В. Гете, трагедії В. Шекспіра та інші твори. Тому не дивно, що згодом Шиллер сам почав писати.

Філіп Фрідріх Гейдж.
Портрет Шиллера —
полкового лікаря
(1781–1782)

1780 р., після закінчення академії, Шиллера призначили полковим лікарем у місто Штутгарт. Він був зобов'язаний носити військову форму й не мав права залишати місто без дозволу свого начальника. Але 1782 р. на сцені театру в місті Майнгам була поставлена його перша п'єса «Розбійники», написана ще в період навчання. Епіграфи до твору (латиною «*На тиранів!*») і вислів Гіппократа («*Що не вилікують ліки, вилікує залізо; чого не вилікує залізо, вилікує вогонь*») точно показували, на кого спрямований гнів його автора. Вистава, що закликала до боротьби проти тиранії, перетворювалась на справжній протест. «*Мій дух прагне подвигів, душа — свободи*», — проголошує головний герой п'єси. Але якщо інтелігенція й молодь захоплено вітали автора, то преса і представники

влади різко засуджували його твори. Не дивно, що після двох відвідин вистав своїх п'єс без дозволу керівництва його покарали двотижневим арештом і категорично заборонили будь-що писати, крім медичних творів, та спілкуватися з іноземцями. Не витримавши такого покарання, у вересні 1782 р. Шиллер таємно покинув Штутгарт. «Я залишав Штутгарт зі спустошеним серцем та порожнім гаманцем», — писав Шиллер про свої почуття в той момент.

Так розпочався новий етап життя і творчості Фрїдрїха Шиллера... Майже без засобів існування він повністю віддається творчості. З-під пера Шиллера з'являються нові й нові твори. «Головне для людини — працелюбність, — писав він своєму другові, — оскільки вона дає не тільки засоби для життя, — вона і тільки вона дає життю цїну». Завдяки неперервній творчій праці він досяг успіхів й у драмі, і в поезії, і в прозі.

1787 р. Шиллер переїжджає до Веймара, де починає вивчати історію та філософію. Цього ж року він знайомиться зі своїм давнішим кумиром, видатним німецьким письменником і мислителем Йоганном Гете. Дружба цих двох геніїв німецької культури тривала 17 років, її зупинила лише смерть Шиллера. «Сила чарівності Шиллера була великою — вона охоплює всіх, хто спілкувався з ним», — такими словами характеризував свого друга Гете.

Помер Фрїдрїх Шиллер у Веймарі 9 травня 1805 р.

В історію літератури він увійшов як полум'яний захисник людської гідності, справжній поборник істини й добра.

1. Розкажіть, що вам відомо про життя і творчість Ф. Шиллера.
2. Прокоментуйте назву статті про письменника й епіграф до неї.
3. Запропонуйте свій варіант назви статті про Шиллера.
4. За допомогою додаткових джерел підготуйте повідомлення на тему «Ф. Шиллер і Й.-В. Гете».

ОДА ДО РАДОСТІ

Радість, гарна іскро Божа!
 Несказанно любо нам
 Увійти, царице гожа,
 В твій пресвітлий дивний храм.
 Все, що строго ділить мода,
 В'яжеш ти одним вузлом,
 Розцвітає братня згода
 Під благим твоїм крилом.

Хор
 Обнімітесь, міліони,
 Поцілуйтесь, мов брати!
 Вічний Отче доброти,
 Дай нам ласки й охорони!
 Кого доля ошастила
 Тим, що другові він друг,
 Кого любить лада мила, —

Йдіть до нас в веселий круг.
Йдіть усі, хто зве своєю
В світі душу хоч одну!
Хто ж весь вік черствів душею —
Йди у іншу сторону.

Хор

Хто живе в земній юдолі,
Всяк симпатії скорись!
Нас веде вона у вись,
Де Всесильний на престолі.

Радість п'ють усі істоти
З груді матері-землі,
Ті солодкі щедроті
Мають всі — і добрі, й злі.
Радість нас вином сп'яняє
І цілунком огневим;
І черв'як утіху знає,
І небесний херувим.

Хор

Поклоніться, міліони,
Перед мудрістю Творця!
Сповніть милістю серця
І чиніть його закони.
Радість — всесвіту пружина,
Радість — творчості душа,
Дивна космосу машина
Нею живиться й руша.
Радість квіти розвиває
І розгін дає сонцям;
Їх в простори пориває,
Не відомі мудрецам.

Хор

Як у безмірі світила
Хором райдужним пливуть,
Браття, йдіть у славу путь,
Що вам радість освятила.
Вчених з істини свічада
Радість успіхом віта,
До чеснот провадить радо,
Хоч тропа до них крута;
На ясній вершині віри
Подномає хоругвою,
В день воскресний на Псалтирі
Славить тих, хто смерть зборов.

Хор

Будьте мужні, міліони!
Вірте, страдні, в кращий світ!
Тих, що справдять заповіт,
Прийме Бог у вічне лоно,
Божество не наградиме, —
От би нам зрівняться з ним!
Хай радіють із радими
Горе й злидні в крузі цім!
Не відомста, не погрози —
Всепрощення ворогам!
Хай не ллють у скруті сльози,
Не гризуться каяттям.

Хор

Знищим книги борговії!
Помиримося усі!
Браття! Бог на небесі
Не забуде благодії.
Радість в келихах шумує,

Плин іскристий виграє,
Канібалів лють гамує
Кволим духу додає.
В день весілля а чи тризни,
Коли ходить круговий,
Хай до неба піна бризне,
Дух прославимо благий!

Хор

Все хвалу йому співає —
Хай гримить псалом гучний!
Дух прославимо благий,
Що над зорями витає!

Будь твердим в лиху годину,
Поміч скривдженим давай,
Всюди правду знай єдину,
Зроду клятви не ламай,
Не знижайсь перед потужним,
Коли треба — важ життям!
Шана й слава чесним, мужнім,
Згуба підлим брехунам!

Хор

Станьмо дружною сім'єю,
Жити правдою й добром
Присягнімо цим вином
Перед вишнім Судією!

Переклад з німецької Миколи Лукаша

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями про прочитане.
2. Поясніть, як ви зрозуміли цей твір. Які рядки з нього ви вважаєте найголовнішими й чому? Поясніть свою думку.
3. Ознайомтеся з інформацією, поданою в рубриці «Читачу XXI століття». Обґрунтуйте, чому саме цей твір був обраний для Гімну Євросоюзу.
4. Самостійно за допомогою різних джерел, наприклад відеоканалу YouTube, знайдіть і послухайте музичне виконання «Оди до радості» — «Гімн Євросоюзу». Чи збігаються, на вашу думку, головні настрої твору Шиллера та його музичної версії? Аргументуйте свою позицію.
5. Якщо ви володієте німецькою мовою, прочитайте уривок із твору Шиллера «Ode an die Freude» в оригіналі. Спробуйте зробити підрядник (дослівний переклад) і порівняйте його з художнім перекладом Миколи Лукаша.

Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elysium!
Wir betreten feuertrunken,
Himmlische, Dein Heiligtum.
Deine Zauber binden wieder,
Was die Mode streng geteilt,
Alle Menschen werden Brüder,
Wo Dein sanfter Flügel weilt.

Chor.
Seid umschlungen, Millionen!
Diesen Kuß der ganzen Welt!
Brüder, überm Sternenzelt:
Muß ein lieber Vater wohnen!

Автограф
«Оди до радості»

6. Обґрунтуйте, який основний пафос твору Шиллера («душа твору», його провідний настрій).
7. Вивчіть напам'ять уривок з «Оди до радості» (на ваш вибір) і підготуйтеся до його виразного читання у класі.

«Оду до радості» Фрідріх Шиллер написав 1785 р. в німецькому місті Лейпциг. Метою молодого поета і драматурга було звеличити єдність усіх людей, створити справжній гімн братерству народів. Цікаво, що спочатку ключове слово в цьому творі було не «радість», а «свобода» (*Freiheit* замість *Freude*), але 1793 р., намагаючись дистанціюватися від політики, Шиллер вніс корективи у свій твір. Сам поет усвідомлював ідеалізований настрій твору, відзначаючи в листі до друга Хрiстіана Кьорнера 1800 р., що ода «далека від реальності».

Цей твір здобув світову популярність насамперед завдяки тому, що видатний німецький композитор **Людвіг ван Бетховен** 1823 р. завершив свою Дев'яту симфонію грандіозним хором на текст Шиллера.

19 січня 1973 р. Рада Європи офіційно затвердила «Оду до радості» своїм Гімном, а 1993 р. вона стала Гімном Євросоюзу. Але для того щоб у багатомовній Європі всі мови мали рівні права й не було домінування жодної з них, 2003 р. було вирішено вважати Гімном Євросоюзу лише музику, без слів.

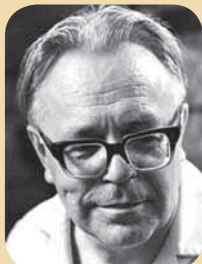

Партитура «Оди до радості»

Утілення ідей «Оди до радості» в образотворчому мистецтві

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

«Скромним генієм» називають **Миколу Олексійовича ЛУКАША (1919–1988)**, видатного українського перекладача, який знав більш ніж 20 мов і подарував українському читачеві понад 1000 видатних творів світової літератури від 100 авторів.

Неперевіршений майстер українського перекладу Григорій Кочур писав так: *«Навряд чи ще якою мовою зроблено переклади такої майстерності, такої яскравості, як переклади Миколи Лукаша... Перекладацька діяльність Миколи Лукаша — це вершина української літератури. Одна з вершин, яку можемо представити цілому світові. [...] В історії українського художнього перекладу М. Лукашеві належить місце особливе, виняткове. [...] Перекладач такого діапазону — рідкісне явище не лише в українській, а й у будь-якій іншій літературі».*

М. Лукашу довелося пережити вимушений «позадрукований період» після того, як він 1973 р. заступився за літературознавця Івана Дзюбу, засудженого за «антирадянську» працю «Інтернаціоналізм чи русифікація?», і запропонував посадити у в'язницю себе замість хворого на туберкульоз побратима по перу. Це був період, за словами сучасного українського перекладача Максима Стріхи, «літературної та громадянської смерті» Миколи Лукаша. Його ім'я було не просто під заборону, його вилучали з усіх енциклопедичних видань і підручників.

«Повернення» Миколи Лукаша відбулося лише в середині 80-х, за кілька років до його смерті.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«За злободенністю своїх ідей, глибиною й силою художніх прозрінь, гуманістичним пафосом творчості Шиллер — наш сучасник, і сьогодні, коли в нашому суспільстві девальвовані майже всі моральні цінності, він потрібен нам більше, ніж будь-коли».

Петро Рихло, український літературознавець, перекладач

«Шиллер вважав, що лише мистецтво може повернути людину до стану первісної гармонії. На думку поета, головним рушієм для зміни світу на краще є естетичне виховання людини, тобто вдосконалення її чуття прекрасного. «Краса мусить спрямувати людей на шлях істини», — писав Шиллер.

...Краса, вважав Шиллер, лишає незгладимий слід у душі людини. Вона її облагороджує, робить кращою».

Борис Шалагінов, український літературознавець

Творчість Ф. Шиллера тісно пов'язана з Україною. Багато кого з українських митців надихала його творчість. Так, у власній бібліотеці **Тараса Шевченка** була збірка віршів Шиллера «Відгомін».

«Великий каменяр» **Іван Франко** із захопленням говорив про Шиллера як про художника, якому притаманний «вогненний гуманізм і людяність», написав передмову до драми Ф. Шиллера «Вільгельм Телль».

Пам'ятник Шиллеру перед театром у Чернівцях (зруйнований 1943 р.)

Бюст Шиллера на фасаді Чернівецького академічного обласного українського музично-драматичного театру (сучасне фото)

Михайло Коцюбинський бачив прямий зв'язок між творчістю Шиллера і художніми відкриттями Тараса Шевченка.

Ольга Кобилянська зазначала, що серед тих, хто вплинув на її естетичні смаки, був, зокрема, і Фрідріх Шиллер, а **Юрій Федькович**, який починав свої художні шукання як німецькомовний письменник, неодноразово звертався до тем, образів і мотивів з його творів.

Шанував творчість німецького митця й **Пантелеймон Куліш**. Він чимало сприяв популяризації творчості Шиллера, перекладав його твори.

Знайомство українських читачів із творчістю Шиллера розпочалося у XIX ст.

Твори німецького письменника в різні часи перекладали **Остап Левицький**, **Юрій Федькович**, **Борис Грінченко**, **Пантелеймон Куліш**, **Олена Пчілка**, **Дмитро Загул**, **Борис Тен**, **Микола Лукаш**, **Петро Рихло** та ін.

І сьогодні творчість Ф. Шиллера надихає як українських митців, так і пересічних читачів. На сценах нашої країни йдуть вистави за його творами. Цікаво й те, що в місті Чернівці є парк імені Фрідріха Шиллера.

Літературні нотатки подорожнього

Той, хто подорожував невеликим німецьким містечком Веймар, не міг не помітити, як багато всього в цьому місті пов'язано з іменами двох видатних письменників — Йоганна Гете та Фрідріха Шиллера. Але, безперечно, насамперед увагу всіх мешканців і гостей Веймара привертає бронзовий пам'ятник обом митцям, споруджений біля Національного театру. Скульптор **Ернст Рітшельд** за допомогою одного на двох вінка слави зумів передати єдність духу і справжню дружбу цих великих німців. Цікаво також те, що обидва письменники зображені одного зросту, хоча Шиллер був на 21 сантиметр вищий за Гете.

Пам'ятник Гете й Шиллеру у Веймарі (1857)

Пісумовуємо вивчене

1. Поясніть, чому Ф. Шиллера називають «генієм істини і добра».
2. Підготуйте повідомлення на тему «Ф. Шиллер і Україна».
3. У класі обговоріть одне з висловлювань Ф. Шиллера, яке змусило вас замислитись (див. рубрику «Цитата для душі»).
4. Підготуйте повідомлення на тему «Просвітницька ідея об'єднання людства в «Оді до радості» Ф. Шиллера».
5. Підготуйте інформаційний пост¹ для літературного блогу² на тему «Фрідріх Шиллер і сучасна дійсність». Під час виконання цього завдання скористайтеся пам'яткою «Як підготувати блог на літературну тему» (див. «Ваш порадник» на другому форзаці підручника).
6. На власний вибір виконайте одне із завдань: намалуйте ескіз пам'ятника Ф. Шиллеру, який би ви хотіли створити; підготуйте повідомлення про дружбу Й.-В. Гете і Ф. Шиллера; напишіть статтю до сучасного музичного журналу про «Оду до радості» Ф. Шиллера.

¹ Пост (від англ. — «повідомлення») — окреме повідомлення на веб-форумі.

² Блог (від англ. — інтернет-журнал подій, інтернет-щоденник, онлайн-щоденник) — веб-сайт, головне завдання якого регулярно розміщувати записи, зображення чи мультимедіа на певну тематику.

Читання для дзвіг біз Фрідріха Шиллера

- ◆ Коли я ненавиджу, я ніби щось відбираю в себе; коли ж я люблю, — я цим збагачуюсь.
- ◆ Я сам своє небо, я сам своє пекло.
- ◆ Найбільша з перемог — уміння прощати.
- ◆ Утрачену хвилину не може повернути сама вічність.

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Чому XVIII ст. називають століттям Розуму?
2. Складіть схему або таблицю «Особливості доби Просвітництва». Прокоментуйте її.
3. Установіть відповідність між двома колонками:

A Фрідріх Шиллер	1 «Мандри Гуллівера»
B Йоганн Вольфганг Гете	2 «Ода до радості»
B Джонатан Свіфт	3 «Вільшаний король»

4. Підготуйте презентацію на тему «Роль доби Просвітництва в розвитку світової літератури».
5. Яким, на ваш погляд, є значення цієї епохи для формування особистості сучасної людини?
6. Поясніть, чому роман Дж. Свіфта «Мандри Гуллівера» називають пригодницьким і фантастичним.
7. У чому, на ваш погляд, загадка популярності роману Джонатана Свіфта? Аргументуйте свою відповідь.
8. Поміркуйте, чому епіграфами до розділу взято вислови Ф. Шиллера й Г. Сковороди.
9. Які чинники вплинули на становлення Гете як письменника й ученого?
10. Поясніть, чому Гете називають поетом національним і все-світнім.
11. У класі проведіть обговорення на тему «Чому саме *“Оду до радості”* Ф. Шиллера було обрано Гімном Євросоюзу?».
12. За допомогою конкретних прикладів розкрийте жанрові особливості твору Ф. Шиллера.
13. Які ідеї Просвітництва, представлені у творах цього розділу, залишаються, на ваш погляд, актуальними й у наш час? Аргументуйте свою думку.
14. Прокоментуйте назву цього розділу «Світло розуму» й епіграфи до нього, представлені на шмуцтитулі.
15. Розкажіть, що вам відомо про перекладачів, завдяки яким ви читали твори із розділу.

Заглиблюючись у внутрішній світ: із літератури романтизму

Романтика інакше дивиться на світ, на людину й на Бога, аніж дивилася просвіченість. Світ для романтики не є простий механізм, що складається з окремих частин, як годинник з коліщат, а живий організм, частини якого зумовлені та скеровані цілим.

Дмитро Чижевський, український учений-енциклопедист

Кожна людина — це світ, який з нею народжується й помирає. Під кожним надгробком лежить всесвітня історія.

Генріх Гейне

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ★ *дізнатися* про основні ознаки романтизму як напрямку в літературі й мистецтві;
- ★ *продовжувати* пізнавати творчість Генріха Гейне;
- ★ *відкрити для себе* творчість Джорджа Байрона;
- ★ *зрозуміти*, у чому виявився вплив творчості Джорджа Байрона на розвиток романтизму в Європі;
- ★ *насолодитися читанням* творів Генріха Гейне і Джорджа Байрона;
- ★ *замислитися*, чим цікаві твори Гейне і Байрона сучасній людині.

Література доби романтизму

Мистецтво є не зображенням реальної дійсності, а пошуком ідеальної правди.

Жорж Санд,
французька письменниця XIX ст.

Мистецтво XVIII ст. підготувало підґрунтя для виникнення нового напрямку — романтизму (від фр. *romantisme*), представники якого вперше заявили про себе в Німеччині. Важливою передумовою його появи стала *реакція прогресивної європейської громадськості на результат Великої французької революції (1789—1794)*. Гасло, під яким вона проходила («Свобода, Рівність і Братерство»), так і не було втілене в життя. У Франції, як і раніше, панували терор, влада грошей і зневага до інтересів народу. Багато молодих людей не приймали буржуазного способу життя, протестували проти вульгарності, бездуховності, егоїзму. Ситуація, що склалася, сприяла тому, що вони, відчуваючи розгубленість перед навколишнім світом, трагізм долі особистості, шукали розраду у філософії та художній творчості. Романтики прагнули втекти від дійсності у вигаданий світ, який багато в чому відрізнявся від суворого життя. Уява кликала їх у далекі екзотичні країни, малювала яскраві картини героїчного минулого. Англійський романтик Вільям Блейк писав: *«Цей світ є світ Уяви і Бачення. Для людини, наділеної Уявою, сама природа — теж Уява»*.

Утвердженню романтизму сприяло й **неприйняття багатьма діячами мистецтв естетики класицизму**. Вони заперечували такі його норми, як правило трьох єдностей, виділення в характері персонажа однієї домінантної риси, поділ жанрів на низькі та високі. На відміну від класицистів, романтикам подобалися й зовсім інші пейзажі. Ось як про це писала український літературознавець К. Шахова: «Не версальські сади, розмічені під лінійку, з геометрично підстриженими кущами і деревами, а вільний ліс чи зарослий без складу і ладу старовинний парк, не спокійна рівнина з тихою річкою, а скелясті урвища,

високі гори, що їх овівають буйні вітри і над якими клубочаться важкі хмари»¹. Своїм ідеалом романтики проголосили **свободу особистості**, що передусім поширювалося на творчість.

Ежен Делакруа. Свобода на барикадах (1830)

Для представників романтизму характерний інтерес до чуттєвої сфери людини. У їхній творчості переважає **почуття гострої невдоволеності навколишнім світом, безнадії та відчаю, яке називають світовою скорботою**.

Світогляд романтиків яскраво відобразився в художній літературі, про що свідчать такі особливості їхніх творів:

- ✿ **1. Заглиблення у внутрішній світ особистості.** Письменника-романтика цікавлять порухи душі й розуму людини, він зображає його переживання, пристрасті, пошуки відповідей на запитання, що турбують його. Саме така особливість є характерною, наприклад, для поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда», створеної англійцем Джорджем Байроном.
- ✿ **2. Наявність «двох світів».** У творах романтиків співіснують світ реальний і світ фантастики, який часто постає у снах, міражах і видіннях. Яскравий приклад — казка німецького письменника Ернста Теодора Амадея Гофмана «Лускунчик і Мишачий король», автор якої переносить читачів із дійсності у світ сну Марі. Саме там, у царстві сновидінь головної героїні, і відбуваються основні події казки.

¹ Шахова К. О. Ернст Теодор Амадей Гофман // Е.-Т.-А. Гофман. Малюк Цахес. — Харків : Фоліо, 2002.

- ✎ **3. Інтерес до східної екзотики.** Події часто відбуваються в східних країнах на тлі незвичної для європейського ока природи. Такими є, наприклад, поетична збірка француза Віктора Гюго «Східні мотиви», цикл поляка Адама Міцкевича «Кримські сонети», поема росіянина Олександра Пушкіна «Бахчисарайський фонтан».
- ✎ **4. Звернення до фольклору.** Романтики не лише використовували образи, сюжети, мотиви зразків усної народної творчості, а й збирали казки, легенди, прислів'я та приказки. Так, прихильниками романтизму були брати Вільгельм і Якоб Грімм, які увійшли в історію як хранителі казок. Твори фольклору збирав і відомий вам із 7 класу англійський письменник шотландського походження Вальтер Скотт, автор всесвітньо відомого роману «Айвенго».
- ✎ **5. У центрі творів нового напрямку — романтичний герой.** Це сильна особистість, яка гостро реагує на недосконалість навколишнього світу, відкидає несправедливі закони, що панують у ньому. Це винятковий характер у виняткових обставинах. Тобто письменники зображають незвичайну особистість, не схожу на інших людей, яка потрапляє в екстремальну ситуацію, часто пов'язану із загрозою для її життя або свободи. Таким, наприклад, є образ Мазепи, народжений уявою Джорджа Байрона. Романтичні герої, як правило, самотні.
- ✎ **6. Використання символіки, таких художніх прийомів, як романтична іронія, гротеск, гіпербола, контраст.** У романтичному творі символічне значення має кожний образ, кожна картина, кожна думка. Як зазначає К. Шахова, іронія в романтиків — це не просто літературний прийом — троп чи фігура, це філософське ставлення до життя, її специфічне сприйняття й оцінка. Причому оцінка ця була дуже критичною.

Саме тому романтики часто використовують не лише гіперболу, а й *гротеск* — один із різновидів комічного, який поєднує у фантастичній формі жахливе й смішне, потворне й високе.

Гротескною у своїй основі є, наприклад, повість-казка Е.-Т.-А. Гофмана «*Крихітка Цахес на прізвисько Циннобер*», що розповідає про виродка, якого сприймали як красеня.

Значну роль у творах романтизму відіграє і *прийом контрасту* — різко окресленої протилежності в чомусь: рисах характеру, властивостях предметів чи явищ.

Найулюбленішими для романтиків протиставленнями є *можливе — дійсне, ідеал — повсякденне існування*.

Величезна заслуга романтиків полягає в розвитку різноманітних жанрів. Серед них — історичний роман, драма, фантастична повість, балада, романс. Особливо поширеним у добу романтизму був жанр романтичної поеми.

Романтизм охопив не лише літературу, а й архітектуру, скульптуру, живопис, музику. Так, яскравими представниками романтизму в живописному мистецтві були француз **Ежен Делакруа** та німець **Каспар Давид Фрідріх**, у музиці — поляк **Фридерик Шопен**, австрієць **Франц Шуберт**, угорець **Ференц Ліст**.

Отже, романтизм — це ідейний і художній напрям у культурі кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Каспар Давид
Фрідріх.
Подорожній над
морем туману
(1818)

1. Назвіть передумови появи романтизму.
2. Проаналізуйте правильність такого висловлювання:
«Для романтизму характерне заглиблення у внутрішній світ особистості, звернення до античної літератури, інтерес до східної екзотики, використання символіки, романтичної іронії».
3. Пригадайте з вивченого в попередніх класах, що ви знаєте про символ, іронію та гіперболу.

4. Як ви зрозуміли сутність понять *романтична іронія*, *гротеск*, *контраст*?
5. Продовжіть речення: «*Романтичний герой* – це ...».
6. Простежте, як риси романтизму відображено в картинах Е. Делакруа та К.-Д. Фрідріха, репродукції яких розміщено в підручнику.
7. Як ви думаєте, чому епіграфом до статті про романтизм обрано слова Жорж Санд?
8. Яких українських письменників-романтиків ви знаєте?
9. Використовуючи матеріали статті, заповніть у зошиті таблицю «Представники романтизму в літературі».

Країна	Письменники-романтики
Франція	
Англія	
Польща	
Росія	
Німеччина	
Україна	

10. Складіть асоціативне гроно до теми «Романтизм у літературі».

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

ШАХОВА Кіра Олександрівна (1926–2003) — відомий український літературознавець і мистецтвознавець, доктор філологічних наук, заслужений професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дивовижно багатогранна особистість, письменниця, художниця, університетський викладач, яка багатьом поколінням студентів подарувала впевненість у тому, що добро знання перемагає зло невігластва. Автор 15 монографій і понад 300 статей. Серед її головних книг — «Двадцять нарисів про угорську літературу» (1984), «Образотворче мистецтво і література» (1987), «Зарубіжна література XIX ст. Доба романтизму» (у співавторстві з Д. С. Наливайком) (1997), «П'ять німецьких лауреатів Нобелівської премії з літератури» (2001). Кіра Олександрівна відіграла важливу роль у заснуванні й утвердженні в українських школах курсу зарубіжної літератури. Вона є автором першої програми шкільного предмета «Зарубіжна література», підручників і хрестоматій творів зарубіжних письменників для загальноосвітньої школи.

Генріх Гейне

(Гайне)

Heinrich Heine

(1797–1856)

- ✓ Пригадайте, що ви знаєте про життєвий і творчий шлях Генріха Гейне.
- ✓ Чим запам'ятались вам вірші Гейне? Виразно прочитайте один з них.

Я ... завжди залишався романтиком і був ним більшою мірою, ніж сам гадав.

Генріх Гейне

НАЙВИДАТНІША ПОСТАТЬ НІМЕЦЬКОГО РОМАНТИЗМУ

Генріх Гейне — відомий німецький митець і мислитель, поет і прозаїк, драматург і публіцист. «Останній романтик» і «барабанщик революції», Гейне був одним з «найвизначніших ліриків світової літератури, приніс у поезію багатство і різноманітність почуттів та думок, втілених у живому, вічно мінливому потоці образів»¹. Його твори — це духовна біографія поета: долі людей, події й суперечності бурхливої епохи.

Крістіан Йоганн Генріх Гейне² з'явився на світ **13 грудня 1797 р.** в Дюссельдорфі в сім'ї збіднілого єврейського

¹ Дейч О. Генріх Гейне // Гейне Г. Вибрані твори в 4-х томах [за ред. В. Коптілова]. — Т.1. — К.: Дніпро, 1972.

² У Німеччині дітям при народженні батьки дають декілька імен.

комерсанта Самсона Гейне та дочки лікаря Бетті ван Гельдерн. Гаррі (так називали хлопчика в дитинстві) був старшим із чотирьох дітей Самсона й Бетті. Батько поета був лагідною, доброю і привітною людиною. Гаррі палко його любив. Мати майбутнього поета була освіченою жінкою, багато читала і дбала, щоб діти її стали культурними людьми.

Гаррі ріс мрійливим і задумливим хлопчиком. На формування його поетичної уяви вплинули казки й легенди, які він чув від старенької няні. Із захопленням слухав він дивовижні історії про зачарованих принців і принцес, про привиди й занедбані таємничі палаци над Рейном. Його перші вірші були написані під впливом старовинних німецьких пісень, трагічних і похмурих, які співала його подруга «руда Йозефа».

Учився майбутній поет у початковій школі, а згодом у католицькому ліцеї. Та побудоване на зубрінні навчання не приносило йому радості, не вдалося духовним наставникам прищепити хлопчикові й релігійні почуття. Радісною втіхою були книжки. Гаррі багато, хоча й хаотично, читав. Він захоплювався пригодами Дон Кіхота й Робінзона Крузо, мандрями Гуллівера, творами Гете й Шиллера. Найбільше враження на юнака справив безсмертний твір Сервантеса. Його поет неодноразово перечитував протягом життя, особливо коли стояв на роздоріжжі.

Дитинство та юність письменника були осяяні відблисками Великої французької революції кінця XVIII ст.¹ У своїх *«Мемуарах»* поет зазначав: *«Я народився наприкінці скептичного вісімнадцятого століття і в місті, де в часи мого дитинства панували не тільки французи, а й французький дух»*. Захоплені романтичною біографією Наполеона, батьки Гейне мріяли про військову кар'єру для сина. Мати бачила його блискучим генералом наполеонівської армії. Та зречення французького імператора й подальша європейська реакція покляли край усім її палким мріям. Життєві перспективи Гейне звузилися, відтепер йому було відкрито шлях тільки в комерцію.

Навесні 1816 р. Гаррі переїжджає до Гамбурга до дядька-мільйонера, який пообіцяв зробити з племінника купця. Так розпочалася «гамбурзька історія», яка значною мірою вплинула на ранню поезію Гейне. У дядьковому домі майбутньому поетові довелося зазнати чимало образ і принижень. Та його

¹ Нагадаємо, що на початку XIX ст. Німеччину захопила армія Наполеона, яка принесла звільнення від феодального гніту й певні демократичні свободи, проте, як показав хід історії, наполеонівські війни мали завойовницький характер.

становище значно погіршилось, коли родичі дізналися, що юнак закохався у свою двоюрідну сестру Амалію. Гордовита й пихата дочка мільйонера відмовила бідному хлопцеві. Дівчина віддала перевагу чоловіку «із становищем у суспільстві» і стала дружиною багатого землевласника. Найгіршим було те, що вона жорстоко зневажала чудові пісні, які молодий поет для неї складав:

Мого серця господине!
Коли я б тебе не стрів,
Я б не став таким, як нині,
Найбіднішим з бідарів.

Твого серця не благав би,
Не кохав би без надій,
А спокійно жити став би
Там, де віє подих твій.

Переклад з німецької
Леоніда Первомайського

Кузина Амалія
(портрет невідомого
художника XIX ст.)

Ця болісна сторінка життя згодом вилилась у цикл поезій «*Юнацькі страждання*».

Зважаючи на настирливі прохання небожа й переконавшись, що комерсанта з хлопця не вийде, дядько погоджується допомогти йому здобути вищу освіту за умови, що це буде юриспруденція. Гейне навчається в університетах Бонна й Берліна, та юридичні науки цікавлять його не більше, ніж торгівля. Зате він ретельно вивчає літературу, історію, філософію, народну творчість, слухає лекції відомого вченого, теоретика романтизму А.-В. Шлегеля і знаменитого філософа Г.-В.-Ф. Гегеля, зустрічається з відомими письменниками, музикантами, художниками.

Роки студентського життя стали важливим етапом інтелектуального і творчого розвитку юнака. У цей період Гейне остаточно усвідомив себе як поет. Його літературна діяльність розпочалася невеликим виданням «*Вірші Генріха Гейне*» (1821). Повною мірою талант лірика розкрився у збірці віршів «*Книга пісень*» (1827).

Бажаючи на власні очі побачити життя рідної країни, молодий поет пішки здійснює подорож по Гарцу¹. Згодом буває в Англії та Італії. Враження від цих поїздок відобразились у збірці

¹ Гарц — гірський масив та однойменна місцевість у Німеччині.

нарисів «Подорожні картини» (1826–1831). Жива мова (жарти й каламбури, несподівані метафори тощо), поєднання різних жанрів (лірики, памфлету, нарису, новели), а головне, смілива критика суспільного ладу сучасної авторові Німеччини зробили книжку популярною. До слави Гейне-пісняря додалася слава Гейне-прозаїка.

Генріх Гейне завжди був в опозиції до офіційної влади Німеччини. За життя його не переставали цькувати за гострі сатиричні твори, намагалися викреслити з історії літератури, називаючи «осквернителем батьківщини, трону й вітваря». Письменникові тривалий час не вдавалося знайти роботу й він вимушений був емігрувати до Парижа. Поштовхом до цього стала Липнева революція 1830 р. у Франції, яку він зустрів радісно та схвильовано: «Тепер я знаю, чого хочу, що маю робити... Я син революції і знову беруся до зброї...», 1831 р. поет виїжджає до Парижа й до кінця життя стає політичним емігрантом. У Німеччині заборонили публікувати твори Гейне, а самому поетові в разі повернення загрожував арешт.

У Франції поет зустрічається з багатьма видатними людьми свого часу, його друзями були Бальзак, Беранже, Жорж Санд, Дюма, Шопен та ін.

У 40-і роки XIX ст., перебуваючи в еміграції, Генріх Гейне виступає як політичний сатирик. З'являються такі його твори, як вірш «Сілезькі ткачі», поеми «Атта Троль» і «Німеччина. Зимова казка».

Гейне на обкладинці німецького сатиричного журналу Die Jugend (№ 7, 1906)

Німецька марка, присвячена Генріху Гейне (1997)

У 1848 р. поет тяжко захворів. Останні вісім років він пробув у ліжку, яке з гіркою іронією називав «матрацною могилою». Проте тяжка хвороба не зламила цю надзвичайно мужню й наполегливу людину. Його останні слова були: «Писати!.. Паперу, олівець!..»¹

Шарль Глейр.
Хворий Гейне
(1851)

1. Як ви вважаєте, які факти біографії вплинули на формування поетичної уяви Генріха Гейне?
2. Розкажіть, чому поет вимушений був емігрувати.
3. Прокоментуйте епізод, що стався з українським перекладачем Олександром Дейчем у Парижі.

Біля воріт Монмартського кладовища він попросив поліцейського показати йому дорогу до могили Гейне. Той відповів: «Мосьє Гейне живе ліворуч, на третій алеї». — «Як живе?» — здивувався Дейч. — «Так, так, мосьє Гейне живе, — переконливо по-вотрив поліцейський. — Такі люди безсмертні».

Цитата для думи біз Генріха Гейне

- ◆ Улюбленець долі — поет! Він бачить діброви, які ще дрімають у жолудях, веде бесіду з поколіннями, які ще не народились. Вони нашіптують йому свої таємниці, а він розбовкує їх потім на базарах і площах. Та голос його забиває гомін повсякденних пристрастей. Мало хто його слухає, ніхто його не розуміє. Фрідріх Шлегель² назвав історика пророком минулого, ще з більшим правом можна назвати поета — істориком майбутнього.
- ◆ Велич світу завжди перебуває у відповідності з величчю духа, який дивиться на нього. Добрий знаходить тут, на землі, свій рай, злий уже тут має своє пекло.
- ◆ Кожна людина є художником свого власного життя, що черпає силу й натхнення в самому собі.

¹ М а т у з о в а Н. М. Генріх Гейне. Нарис життя і творчості. — К. : Дніпро, 1984.

² Фрідріх Шлégель (1772–1829) — німецький філософ, письменник, теоретик романтизму, молодший брат А.-В. Шлегеля.

ПРО ІСТОРІЮ НАПИСАННЯ «КНИГИ ПІСЕНЬ»

Світову славу Гейне принесла збірка *«Книга пісень»*, видана в 1827 р. До неї увійшли ліричні поезії 1816–1827 рр., опубліковані раніше самостійними циклами або збірками. «Книга пісень» складається з п'яти частин: *«Страждання юності»*, *«Ліричне інтермеццо»*, *«Знову на батьківщині»*, *«З “Подорожі на Гарц”»*, *«Північне море»*.

Збірці притаманні цілісність і тематична єдність. «Книгу пісень» називають своєрідним романом, укладеним з ліричних віршів. Провідною темою більшості циклів є тема кохання. У «Книзі пісень» відбилась історія нерозділеного кохання поета до своєї кузини — Амалії Гейне. *«З мого великого болю творю я пісні маленькі»*, — говорить поет і зауважує: *«Книжка ця — то тільки урна з попелом мого кохання»*. Та ідейний зміст віршів виходить за межі інтимних переживань письменника. Гейне рішуче протестував проти тлумачення його поезій як відображення особистих почуттів. Історію трагічного кохання художньо осягнуто у віршах як внутрішню біографію молодої людини, здатної глибоко мислити, тонко відчувати, наділеної щирою, вразливою душею. Тому

ця історія набуває загальнолюдського звучання. «Книга пісень» — це також і роман епохи, роман національного життя, на сторінках якого вимальовується й образ Німеччини тих часів.

Гейне називає свої вірші *«піснями»*. Тут поет має на увазі не пісню взагалі, не метафору, яка стала звичною в поетів Нового часу: їхні вірші — це «пісні», а вони — «співці». Вірші Гейне написані в дусі німецьких народних пісень, вони наслідують їхню образність, стиль, ритм і мелодіку.

Цікаво, що тривалий час Гейне називав себе автором «маленьких пісень», натякаючи на однобічність своїх віршів, і мріяв написати щось грандіозне на кшталт трагедії. Між тим, ще за життя поета збірка перевидавалася тринадцять разів і стала улюбленою ліричною книгою в Німеччині.

Титульна сторінка першого видання «Книги пісень» (1827)

* * *

Самотній кедр на стромині
В північній стоїть стороні,
І кригою, й снігом укритий,
Дрімає і мріє вві сні.
І бачить він сон про пальму,
Що десь у південній землі
Сумує в німій самотині
На спаленій сонцем скалі.

Переклад з німецької
Леоніда Первомайського

* * *

На півночі сосна самотня
стоїть на безлюдній горі,
дрімає¹ їй... Снігом і льодом
зима оповила її.
І сниться їй пальма зелена,
що ген десь у южній землі
стоїть, і дрімає, і в'яне
на голій, жарущій скалі.

Переклад з німецької
Івана Франка

* * *

Ein Fichtenbaum steht einsam
Im Norden auf kahler Höh'.
Ihm schläfert; mit weißer Decke,
Umhüllen ihn Eis und Schnee.
Er träumt von einer Palme,
Die, fern im Morgenland,
Einsam und schweigend trauert
Auf brennender Felsenwand.

Іван Труш.
Самотня сосна (1919)

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які настрої та почуття пронизують вірш «Самотній кедр на стромині...»?
2. Словесно опишіть картину, яка виникла у вашій уяві під час читання цього твору. Які кольори переважають?
3. Назвіть епітети й метафори, які автор використовує у змалюванні кедра та пальми. Поясніть роль цих художніх засобів.
4. Доведіть або спростуйте думку про те, що у вірші Гейне (у перекладі Л. Первомайського) опоетизоване палке кохання.
5. Підготуйте виразне читання поезії «Самотній кедр на стромині...».
6. Якщо ви володієте німецькою мовою, порівняйте оригінал і переклади вірша Гейне. Прокоментуйте, чи вдалося перекладачам (Л. Первомайському та І. Франкові) зберегти основну думку і провідний настрій оригіналу. Який із двох текстів можна назвати перекладом, а який — переспівом? Свою думку аргументуйте. Відповіді на це питання вам допоможе матеріал рубрики «Читачу XXI століття».
7. Роздивіться уважно репродукцію картини українського художника Івана Труша «Самотня сосна». Що, на вашу думку, об'єднує вірш Г. Гейне і картину І. Труша?

¹ Дрімáєсь — те саме, що дрімáється.

Вірш «**Самотній кедр на стромині...**» називають поетичною візитівкою Генріха Гейне. Символічна природа та вишукана форма твору приваблювали багатьох перекладачів. Зокрема, українською мовою налічується понад десять варіантів перекладів цього твору. До нього зверталися М. Старицький, І. Франко, Д. Загул та ін. Проникливим інтерпретатором гейнівського поетичного шедевра був Леонід Первомайський, який переклав цей вірш тричі.

Головним «каменем спотикання» стало для перекладачів авторське «*Fichtenbaum*», що в перекладі українською мовою — «*сосна*», «*смерека*». Та в німецькій мові це слово — чоловічого роду. Тут рішення перекладачів розділились: одні з них так і залишили «*сосна*» (Іван Франко), а інші знайшли «*хвойний*» відповідник чоловічого роду — «*кедр*» (Леонід Первомайський). Як такі варіанти вплинули на передачу авторського задуму? Що нового привнесли у твір Гейне перекладачі? Щоб дати відповідь на це запитання, необхідно пам'ятати, що у вірші Гейне «*Ein Fichtenbaum steht einsam...*» природа не існує поза уявою поета, вона органічно зливається з переживаннями ліричного героя. Перед читачем постає поетична метафора — йдеться не про кедр і сосну, північ і південь, а про чоловіка, який мріє про недосяжну кохану. Отже, замінивши «*сосну*» на «*кедр*», Л. Первомайський жертвує дослівною точністю заради збереження ідейно-тематичної сутності оригіналу. Інші перекладачі, які залишили авторське «*сосна*» (наприклад, І. Франко), вбачали в гейнівській мініатюрі не поетизацію палкого кохання, а тугу самотності, ізольованості справжнього романтичного героя, для якого кохання — недосяжна мрія. Адже справжній романтичний герой приречений на вигнання і страждання. У цьому разі можна сказати, що Іван Франко відступає від задуму оригіналу.

У російській літературі існує своя історія перекладів вірша Г. Гейне. Російські перекладачі також по-різному інтерпретували твір німецького поета. Так, у Ф. Тютчева гейнівське «*Fichtenbaum*» — «*кедр*», у М. Лермонтова — «*сосна*», в А. Фета — «*дуб*».

Каспар Давид Фрідріх.
Пейзаж із самотнім деревом
(1823)

* * *

Не знаю, що стало зо мною,
 Сумує серце моє,—
 Мені ні сну, ні спокою
 Казка стара не дає.
 Повітря свіже — смеркає,
 Привільний Рейн затих;
 Вечірній промінь грає
 Ген на шпильях гірських.
 Незнана красуня на кручі
 Сидить у самоті,
 Упали на шати блискучі
 Коси її золоті.

Із золота гребінь має,
 І косу розчісує ним,
 І дикої пісні співає,
 Не співаної ніким.
 В човні рибалку в цю пору
 Проймає нестерпний біль,
 Він дивиться тільки вгору —
 Не бачить ні скель, ні хвиль.
 Зникають в потоці бурхливім
 І човен, і хлопець з очей,
 І все це своїм співом
 Зробила Лорелей.

Переклад з німецької
 Леоніда Первомайського

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

В основу вірша Генріха Гейне «**Не знаю, що стало зо мною...**» покладено народну німецьку легенду про річкову фею Лорелей (за назвою скелі Лур-лей, що на річці Рейн). Її сюжет такий: «Удавні часи при місячному сяйві на високій скелі Лур-лей з'являлася прекрасна чарівниця, яка своїм спокусливим співом занапащала всіх, хто плив річкою. Зачаровані її дивовижним співом, веслярі забували про свої човни й гинули у водах Рейну». У легенді також ідеться про те, що дівчина, наспівуючи, розчісує золотим гребінцем довгу золоту косу. Ця романтична історія приваблювала багатьох поетів. Так, Генріх Гейне не просто поетично її переказав, а передав своє особисте враження від образу рейнської діви. У гейнівських рядках читається й судження поета про кохання та сенс життя.

* * *

Ich weiß nicht, was soll es bedeuten,
Daß ich so traurig bin;
Ein Märchen aus alten Zeiten,
Das kommt mir nicht aus dem Sinn.
Die Luft ist kühl und es dunkelt,
Und ruhig fließt der Rhein;
Der Gipfel des Berges funkelt
Im Abendsonnenschein.
Die schönste Jungfrau sitzet
Dort oben wunderbar;
Ihr goldnes Geschmeide blitzet,
Sie kämmt ihr goldenes Haar.
Sie kämmt es mit goldenem Kämme
Und singt ein Lied dabei;
Das hat eine wundersame,
Gewaltige Melodei.
Den Schiffer im kleinen Schiffe
Ergreift es mit wildem Weh;
Er schaut nicht die Felsenriffe,
Er schaut nur hinauf in die Höh'.
Ich glaube, die Wellen verschlingen
Am Ende Schiffer und Kahn;
Und das hat mit ihrem Singen
Die Lorelei getan.

Йоганн Людвіг Блоєлер.
Скеля Лорелей біля Санкт-Гоарсхаузена (1799)

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш Гейне? Чи можна сказати, що цей твір налаштовує читача на романтичний лад? Чому?
2. Опишіть картини, що виникли у вашій уяві під час читання.
3. За допомогою яких художніх засобів поет створює вечірній краєвид? Наведіть приклади таких засобів і прокоментуйте їх.
4. Чи погоджуєтесь ви з думкою літературознавця Олександра Дейча про те, що «героєм вірша стає не Лорелей, а сам поет, який задумливо й задушевно передає свій настрій»? Свою відповідь аргументуйте.
5. Розкажіть про психологічний стан ліричного героя. Завдяки чому ми відчуваємо його?
6. Доведіть, що вірш проникнутий глибоким ліричним почуттям.
7. Порівняйте народну легенду про Лорелей з віршем Г. Гейне. Прокоментуйте, як Гейне переосмислює давню легенду.
8. Визначте та прокоментуйте, що наближає вірш «Не знаю, що стало зо мною...» до народної пісні.
9. Якщо ви вивчаєте німецьку мову, прочитайте вірш в оригіналі. Порівняйте оригінал і переклад Леоніда Первомайського. Простежте, як перекладачеві вдалося передати думки, настрої та почуття, що пронизують оригінал.
10. Підготуйте виразне читання вірша та вивчіть його напам'ять.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ ВІРША «НЕ ЗНАЮ, ЩО СТАЛО ЗО МНОЮ...»

У вірші Гейне ми знаходимо зачин «від автора», що має ввести читача в атмосферу чудесних подій; є й завершення. Лако-нічно описано вечірній рейнський краєвид, дано зображення легендарної красуні — тобто відтворено тло події. Та найбільш напруженою і трагічною подією легенди є загибель рибалки в човні [...] саму загибель на картині не зображено, а отже, вона виходить за межі всієї розповіді. Автор «вважає», що все це станеться, хоча на момент розглядання поки що не сталося. На картині сюжет навічно «застиг», і зауваженням про майбутню розв'язку поет ніби «домальовує» її.

Добірка епітетів свідчить про те, що перед поетом картина виконана, очевидно, у дусі народного лубка¹ [...]. Переважають

¹ Лубок — графічне зображення з підписом, що вирізняється простотою та доступністю образів. Різновид народної творчості.

повні тони, «чисті» фарби. Напівтонів чи відтінків ми тут не знайдемо. Не вживаються й слова в переносному значенні. Тут тільки лексика в її нормативному, прямому словниковому значенні, її легко упізнати. [...] Епітети і предикати¹ відповідають стилю народної пісні — невибагливої і простої: повітря «свіже» — *kühl*, Рейн тече «спокійно» — *ruhig*, човен «маленький» — *klein*, туга, що охопила човняра, «дика» — *wild*, вершина гори «виблискує» — *funkelt*, а гребінь «блищить» — *blitzet*, мелодія пісні «чудесна» і «захоплива» — *wundersam, gewaltig*. Тричі у фольклорному дусі повторюється епітет «золотий» — *golden*, яким наділено по черзі намисто, коси і гребінь. [...] Крім перелічених атрибутів, ми нічого іншого не дізнаємося про зовнішність Лорелей. [...]

Отже, перед нами — народна картина з невибагливим сюжетом: спокійна гладінь річки, що зображена простою фарбою; чіткі контури скелястого острова з розмальованою красунею на вершині; внизу — рибалка в човні з піднятою вгору головою...

Поетична сила вірша Гейне полягає в тому, що читач не просто споглядає разом з автором народний лубок, а вгадує за його зображенням важливий, глибинний смисл. Зокрема, це зв'язок подій легенди з життям самого поета. [...] Так, перед нами — роздуми Гейне про власну долю. У момент написання вірша він був закоханий у кузину Амалію Гейне — пишну й гордовиту красуню із заможної сім'ї. З огляду на своє мізерне майнове становище, Гейне не міг навіть мріяти про шлюб з нею. Проте обожнювання і схилення перед нею подобалися Амалії, і вона ніби не помічала, що шарпає серце закоханого юнака. Гейне мучила її нещирість і фальш — згадаймо надлишок «позолоти» на зображенні красуні з легенди! Він відчував неминучу й болісну розв'язку таких відносин. Лорелей згубила рибалку і, можливо, навіть не помітила цього. [...]

Поетична мініатюра Гейне має яскраво виражений романтичний характер. Поет звертається до народної легенди; особливостями народної пісні є поетичні засоби і фонетичне звучання вірша [...]. Смисловим центром стає зображення особистої долі самого поета [...]. Ситуацію з власного особистого життя автор сприймає через призму мистецтва [...], що дає йому можливість підійти до неї ніби збоку, трохи відчужено [...]. Вірш має другий план, набагато виразніший психологічно від «зовнішнього». Поет застосовує поширений у романтичній поезії прийом недоговореності; він «домальовує» народну картинку й тим

¹ Предика́т — присудок.

самим демонструє творчу активність уяви [...]. Такої ж творчої уяви поет чекає, безумовно, і від читача. Можна сказати, що вірш налаштовує читача на романтичний лад.

Борис Шалагінов, український літературознавець

Мистецькі передзвони

Образ героїні народних німецьких легенд — чарівниці Лорелей — надзвичайно популярний у світовій культурі. Так, у художній літературі, окрім Генріха Гейне, до нього звертались такі поети, як **Клеменс Брентано** (Німеччина), **Гійом Аполлінер** (Франція), **Осип Мандельштам** (Росія). Приваблював образ рейнської дівки й багатьох художників. Вважається, що саме німецькі майстри живопису досягли найбільших успіхів у відтворенні давніх легенд, якими так багата їхня батьківщина. Серед найяскравіших німецьких художників, які зображали Лорелей, були **Карл Йозеф Бегас** (1794–1854) та **Вільгельм Край** (1828–1889). Музичну інтерпретацію німецької легенди можна почути у творах **Ріхарда Вагнера**, **Фелікса Мендельсона**, **Петра Чайковського**. Цікавляться нею й сучасні музиканти. Наприклад, у репертуарі легендарної німецької англомовної рок-групи «**The Scorpions**» нещодавно (альбом 2010 р.) з'явилась пісня «**Lorelei**». Звісно, що йдеться в ній про кохання. Образ річкової феї відтворено також і в скульптурі. Зокрема, на вершині скелі Лорелей неподалік від міста Санкт-Гоарсхаузена (Німеччина) можна побачити білосніжну мармурову Лорелей (скульптор — **Маріано Венченцо**), а біля підніжжя скелі — бронзову, подаровану однією з княгинь Юсупових. Та саме оспівана Генріхом Гейне золотокоса Лорелей стала поетичним символом Німеччини.

Карл Йозеф Бегас.
Лорелей (1835)

Маріано Венченцо.
Лорелей (1979)

* * *

Коли розлучаються двоє,
За руки беруться вони,
І плачуть, і тяжко зітхають,
Без ліку зітхають, сумні.

З тобою ми вдвох не зітхали.
Ніколи не плакали ми;
Той сум, оті тяжкі зітхання
Прийшли до нас згодом самі.

Переклад з німецької
Максима Славинського

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, які почуття у вас викликала сцена прощання ліричного героя зі своїм коханням.
2. Дослідники стверджують, що перша строфа вірша — це цитата зі збірки німецьких народних пісень, друга — авторська. Поясніть, як поет переосмислює фольклорне джерело.
3. Як ви думаєте, чи можна стверджувати, що вірш побудовано на основі контрастного зіставлення? Доведіть свою думку.
4. Прослухайте у класі (якщо у вас є така можливість) романс «Коли розлучаються двоє...» на музику Миколи Лисенка (наприклад, у виконанні дуету Бориса Гмирі й Івана Козловського або ін.). Які нові відтінки привнесли музика і спів?

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ «КНИГИ ПІСЕНЬ»

У «Книзі пісень» розкрилась уся своєрідність ліричного обдарування Гейне. Читачів вражало надзвичайне вміння поета у простих і зворушливих рядках передати глибину й силу почуттів і переживань людини в її любові, стражданні та боротьбі. Недаремно сам поет називав деякі вірші цієї збірки «маленькими підступно-чутливими пісеньками». «Підступність» Гейне полягала в майстерному використанні іронії, насмішки, гумору, сарказму. Поет захоплював читача романтичними почуттями, створював враження безхмарної радості, а потім обливав його «холодним душем» іронії, висміював безкрилих мрійників, не здатних боротися з небезпеками та злом у житті.

У Гейне-лірика є характерна особливість: він використовує іронічну кінцівку, що має «протверезити», відкрити очі на недосконалість світу.

«Книга пісень» переважно складається з невеликих віршів у вісім-дванадцять рядків. Це щось на зрієць побіжних начерків душевних переживань ліричного героя або швидкоплинних пейзажів, що служать тлом для цих переживань. Поет часто переходить від серйозного почуття до жарту й навіть іронії над цим почуттям. [...]

Гейне справедливо заслужив найвищої оцінки як ліричний поет, співець кохання і природи. Сильний, пристрасний голос його серця перегукувався з голосами лісових пташок, гомоном річок, пахощами квітів і сяйвом золотих зірок. Усе сутне на землі він поетично одухотворював, і навіть зірки на небі в нього говорили між собою. Шаміссо¹ [...] захоплено говорив про Гейне: *«Ось поет від голови до ніг! Він творить! Досить йому тільки доторкнутися пером паперу, як виникає жива істота, чи то кішка, чи то людина, і віддається на суд іронії чи захопленню».*

Олександр Дейч,

український літературознавець і перекладач

Мистецькі передзвони

Музичність і народнопісенна основа «Книги пісень» приваблювали багатьох композиторів. Чимало віршів збірки покладено на музику такими видатними митцями, як **Роберт Шуман, Франц Шуберт, Гектор Берліоз, Федерік Шопен, Микола Римський-Корсаков** та ін. Звертались до поезії Гейне й українські композитори: **Микола Лисенко, Левко Ревуцький, Борис Лятошинський** та ін.

Деякі вірші «Книги пісень» Генріха Гейне стали народними піснями і в Німеччині, і за її межами. Так, на батьківщині поета до балади про чарівницю Лорелей було написано більш як триста варіантів музики, а пісня з мелодією **Фрідріха Зільхера** стала народною. У Німеччині вона набула такої великої популярності, що навіть за часів правління Гітлера, коли книги Гейне були в «чорному списку», нацисти не наважилися заборонити «Лорелей», обмежившись лише підписом «автор невідомий».

У Боснії народною піснею стала «Азра», у Грузії — «Вродливице рибачко». А вірш **«Коли розлучаються двоє...»** в перекладі **Максима Славинського**, покладений на музику **Миколою Лисенком**, став улюбленим українським народним романсом.

¹ Адельберт фон Шаміссó (1781–1838) — німецький письменник.

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«...Генріх Гейне є не тільки найзначнішою, а чи й не найхарактернішою постаттю пізнього німецького романтизму».

Дмитро Наливайко, український літературознавець

«Жоден поет у нашій літературі не показав свій суб'єктивний світ, свою індивідуальність, своє внутрішнє життя з такою виразною нещадністю, як це зробив Гейне у своїх віршах».

Фрідріх Шлейєрмахер, німецький філософ

«...Гейне насамперед взяв від романтичної школи все життєздатне: її зв'язок з народною творчістю, збагачення німецької мови з глибоких демократичних джерел... Він продовжив розпочате романтиками використання мотивів народної легенди й казки, розхитування канонів класичного віршування».

Олександр Дейч, український літературознавець і перекладач

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Гейне належить до німецькомовних поетів, твори яких перекладено на найбільшу кількість мов світу. Українська гейнеана триває понад сто років. Іван Франко в передмові до своєї збірки перекладів німецького письменника зазначав: «Генріх Гейне належить до тих заграничних поетів, котрих у нас найбільше перекладають...» І це справді так. Важко назвати іншого — не тільки німецького, а й взагалі західноєвропейського — поета, який був би популярнішим в українській літературі за Генріха Гейне. Твори цього письменника перекладалися українською мовою ще за його життя. Вирішальні заслуги в ознайомленні вітчизняних читачів з поезією Гейне належать **Лесі Українці** та **Іванові Франку**. Причому Леся Українка більше переклала любовну лірику, а Іван Франко віддавав перевагу сатири письменника. Франко також був першим, хто не тільки виконав майстерні переклади з німецької творів поета, а й торкнувся самої проблеми, як перекладати Гейне українською мовою. Перекладали Гейне також **М. Славинський, Б. Грінченко, А. Кримський, О. Олесь, Д. Загул, М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, Д. Павличко** та інші. Але особлива роль тут належить **Леоніду Первомайському**, який переклав багато поезій з різних збірок німецького поета й став редактором (разом з **Олександром Дейчем**) чотиритомного видання творів Генріха Гейне українською мовою.

Фотографія Генріха Гейне, що стояла на робочому столі Лесі Українки

Літературні нотатки подорожнього

У багатьох країнах світу Генріху Гейне встановлено пам'ятники. Це й мармуровий бюст на могилі поета в Парижі, і фонтан Лорелей у Нью-Йорку, і лірична композиція у Франкфурті-на-Майні тощо.

Багатостраждальною стала історія спорудження пам'ятника німецькому поетові в його рідному Дюссельдорфі. Розпочалося все ще 1887 р., коли місцева влада спочатку не змогла виділити землю під монумент, а потім взагалі від нього відмовилась. Майже сто років пам'ятник Гейне перевозили й продавали, дарували й паплюжили, переховували й поновлювали, доки він не опинився в Тулоні (Франція).

Наразі в Дюссельдорфі є два пам'ятники Гейне, один з яких виходить за межі традиційного уявлення про подібні споруди. Його створив у 1981 р. скульптор **Берт Герресхайм**. Виглядає монумент так. На низькому постаменті лежить збільшена помертвела маска поета. Вона розбита, окремі її фрагменти (частина носа, вухо) розкидані. Сильно випирають крупний ніс і підборіддя, заплющені очі позатягало. Обличчя вкрито шрамами й рубцями. Частину маски поміщено в металеву споруду, що символізує ув'язнення душі й тіла поета. В елементах розчленованої маски можна розпізнати окремі знаки (барабан з лозунгом французької революції, жіноча туфля, книжка, ножиці та ін.), що натякають на факти життя і творчості Гейне. Це пам'ятник зруйнованому життю поета, його зраненій душі.

Фрагменти пам'ятника Гейне в Дюссельдорфі

Пісумовуємо вивчене

1. Підготуйте усну розповідь на одну з тем:
 - «Генріх Гейне — син своєї епохи»;
 - «Генріх Гейне — натхненний співець природи і кохання».
2. Вірш «Не знаю, що стало зо мною...» відносять до жанру балади. Доведіть або спростуйте цю думку.
3. Схарактеризуйте образ ліричного героя «Книги пісень» Г. Гейне (на прикладі прочитаних вами творів).
4. Розкрийте, у чому полягає своєрідність збірки Гейне «Книга пісень».
5. Підготуйте мультимедійну презентацію з музичним супроводом за одним із прочитаних віршів Гейне. Поясніть вибір ілюстративного матеріалу та музики.
6. Відомо, що Генріх Гейне мав гострий розум і почуття гумору та залишив після себе чимало висловлювань, які стали крилатими. Використовуючи додаткові джерела, укладіть збірку афоризмів Генріха Гейне. Виразно прочитайте їх у класі та поясніть свій вибір.
7. Підготуйте проектно-дослідницьку роботу на одну з тем:
 - «Українська гейнеана»;
 - «Історія та художні особливості українських перекладів вірша Г. Гейне "Ein Fichtenbaum steht einsam..."»;
 - «Образ Лорелей у світовій художній культурі».
8. На основі матеріалів підручника й додаткових джерел підготуйте повідомлення про один із пам'ятників, установлених Г. Гейне. Запропонуйте свій варіант монумента поетові.

Пам'ятник Гейне
в Берліні

Пам'ятник Гейне
в Гамбурзі

Джордж Ноел
Гордон Байрон
George Noel Gordon Byron
(1788–1824)

І вічно буду я війну вести
Словами — а трапиться, і справами! —
З ворогами думки.
Мені не по дорозі з тиранами...

Джордж Ноел Гордон Байрон

«ВОЛОДАР НАШИХ ДУМ»

Джордж Ноел Гордон Байрон — найяскравіший романтик не лише в англійський, а й у світовій літературі. У вірші «До моря» (1824) О. С. Пушкін назвав його «*володарем наших дум*», увиразнивши тим самим величезне значення творчості поета для цілого покоління європейців. Його творами зачитувалися передові люди з найрізноманітніших країн світу. Як показав час, високому духу поезії Байрона насправді судилося володарювати над думами все нових і нових поколінь.

Народився майбутній знаменитий англієць у Лондоні 22 січня 1788 р. у старовинній аристократичній сім'ї. Батько Джорджа вів розгульний спосіб життя. Витративши значну частину спадщини дружини, він залишив родину в бідності, ледве сину виповнилося три роки. Мати відвезла хлопчика до Шотландії, звідки сама була родом. Крім важкого матеріального становища, дитинство поета було затьмарене уродженою кульгавістю, яка не минала, незважаючи на лікування. Джордж ріс чутливою і вразливою дитиною.

У 1801 р. Байрон розпочав навчання в школі в містечку Харроу. Саме тут він зацікавився античною літературою і здійснив свої перші переклади її зразків англійською мовою. У школі також виявилися його здібності до ораторського й акторського мистецтва.

Коли Джорджу виповнилося 10 років, помер його двоюрідний дід. Хлопчик успадкував титул лорда й родовий маєток Байронів — Ньюстедське абатство. Незважаючи на те, що старовинні володіння діда були напіврозваленими, для Джорджа вони були цікаві насамперед як пам'ять про давнє минуле його предків. «Готичний замок, перекази про привидів, які блукали в ньому, озеро, розташоване поруч із ним, занедбаний парк неподалік і розташована поблизу садиба Чавортів, де жила кохана Мері, — усе це було не літературною романтикою, а життєвою, сповненою поезії реальністю, яка природно і закономірно заповнила світ юного Байрона, світ ранньої лірики», — пише у своїй книжці дослідник творчості Байрона І. А. Дубашинський. Біля таємничого замку, від якого віяло старовиною, у тіні розкішних паркових дерев до поета приходили перші поетичні рядки про кохання.

Ньюстедське абатство — родовий маєток Байронів
(листівка XIX ст.)

У 1805 р. Байрон вступив до Кембриджського університету, де вивчав літературу, філософію, історію та мови. У цей період життя він пише один з найвідоміших віршів, у яких яскраво відображено романтичне світосприйняття поета, — *«Хотів би знову жити у горах...»* (1807). Ліричний герой цього твору прагне вирватися зі звичного середовища, протиставляє марності світського життя вільний дух природи.

Закінчивши університет, Байрон у 1809 р. вирушив у дворічну подорож Португалією, Іспанією, Албанією, Туреччиною, Грецією. Так юнак прагнув розширити своє пізнання світу, задовольнити потяг до пригод. Вивчаючи мови й культуру європейських країн, милуючись красою їхньої природи, він був вражений соціальними контрастами: картинами важкого життя народів і процвітанням їхніх тиранів. У цей час у Європі відбуваються надзвичайно важливі події: війна з Наполеоном, боротьба грецького й албанського народів проти турецької навали. Молодий поет чітко усвідомлює, що головне призначення літератури — це боротьба за свободу і справедливість.

Після повернення з подорожі Байрон активно долучається до політичної діяльності, обстоюючи права англійської бідноти. 27 лютого 1812 р. він проголошує в парламенті знамениту промову на захист луддитів¹, у якій звинувачує правлячу верхівку в знищенні «нещасного, гнаного голодом ремісника».

Побачене в Європі стало основою для багатьох його творів, насамперед для поеми *«Паломництво Чайльд-Гарольда»*. Сам Байрон говорив, що в день виходу перших двох пісень цього твору (10 березня 1812 р.) він прокинувся знаменитим. Настрої «світової скорботи», яка була наслідком розчарування після французької революції й наполеонівських воєн, і водночас дух бунтарства проти свавілля тиранів пронизують як названий твір, так і багато інших, написаних у 1812–1818 рр. Це поема *«Шільйонський в'язень»*, цикл східних поем (*«Гяур»*, *«Корсар»* та ін.), вірш *«Прометей»*, у якому звучать такі рядки:

Хай доля зла тебе скувала,
Та виклик твій, борня зухвала,
Завзяття вогнене твоє,
Твій гордий дух і непокора,
Що їх і небо не поборе,
Для смертних прикладом стає.

Переклад з англійської
Дмитра Паламарчука

¹ *Луддїти* — учасники перших стихійних виступів проти капіталістичної експлуатації у Великій Британії. Назва — за ім'ям Неда Лудда, який першим зруйнував ткацький верстат на знак протесту проти звільнення робітників і зниження їм зарплати, що було наслідком застосування нових ткацьких машин.

В Англії за Байроном закріплюється слава бунтівника, представники світських кіл, незадоволені його виступами, відкрито цькують поета. Ці обставини змушують його покинути батьківщину. Спочатку він вирушає до Італії, потім до Греції.

У 1818 р. Байрон пише один з найяскравіших творів — поему «*Мазепа*», яка увійшла до циклу «*Східних поем*». У цей час він брав активну участь у русі італійських карбонаріїв — борців за визволення північної частини Італії, захопленої австрійською імперією. Слід зазначити, що в той період українська тема, життя, природа й історія України, її фольклор стали надзвичайно популярними у творах зарубіжних письменників-романтиків. Багато хто з них виявив інтерес до особистості українського гетьмана, про що свідчать понад двадцять різножанрових художніх творів, написаних різними мовами. Це поема француза **Віктора Гюго** «*Мазепа*», драма поляка **Юліуша Словацького** «*Мазепа*», поема росіянина **Олександра Пушкіна** «*Полтава*» та багато інших творів. Але особливе місце серед них належить творінню Байрона, в основу якого покладено епізод з юності Мазепа. Дослідники відзначають, що представлені у творах романтиків образи гетьмана не відображали реального історичного Мазепу, а показували бачення цієї легендарної постаті тим чи іншим письменником. Виникнувши у відповідних естетичних та ідеологічних контекстах, вони стали своєрідними міфами й зажили власним життям. Це стосується й образу, створеного Байроном.

Поет також був учасником боротьби грецького народу проти турецької деспотії. На його кошти закупали кораблі та зброю для повстанців, він навіть очолював повстанський рух в одному з районів країни. У вірші «*Станси*» Байрон писав:

Як з рабства не зможеш звільнити свій край,
Борись для чужого народу.
Про подвиги Греції й Риму згадай
І вмири у боях за свободу!

Служіння добру — найшляхетніша путь,
Тож бийся за волю повсюди!
А куля і плаха тебе обійдуть,
То й честь тобі лицарська буде!

Переклад з англійської
Дмитра Паламарчука

Боротьба вимагала колосальних фізичних і моральних сил. Здоров'я Байрона було підірване. Навесні 1824 р. він важко захворів і 19 квітня помер. Смерть поета вразила весь світ. У Греції на знак прощання з борцем за її свободу прозвучали тридцять сім залпів — саме на тридцять сьомому році великий захисник пригнічених пішов із життя.

Поховано Байрона в Англії, неподалік від успадкованого ним родового маєтку, у невеликій церкві. На надгробній плиті написано: *«Тут ... покояться останки Джорджа Гордона Ноеля Байрона... автора "Паломництва Чайльд-Гарольда" ... який помер у Міссолонгах, у Західній Греції ... під час героїчної спроби повернути цій країні її давню свободу і славу».*

Пам'ятник Байрону в Афінах (скульптори Шаню і Волд'єр, 1896)

1. Уважно розгляньте портрет письменника. Як у ньому відображено риси характеру Байрона?
2. Що стало основою для написання поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда»?
3. Поясніть, що дало підстави російському поетові XIX ст. Костянтину Рилєєву сказати про Байрона: *«Він жив для Англії та світу».*
4. Поміркуйте над висловлюваннями Байрона, розміщеними в статті й рубриці «Цитата для душі». Яке з них виявилось найбільш близьким вам? Чому?

Цитата для душі від Джорджа Гордона Байрона

- ◆ Висушити одну сльозу — більше доблесті, ніж пролити ціле море крові.
- ◆ Кращий пророк для майбутнього — минуле.
- ◆ Той, хто не любить свою країну, нічого любити не може.
- ◆ Ненависть — божевілля душі.

* * *

Хотів би жити знов у горах
Дитям безжурним, як колись,
Блукать між скель, в морях суворих
Між хвиль розбурханих нестись.
Моя ж душа, мов птах прип'ятий,
Що прагне скель і висоти,
Страждає в Англії пихатій,
В краю лукавства й німоти.

Дай утекти мені, талане,
На лано урвищ і горбів,
Забудь всі титули й кайдани,
Лакуз вельможних і рабів.
Веди мене на хмурі скелі,
Де стогне грізний океан,—
Верни в дитинства дні веселі,
Дай серцю відпочити од ран.

Я мало жив, та відчуваю:
Чужий я в цьому світі лжі.
Навіщо ж темрява ховає
Той знак останньої межі?
Я спав, я снів про щастя, доки
Не заступив тих марень гніт,—
То, Правдо, промінь твій жорстокий
Вернув мене у нищий світ.

Кого любив — давно нема вже,
Та й друзі розійшлись, як дим.
Надію втративши назавше,
Вже й серце стало крижаним.
Хай інколи тамує келих
Скорботу й біль, нехай уста
Сміються між питців веселих,—
Я серцем завжди сирота.

Як слухать ляси разуразні
Не друзів і не ворогів,
Кого у тлум строкатий блазнів
Маєтність або сан привів!

Де ж друзів коло? Чом не склалась
Та приязнь вірна і свята?
Набрид мені вертепний галас
І втіх нещирих марнота.

А ти, о Жінко, світоч вроди,
Й тобі розрада і любов,
Та в серці в мене стільки льоду,
Що я й до тебе охолов.
Цей світ лукавства і облуди
Я б промінять на край хотів,
В якому вільно дишуть груди
Між темних урвищ і хребтів.

Туди б, з незлобним серцем, в бурю,
На те безлюддя, до стихій!
Волю пустку дику й хмуру,
Таку ж, як дух похмурий мій.
О, як мені з душного світу,
Мов голуб до свого кубла,
У небо грозове злетіти,
В кочівлю сонця та орла!

Переклад з англійської
Дмитра Паламарчука

* * *

I would I were a careless child,
Still dwelling in my Highland cave,
Or roaming through the dusky wild,
Or bounding o'er the dark blue wave;
The cumbrous pomp of Saxon pride
Accords not with the freeborn soul,
Which loves the mountain's craggy side,
And seeks the rocks where billows roll.

Fortune! take back these cultured lands,
Take back this name of splendid sound!
I hate the touch of servile hands,
I hate the slaves that cringe around.
Place me among the rocks I love,
Which sound to Ocean's wildest roar;
I ask but this — again to rove

Каспар Давид Фрідріх.
На вітрильнику
(1818–1820)

Through scenes my youth hath known before.
Few are my years, and yet I feel
The world was ne'er designed for me:
Ah! why do dark'ning shades conceal
The hour when man must cease to be?
Once I beheld a splendid dream,
A visionary scene of bliss:
Truth! — wherefore did thy hated beam
Awake me to a world like this?

I loves — but those I love are gone;
Had friends — my early friends are fled:
How cheerless feels the heart alone,
When all its former hopes are dead!
Though gay companions o'er the bowl
Dispel awhile the sense of ill'
Though pleasure stirs the maddening soul,
The heart — the heart — is lonely still.

How dull! to hear the voice of those
Whom rank or chance, whom wealth or power,
Have made, though neither friends nor foes,
Associates of the festive hour.
Give me again a faithful few,
In years and feelings still the same,
And I will fly the midnight crew,
Where boist'rous joy is but a name.

And woman, lovely woman! thou,
My hope, my comforter, my all!
How cold must be my bosom now,
When e'en thy smiles begin to pall!
Without a sigh would I resign
This busy scene of splendid woe,
To make that calm contentment mine,
Which virtue know, or seems to know.

Fain would I fly the haunts of men —
I seek to shun, not hate mankind;
My breast requires the sullen glen,
Whose gloom may suit a darken'd mind.
Oh! that to me the wings were given
Which bear the turtle to her nest!
Then would I cleave the vault of heaven,
To flee away, and be at rest.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас вірш Дж. Байрона «Хотів би жити знов у горах...»?
2. З яким періодом життя поета пов'язаний цей твір?
3. Визначте, які настрої пронизують цю поезію Байрона.
4. Словесно намалюйте світ, до якого прагне ліричний герой.
5. Розкажіть, яким ви уявляєте ліричного героя. За допомогою яких художніх засобів автор зображає його?
6. Чи можна стверджувати, що в основі цього вірша — антитеза? Аргументуйте свою думку.
7. Поясніть роль окличних речень у поезії.
8. Доведіть, що цей вірш — яскравий зразок романтизму.
9. Якщо ви вивчаєте англійську мову, прочитайте вірш в оригіналі. Порівняйте оригінал і переклад Д. Паламарчука, орієнтуючись на такі запитання:
 - Чи відображено в перекладі думки, почуття та настрої, які пронизують оригінал?
 - Які зміни ви помітили в тексті перекладу? Подумайте, чим вони можуть бути зумовлені.
 - Які висновки про близькість перекладу до оригіналу ви можете зробити?
10. Підготуйте виразне читання вірша.

* * *

Мій дух як ніч. О, грай скоріш!
 Я ще вчуваю арфи глас,
 Нехай воркує жалібніш
 І тішить слух в останній час.

Як ще надія в серці спить,
 Її розбудить віщий спів.
 Як є сльоза, вона збіжить,
 Поки мій мозок не згорів.

Але суворо й смутно грай,
 Додай жалю в свій перший звук.
 Молю тебе, заплакати дай,
 Бо розпадеться серце з мук.

Воно в собі терпить давно,
Давно вже в ньому вщерть образ,
Як не поможе спів, воно
Од мук тяжких порветься враз!

Переклад з англійської
Володимира Самійленка

* * *

My soul is Dark — Oh! Quickly string
The harp I yet can brook to hear;
And let thy gentle fingers fling
Its melting murmurs o'er mine ear.

If in this heart a hope be dear,
That sound shall charm it forth again:
If in these eyes there lurk a tear,
'Twill flow, and cease to burn my brain.

But bid the strain be wild and deep,
Nor let thy notes of joy be first:
I tell thee, minstrel, I must weep,
Or else this heave heart will burst;

For it hath been by sorrow nursed,
And ached in sleepless silence long;
And now 'tis doomed to know the worst,
And break at once — or yield to song.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які думки й почуття передав автор у цьому творі?
2. Складіть психологічний портрет ліричного героя цього вірша. Чи схожий він на ліричного героя вірша «Хотів би жити знов у горах...»?
3. Сформулюйте тему поезії.
4. Які романтичні тенденції простежуються в цьому вірші?
5. Порівняйте оригінал вірша та переклад В. Самійленка. Як ви думаєте, які труднощі виникли в роботі перекладача? Чи вдалося йому зберегти гармонію змісту та форми оригіналу?
6. Підготуйте виразне читання вірша.

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Вірш «Хотів би жити знов у горах...» ви читали в перекладі одного з найяскравіших представників української перекладацької школи **Дмитра Хомича ПАЛАМАРЧУКА** (1914–1998), який перекладав з англійської, німецької, французької, італійської, російської, польської та багатьох інших мов. У його перекладацькому доробку, крім поезій Байрона, усі сонети Шекспіра, твори А. Міцкевича, Ю. Тувіма, Г. Гейне, Ф. Петрарки, Ж. Верна, Стендала, Г. Уеллса та інших класиків світової літератури.

За плідну працю в царині українського художнього перекладу Дмитро Паламарчук відзначений літературною премією імені Максима Рильського (1990). А його роботу над повним перекладом сонетарію Шекспіра відзначила сама королева Англії Єлизавета II, яка у своєму листі висловила подяку видатному майстру і назвала його перекладацьку діяльність героїчним учинком.

Доля цього перекладача є велично-трагічною, багато в чому вона відображає загальну долю українського перекладацтва. Під час Другої світової війни Д. Паламарчук служив у танкової частині, потрапив у полон, звідки йому вдалося втекти. Потім, опинившись у Первомайську Миколаївської області, познайомився з членами ОУН, які вели підпільну боротьбу з німецькими та румунськими окупантами. Гестапо напало на слід українського підпілля, і Дмитрові Паламарчуку довелось пережити другий арешт, з якого знову вдалося вибратись. Далі майбутній перекладач за направленням проводу ОУН опинився на Волині, де співпрацював з УПА (писав пісні, гасла, нариси для повстанців). За зв'язок з українськими повстанцями в 1944 р. Д. Паламарчук був заарештований і засуджений до 10 років примусової праці в спецтаборах. Саме там, у заполярній Інті, за колючими ґратами, він долучився до перекладацтва. Багато чим у цьому Дмитро Хомич завдячував іншому видатному перекладачу, який на той час теж відбував незаслужене покарання в Інті, — Григорієві Кочуру. Саме він запалив у змученому серці Паламарчука вогник перекладацького хисту. Розповідаючи про ці сторінки життя видатного перекладача, Л. Череватенко зазначає: *«Не зайвим буде згадати, що концтабори на те, власне, і створювались, щоб винищити цвіт народу — інтелігенцію. Але саме з тих “фабрик смерті” всупереч розрахункам більшовицьких вождів вийшла ціла плеяда митців, мислителів, письменників — людей найвищої проби, високоерудованих, духовних»*. Свідченням тому є і доля справжнього велетня української перекладацької школи — Дмитра Паламарчука, якому його наставник, друг і колега по перекладацькому цеху Григорій Кочур присвятив вірш «Перекладач».

ПЕРЕКЛАДАЧ

Отак і будеш у чужім труді ти
Своє шукати, ніби одержимий,
Або чужою радістю радіти,

Або страждати болями чужими...
Віддавши серце світовим вражінням,
Мов квіти, рвати чужинецькі рими.

Гасаючи по терені чужиннім,
А потім до знемоги чаклувати,
Важким, виснажуючим ворожінням.

До себе навертаючи слова ті,
Як в ліс, ведучи їх в незвичну мову.
То врубуючи корінь вузлуватий,

То стелячи стежину килимову,
Убори даючи дорогоцінні,
Вишукуючи до лиця обнову:

Ходу сталеву — Дантовій терцині,
Примхливий крок — Шекспіровим сонетам,
Верленові — хистке тремтіння тіні.

Ти мусиш вимчати скаженим летом
В прийдешнє через урвища Мерані,
Видіння синіх коней промайне там,

Черкнувши чвалом позасвітні грані,
Там Блок осяє пільму занімілу
Блудним вогнем у боліснім згоранні.

Ти пробуєш навпомацки, несміло
Ізнов найти для того чистий голос,
Що громом у століттях прогриміло,

Лишаючи в серцях сліпучий полиск...

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ЛІРИЧНОГО ГЕРОЯ ПОЕЗІЇ БАЙРОНА

Байрон — один із найяскравіших поетів-ліриків у світовій літературі. Ліричний герой його поезії — це особистість, яка багато чим нагадує самого автора, тобто для неї характерні думки, почут-

тя та настрої, притаманні Байрону. Свого ліричного героя англійський класик часто наділяв не лише власними переживаннями, а й реальними фактами з біографії. Таким, наприклад, є ліричний герой вірша «Хотів би жити знов у горах...», який відображає байронівське прагнення до свободи, бажання втекти від навколишньої марноти в інший світ. Невипадково з відомих уже персонажів для своїх творів він обирає близьких йому за духом і за прагненнями. Яскравий приклад — Прометей, з яким автора однойменного вірша споріднює волелюбність й активний опір тиранії.

Отже, ліричний герой Байрона — це темпераментна й активна особистість, яка страждає від недосконалості навколишнього світу й палко прагне зміни його. Своєю щирістю і пристрасністю поет вражав і продовжує вражати багатьох читачів, які часто сприймають його вірші як сторінки особистого поетового щоденника.

«МАЗЕПА»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ПОЕМИ «МАЗЕПА»

Свою поему Байрон написав на основі праці французького поета й драматурга, літературного критика, мислителя та історика **Вольтера** (1694 – 1778) «*Історія Карла XII*», яка побачила світ у 1731 р. і стала поштовхом до появи багатьох художніх творів про Мазепу. У цій праці Вольтер не лише високо оцінює розум українського гетьмана, а й дає пояснення його діям. Зокрема, він трактує союз Мазепи зі шведським королем Карлом XII як протистояння діям Петра I, спрямованим на ліквідацію автономії України та її повне підпорядкування царській імперії. Мету Мазепи Вольтер бачить у тому, щоб створити в Україні незалежне королівство. Французький мислитель

виявляє співчуття до України, яку він уявляв «як країну, що завжди прагнула до свободи» й наполегливо боролася за визволення. Слід зазначити, що такий погляд на особистість Мазепи був поширений у західноєвропейській думці XVIII ст.

За передмову до своєї поеми Байрон узяв такий фрагмент із твору Вольтера: *«Тоді гетьманом України став один шляхтич, на прізвище Мазепа, родом з Поділля. Він служив пажем Яна-Казимира і при його дворі здобув певний вишкіл у красному письменстві. Любовну інтригу часів його юнацтва з дружиною одного польського вельможі було викрито, і її чоловік з помсти звелів прив'язати його голого до дикого коня й пустити у степ. Кінь, приведений з України, поніс Мазепу назад у степи, на свою батьківщину, напівмертвого від виснаження й голоду. Йому допомогли селяни, які знайшли його. Він довго залишався в них і відзначився в кількох походах на татар. Із часом його освіта принесла йому велику повагу серед козацтва: слава його росла з кожним днем і спонукала врешті царя призначити його гетьманом України».*

Саме цьому епізоду з юнацьких років Мазепи і присвячена поема Байрона. Пушкін, який дивувався байронівському баченню образу Мазепи й пізніше у своїй поемі «Полтава» зовсім інакше трактував його, усе ж оцінив майстерність англійця: *«Байрон знав Мазепу лише за Вольтеровою “Історією Карла XII”». Він вражений був лише картиною людини, прив'язаної до дикого коня, яка несеться степами. Картина, звичайно, поетична, і проте подивіться, що він з неї зробив... Яке полум'яне творіння! який широкий, швидкий пензель!»*

Цікаво, що і Вольтер, і Байрон помилково вважали Мазепу поляком. Це пояснюється тим, що в той час французу чи іншому європейцю було важко визначити національну ідентичність представників слов'янських народів.

Говорячи про особливості твору англійського класика, сучасний український літературознавець Д. Наливайко відзначає: «Справді, в поемі Байрона відбувається перехід історичного сюжету й героя в іншу іпостась, власне, перехід історії в міфологію, що й робить її принципово важливою віхою в усій літературній мазепіані»¹.

¹ Н а л и в а й к о Д. С. Мазепа в європейській літературі XVIII–XIX ст.: історія та міф // Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика. — К. : Вид. дім «Кієво-Могилянська академія», 2006.

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Іван Степанович МАЗЕПА (1639–1709) — гетьман Війська Запорозького, голова козацької держави на Лівобережній (1687–1704) та всій Наддніпрянській Україні (1704–1709), військовий, політичний і державний діяч, меценат, покровитель національної культури, мистецтва, науки, православної церкви. Він походив з давнього українського шляхетського роду, основні землі якого були розташовані на Правобережжі України, неподалік від Білої Церкви. Його батько був отаманом у війську Богдана Хмельницького.

Великий вплив на формування Мазепа справила його мати, добре освічена й діяльна жінка, яка гаряче любила рідну землю.

Навколо особистості Мазепа вже три століття точаться гострі суперечки, схрещуються різні, часто протилежні погляди. Одні називають його героїчною особистістю, інші — зрадником. Давайте розберемося, звідки ж з'явилися настільки різні трактування. І хто наполегливо продовжує навішувати ярлик зрадника українському гетьманові? Цей погляд є наслідком прийняття офіційної імперської версії, створеної в канцелярії Петра I ще 1709 р. Саме за його наказом Мазепа проголосили зрадником. Однак версія «зрадництва Мазепа» не була прийнята ні справжніми патріотами України, які бачили і бачать в ньому борця за свободу українського народу, ні більшістю західноєвропейських представників науки і культури. Договором між шведським королем Карлом XII, гетьманом Мазепою та Запорозькою Січчю Україна визнавалась незалежною державою. Науковці відзначають величезну роль Мазепа в українській історії як особистості, що обстоювала волю України. У 2015 р. в Полтаві було споруджено пам'ятник Мазепі як видатному державно-політичному й культурному діячу кінця XVII — початку XVIII ст. і яскравому символу руху українського народу до незалежності. А з 2003 р. у цьому місті проходить Всеукраїнський фестиваль «Мазепа-фест», на якому письменники й композитори представляють свої літературні та музичні твори, відбуваються зустрічі з діячами культури.

Пам'ятник
Івану Мазепі в Полтаві
(2015)

До 25-річчя Незалежності України на телевізійні екрани вийшов історичний фільм-розслідування «Україна. Повернення своєї історії» (2016 р., режисер — **Акім Галімов**), однією із сюжетних ліній якого є встановлення істинної зовнішності Мазепи. Цікаво, що авторам фільму за допомогою новітніх технологій вдалося відтворити справжнє обличчя видатного гетьмана, зображення якого було заборонено Петром I після підписання славнозвісної угоди зі Швецією. Якщо ви хочете побачити, як розвінчують міфи про легендарних особистостей, як українцям повертають украдену історію, яку віками стирали з народної пам'яті, обов'язково подивіться цей фільм.

Кадр із фільму
«Україна. Повернення своєї історії»

Афіша фестивалю «Мазепа-фест»

МАЗЕПА

(Уривок з поеми)

XVIII

Далеко обрйй вечорів —
А я один серед степів
Лежав на мертвому коні
І щось ввижалось мені,
І вже було в моїх думках,
Що тут змішається мій прах.
Ні, я не мав уже сподій
В замученій душі моїй,
А так хотілося пожити! —
І ще раз глянув я в блакить:
Там ворог-ворон угорі
Кружляв, розкривши пазурі.
Давно побачивши мене,
То сяде він, то знов сплигне.

Все ближче крила чорнопері,
Він готувався до вечері.
Його в опоні темноти
Я б міг рукою засягти,
Відчуть в руках тремтіння крил,
Коли б на те хоч трохи сил!..
Моя рука зробила порух,
Вона гребла до себе порох,
Із горла видобувся хрип,
Заледве чутний кілька стіп,
Та досить стало й цих признаков
Збудити в ньому переляк.
Востаннє снилася мені
Ясна зірниця в вишині,

Що в темряві тієї ночі
 Мої освітлювала очі,
 І потемніла, наче дим,
 В рухливім сяєві своїм.
 Війнуло холодом, натомість
 Моя стуманена свідомість
 То поверталася, то знов
 Приймала мороку покров.
 Слабе дихання, радість дум
 І мить чекання — в серці струм
 Враз увірвав. Огні якісь,
 У мозку іскри зайнялись,
 Важка задуха, вдар до того —
 І, крім зітхання, більш нічого.

XIX

Я опритомнів... Де ж це я?
 О бідна голово моя!
 Невже це сон, невже це сниться,
 Що я у затінку світлиці,
 Невже це личенька дівочі?
 І в сумніві закрав я очі.
 Та це не сон був, не мана —
 Висока дівчина, ставна,
 Сиділа мовчки під стіною,
 Ласкаво стежачи за мною.
 Очей проміння осяйне
 Найперше вразило мене,
 Ті очі чорні і печальні
 Струмили погляди благальні.
 Я подивився на яву
 І зрозумів, що я живу,
 А не пожива хижака, —
 Примара щезнула тяжка.
 Ні, це було вже не вві сні,
 Всміхнулась дівчина мені!
 Я мовив щось — а слів нема,
 Тоді вона прийшла сама,
 Із пальця й губ зробивши знак,
 Вірніш наказувала так,
 Щоб умирив я свій порив,
 Нічого їй не говорив.
 Ті руки в неї — мов лілеї:

Вона торкалася моєї
 Напівобвислої руки,
 Підклала вище подушки,
 По тому тихою ходою
 Пішла до іншого покою
 І, прочинивши двері там,
 Щось мовила своїм батькам
 Солодким голосом... Повіки
 Не чув я кращої музики!
 Так ніжно плинув милий стан
 І кожен крок був, як пеан.
 Та їй ніхто не відповів,
 Бо сон міцний у козаків.
 Тоді, поглянувши з-під вій,
 Вона зробила знак новий,
 Що всі мені у цій господі
 Готові стати у пригоді,
 Що тут мені не буде зла,
 Щоб я чекав, — і відійшла.
 Мене опала самота,
 Я був, неначе сирота.

XX

Прийшли за нею батько й мати.
 Та що я можу ще сказати?
 Не буду стомлювати Вас
 У цей лихий незручний час
 Своїми довгими згадками,
 Як жив тоді я з козаками.
 Вони в степу мене знайшли,
 В найближчу хату принесли
 І до притомности вернули
 Любов'ю, догляданням чулим.
 О знав би я, що оживу —
 Й візьму гетьманську булаву!
 Так був я гнаний на коні
 У далину широкополу.
 Старий безумець! — він мені
 Проклав дорогу до престолу.
 Забудь свої незгоди злі,
 Забудь свої пекельні болі:
 Ніхто із смертних на землі
 Не відгада своєї долі.

Нехай безсонні вороги
Тепер шугають навкруги —
Ми всі уникнемо погоні
І відпочинуть наші коні
На правім березі Дніпра.
Добраніч, друзі! Вже пора.
Тут стомлений гетьман упав
У пахновинні свіжих трав

На листя дуба та осик.
Постілля зовсім непогане
Тому, хто всюди спати звик,
Де тільки сон його застане.
Та не здивуйтеся, однак,
Що не було йому подяк,
Мазепа добре знав причину —
Король бо спав уже з годину.

Переклад з англійської
Олекси Веретенченка

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справила на вас поема?
2. Розкажіть, яким постає Мазепа на початку поеми. Підтвердіть свою відповідь текстом.
3. Визначте, за допомогою яких художніх засобів автор створює образ старого гетьмана.
4. Зачитайте, як автор характеризує Мазепу вустами Карла XII.
5. Чи можна стверджувати, що більша частина поеми — це ліричний монолог-сповідь головного героя? Аргументуйте свою думку.
6. Виразно прочитайте строфу XIII. Як автор передає душевний і фізичний стан Мазепи? Якими художніми засобами малює його образ?
7. Чи згодні ви з тим, що важливе місце в поемі займає опис бігу коня? З чим автор порівнює цей біг? Підтвердіть свою відповідь цитатами з тексту.
8. Що, на ваш погляд, символізує образ вовчих зграй, які переслідують коня?
9. Прокоментуйте такі слова, що звучать із вуст Мазепи:

Забудь свої незгоди злі,	Ніхто із смертних на землі
Забудь свої пекельні болі:	Не відгада своєї долі.
10. Подумайте, які сюжетні лінії можна визначити в поемі. Аргументуйте свою думку.
11. Знайдіть у тексті й зачитайте опис картин природи. Визначте їхню художню роль у поемі.
12. Які риси характеру Мазепи увиразнює Байрон? Як вам здається, чи симпатизує він своєму персонажу?
13. Опишіть, якою постає Україна в поемі. Завдяки чому в уяві читача вимальовується її образ?
14. Прочитайте наведений фрагмент оригіналу поеми й порівняйте його з перекладом О. Веретенченка.

III

Among the rest, Mazeppa made
 His pillow in an old oak's shade —
 Himself as rough, and scarce less old,
 The Ukraine's hetman, calm and bold;
 But first, outspent with this long course,
 The Cossack prince rubbed down his horse,
 And made for him a leafy bed,
 And smoothed his fetlocks and his mane,
 And slacked his girth, and stripped his rein,
 And joyed to see how well he fed;
 For until now he had the dread
 His wearied courser might refuse
 To browse beneath the midnight dews:
 But he was hardy as his lord,
 And little cared for bed and board;
 But spirited and docile too,
 Whate'er was to be done, would do.
 Shaggy and swift, and strong of limb,
 All Tartar-like he carried him;

Ежен Делакруа. Мазепа на вмираючому коні (1828)

III

Мазепа стелиться в журбі.
І сам він був, як дуб-титан,
Землі козацької гетьман.
Він обійняв свого коня
За шию, наче той рідня,
І не зважаючи на втому,
Підкинув листя вороному,
Обтер на спині вогкий пил,
Звільнив з оброті і вудил,
І неприховано радів,
Що їв годованець степів,
Хоча й тривожився раніше,
Чи стане він на пасовище,
Адже оцей купратий кінь
Був невловимий, наче тінь,
Неначе блискавка гарячий,
Проте покірливий, терплячий,
І ніс вождя у далечінь,
Як справжній кінь, татарський кінь!

Переклад з англійської
Олекси Веретенченка

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Цікаво, що саме завдяки поемі Байрона «**Мазепа**» багато читачів змогли відкрити не лише зовсім нові для себе українські слова (*Ukraine, hetman, Cossack*), а й ознайомитися з невідомими для них реаліями українського життя.

І хоча в ті часи, коли з'явився цей твір, інформація не поширювалося так швидко, як у цифрову епоху, в якій живемо ми, але поема Байрона значною мірою сприяла приверненню уваги європейської публіки до України і пробудженню інтересу до її історії та культури. Подумайте, як нині, ураховуючи широку інформаційну відкритість світу, можна популяризувати нашу країну.

Можливо, надихнувшись твором англійського лорда, ви придумаете й утілите в життя власний мультимедійний проєкт, наприклад, під назвою «Образ України моїми очима» (або «Відкриваємо світові Україну»), який зможе зацікавити зарубіжних користувачів Інтернету й тим самим привернути їхню увагу до нашої Батьківщини?

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«“Мазепа” — один з найкращих творів Байрона. З геніальною силою і вірністю англійський поет змалював тут звісні йому тільки з наслуху безконечні степи України, не кажучи вже про майстерський образ психології Мазепа».

Іван Франко, *український письменник, громадський діяч*

«Величезний успіх “Мазепа” Байрона зумовлений і високою художньою майстерністю її автора. Написано поему енергійним, стрімким і водночас карбованим чотиристопним ямбом, який чудово передає бурхливу динаміку сюжету, несамовитий галоп дикого коня, навальний ритм образів і картин, що проносяться перед очима героя, прив’язаного до спини степового скакуна, цьому ж завданню відтворення бурхливої динаміки підпорядкований образний лад твору. Зокрема, передаючи шалений галоп коня, Байрон порівнює його з гірським потоком, з блискавкою, з північним саявом і метеором, нарешті — з розбурханим морем. Так виникає повна узгодженість ритмозвукової структури поеми та візуальних образів, сповнених динаміки й експресії. Водночас, уникаючи монотонності, поет вводить у текст розгорнуті картини природи, далечі, які дихають величавим спокоєм; ритмічність їхньої появи вдало врівноважує гарячковий темп оповіді».

Дмитро Наливайко, *український літературознавець*

«Образ України в поемі складається з деталей портрета й натури старого гетьмана, з романтичних картин природи і навіть з образу дикого, необ’їждженого коня, який, принісши Мазепу в Україну, діставшись до своєї землі, почувши іржання рідних табунів, падає мертвий... З цих описів вибудовується загальний і з художнього боку послідовний образ нескореної землі, хоч і трагічної, нещасливої долі».

Соломія Павличко,

українська письменниця, літературознавець, перекладачка

«Мазепа зосереджується на історії про подорож в Україну на спині жеребця... Ця подорож — повна образів свободи. Самий біг коня з Мазепою можна інтерпретувати як прагнення до свободи українського провідника, самої України і, загалом, будь-якого народу, що хоче бути вільним. Ці прагнення Байрон підтримував зі справжньою романтичною пристрасстю».

Олекса Семенченко, *український і британський журналіст, письменник, перекладач*

Мистецькі передзвони

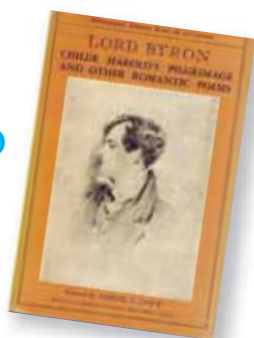
Легендарно-романтичний образ Мазепи став джерелом натхнення для багатьох художників і музикантів. Серед них — французькі живописці **Ежен Делакруа**, **Орас Верне**, **Теодор Жеріко**, які створили ілюстрації на тему поеми Байрона, а також угорський композитор **Ференц Ліст**, який написав симфонічну поему «Мазепа» за твором **Віктора Гюго**.

Ілюстрація до першого видання поеми (1819)

«ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬД- ГАРОЛЬДА»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО КОМПОЗИЦІЮ І СТРОФІЧНУ БУДОВУ ПОЕМИ «ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬД-ГАРОЛЬДА»

Поема «Паломництво Чайльд-Гарольда» побудована таким чином, що кожна із чотирьох пісень присвячена враженням від подорожі до різних європейських країн (I — до Португалії та Іспанії, II — до Греції, Албанії та Туреччини, III — до Бельгії та Швейцарії, IV — до Італії). Кожна подорож — це самостійна частина поеми. Єдність усієї оповіді надає, по-перше, образ автора, який коментує побачене. З'єднувальною ланкою

виступає також Чайльд-Гарольд, інформація про якого надається фрагментарно. Усі пісні поеми об'єднує також строфа, яка складається з дев'яти рядків. За розміром це п'ятистопний ямб з однаковим римуванням (*абаббвбвв*). Ця **строфа** одержала назву **спенсєрова**, оскільки створена англійським поетом XVI ст. Е. Спенсером у поемі «Королева фей». У поемі Байрона розмір та структура строфи змінюється лише там, де автор повністю наводить вірші, написані Чайльд-Гарольдом. Яскравим прикладом цього є його прощальна пісня, яка звучить у самому початку поеми (13-а строфа).

*За книгою літературознавця Іосифа Дубашинського
«Джордж Гордон Байрон»*

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Підготуйтеся до стислого переказу змісту першої пісні поеми.
2. Яким ви уявляєте Чайльд-Гарольда? Які риси романтичного героя йому притаманні?
3. Виразно прочитайте 13 строфу першої пісні. Чим вона відрізняється від інших строф? Поясніть її роль у композиції поеми.
4. Якою постає перед читачем Іспанія? Підтвердіть відповідь цитатами з тексту.
5. Кому присвячено такі поетичні рядки?

Коханий у крові — в плачах не гає час,
Убито ватажка — вона веде у бій,
Тікають вояки — зупинить втечу враз,
Здрігнутьсь вороги — чимдалі гнати їй.

Переклад з англійської
Валерії Богуславської

З якими почуттями автор пише про цього персонажа?

6. Розкрийте тему «Образ Греції очима Байрона». Зверніть увагу на художні засоби творення цього образу.
7. З якими закличками поет звертається до грецького народу?
8. Порівняйте поетичний і живописний образи Греції, створені Байроном й Еженом Делакруа (див. репродукцію картини на с. 118).
9. Якими художніми засобами Байрон змальовує море? Підтвердіть відповідь цитатами. Яке враження справив на вас цей опис?
10. Чи відчувається в поемі ставлення автора до політики Англії? Аргументуйте відповідь.
11. Поміркуйте, чи актуальною є проблематика першої та другої пісень поеми.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ІДЕЙНО-ТЕМАТИЧНУ СУТНІСТЬ
ПЕРШОЇ ТА ДРУГОЇ ПІСЕНЬ ПОЕМИ
«ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬД-ГАРОЛЬДА»

Тема першої пісні поеми «Паломництво Чайльд-Гарольда» — нашестя наполеонівських військ на Піренейський півострів. Симпатія поета повністю на боці іспанців, які протистоять загарбнику. Байрону вдається створити образ народу в русі, у дії. Охоплюючи його в цілому, показуючи в масових сценах, як народ бореться, трудиться, веселиться, він зупиняється також на окремих деталях: на прояві характеру іспанського народу в окремих героїчних особистостях; із захватом він говорить про діву із Сарагоси, учасницю народного руху. Боротьба іспанського народу важлива не лише для самої Іспанії — поет вірить, що вона може стати натхненним прикладом для інших народів. У єдності героїчної особистості з народом Байрон вбачає запоруку успіху іспанців у боротьбі за гідну справу. Зовсім інший погляд у поета на тих, хто досягнув почестей і слави в результаті загарбницьких воєн.

Тема народу, що бореться за свою незалежність, продовжує розвиватися у другій пісні. Чайльд-Гарольд потрапляє спочатку до Албанії, потім до Греції, народи яких були тоді під турецьким ярмом. Тут звучить тема зрадництва — Байрон глибоко зневажає зрадників народу, тих, які стали служити турецькому султанові, виконувати його волю. Таким був Алан-Паша — правитель Албанії, який фактично здав країну турецькому володарю. Йому протиставлено простих волелюбних албанців, які свято зберігають пам'ять про справжнього героя — захисника рідної землі.

Значну частину другої пісні присвячено Греції. Контраст між славним минулим країни та нинішнім приниженим її становищем знаходить відгук у серці поета. Строфи весь час інтонаційно змінюються: захоплення прекрасною Елладою, в якій жив дух свободи, змінюється гнівом на нащадків, які скорилися рабству. Поету важко бачити, як Греція, підкорена турецьким султаном, «втоптана у тлін». Але гнів змінює надія, що в очах народу «ще не пригашений вогонь», і логічним завершенням цієї думки стає заклик: *«Ні, Греціє, здіймись на ворога сама. Або у рабстві скній. Де третій шлях? Нема!»*

Строфи про Грецію в цій поемі допомагають краще зрозуміти, чому Байрон стане борцем за свободу грецького народу.

Перші дві пісні «Паломництва Чайльд-Гарольда» поставили Байрона в ряди поетів-романтиків, але це був романтик нового типу. Обстоюючи свободу народів, їхнє право на національно-визвольну боротьбу, Байрон не тікав від дійсності, а закликав втручатися в неї. Виступаючи на захист людини від насильства та приниження, він боровся за духовне розкріпачення людей, вимагав від них активних дій, таврував ганьбою того, хто підкорявся рабству, схиляв голову перед тираном. Як і всі романтики, Байрон оспівував природу, але при цьому стверджував думку, що тільки духовно розвинена вільна людина здатна розуміти красу, відчувати гармонію між людиною і природою. Чудовою особливістю перших двох, а потім і наступних пісень поеми є утвердження нерозривного зв'язку часів: минуле висвітлено світлом сучасності, а минуле й теперішнє дають поетові змогу зазирнути в майбутнє.

За статтею Раузи Усманової¹ «Джордж Гордон Байрон»

До темниць мистецтва слова

БАЙРОНІЗМ І БАЙРОНІЧНИЙ ГЕРОЙ

З ім'ям англійського поета пов'язана поява в літературознавстві таких понять, як байронізм і байронічний герой.

Під *байронізмом* розуміють ідейно-естетичну концепцію, яка проявилась у європейській літературі XIX ст. під впливом творчості й особистості Байрона.

До основних рис байронізму відносять такі: тираноборство, волелюбність, бунтарство, абсолютне заперечення недосконалої дійсності.

Байронічним героєм називають образ романтичного героя-бунтаря.

Для нього характерні втеча від буденного життя як форма протесту проти дійсності, самотність, настрої світової скорботи й водночас — невпинний пошук гармонії. Це особистість бунтівна, горда й непокірна.

¹ Усманова Рауза Фатихівна (1923–2014) — татарський літературознавець і театральний критик.

Титульна сторінка
видання творів
Байрона
(XIX ст.)

Явище байронізму пережила вся європейська духовна культура, а особистість Байрона стала символом волелюбства, боротьби з усілякою тиранією. Особливий інтерес до байронізму виник у країнах, де найбільш гостро стояли питання протистояння бунтівної особистості й життєвого устрою. Байронівські сюжети й мотиви активно використовували польські поети **Адам Міцкевич** і **Юліуш Словацький**. Французький письменник **Віктор Гюго** цінував Байрона насамперед як поета, який оспівує політичну свободу, як захисника принижених народів, особливо греків. Серед шанувальників творчості Байрона і продовжувачів його традицій у літературі — англієць **Персі Біші Шеллі**, німець **Генріх Гейне**, росіянин **Михайло Лермонтов**, угорець **Шандор Петефі**.

1. Поясніть значення понять «байронізм», «байронічний герой».
2. Чи можна Мазепу або Чайльд-Гарольда вважати байронічним героєм? Аргументуйте свою відповідь.
3. Наведіть приклади байронічного героя в українському романтизмі.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Байрон відчув дух нової поезії і знайшов її епічні форми...».

Адам Міцкевич, польський поет

«Так, ця людина була великою, вона в муках відкривала нові світи, по-прометеєвськи повставала проти жалюгідних людей та їхніх ще жалюгідніших богів, і слава його імені досягла снігових гір Фуле і пекучих пісків Леванта».

Генріх Гейне, німецький поет

«...Він охоплював усі сторони людського життя, примушував звучати струни божественної арфи, видобував з неї і найніжніші звуки, і могутні акорди, що потрясають серця. Навряд чи знайдеться така пристрасть чи така ситуація, яка б уникнула його пера».

Вальтер Скотт, англійський письменник

В Україні інтерес до Байрона виник понад 180 років тому. Тарас Шевченко називав його поетом «великим» і «знамени-тим». Іван Франко наголошував, що Байрон «поет такий національний, як мало хто з часів Шекспіра». Саме під впливом Байрона з'явилися українські твори про Мазепу — поеми **Степана Руданського** й **Володимира Сосюри**, роман **Богдана Лепкого**. Вірші та поеми англійського письменника перекладали такі класики вітчизняної літератури, як **Іван Франко**, **Леся Українка**, **Павло Грабовський**, **Пантелеймон Куліш**. Один з найобдарованіших українських перекладачів XIX ст. **Михайло Старицький** писав у «Заспіві» до власного перекладу романтичної поеми Дж. Г. Байрона «Мазера»:

...Британця пісню голосну
Я переклав на рідну мову,
Щоб неокриленому Слову
Добути силу чарівну.

Цінною для шанувальників творчості поета є збірка перекладів, підготовлених **Дмитром Паламарчуком** (Дж. Байрон. Лірика. — К. : Дніпро, 1982). Серед сучасних перекладачів творчості великого британця — **Дмитро Павличко**, **Іван Драч**, **Максим Стріха**.

А дослідивши тему «**Байрон і Україна**», ви дізнаєтесь і про інші цікаві факти сприймання творчості видатного англійця українськими читачами.

Літературні нотатки подорожнього

У грецькому місті Міссолонгі, де помер Байрон, на вшанування героїв боротьби за незалежність від турецького ярма створено парк. Тут можна побачити й пам'ятник Байрону, якого скульптор зобразив у албанському костюмі.

Пам'ятник Байрону
в Міссолонгі

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. Підготуйте таблицю або схему «Особливості романтизму». Запропонуйте коментар до неї.
2. Видатними представниками романтизму є:
А Байрон і Гете **Б** Гейне і Байрон **В** Байрон і Шиллер
3. Поясніть, чому сучасні поетові критики називали Г. Гейне «німецьким Байроном».
4. Продовжіть речення: «Читаючи вірші Генріха Гейне, я замислився / замислилася над ...»
5. Порівняйте мотиви лірики Дж. Байрона та Г. Гейне.
6. Продовжіть речення: «Байронічний герой — це ...».
7. Схарактеризуйте образ Мазепи або Чайльд-Гарольда (за поемами Байрона).
8. Напишіть відгук на твір, який вам сподобався найбільше.
9. Підготуйте запитання до дискусії на тему «Романтизм: погляди у минуле, в сьогодення чи в майбутнє?».
10. Роздивіться репродукції картин європейських художників ХІХ–ХХ ст. — Ежена Делакруа й Теодора Шассеріо. З якими епізодами із прочитаних творів вони у вас асоціюються? Як ви думаєте, чому француз Т. Шассеріо зобразив дівчину, яка зовсім не схожа на українку?

Ежен Делакруа.
Греція на руїнах
Міссолонгі
(1826)

Теодор Шассеріо.
Козачка біля Мазепи,
прив'язаного до коня
(1851)

Поєднуючи найкраще: від романтизму до реалізму в літературі XIX століття

Романтизм — казка, яку дідусь розповідає онучці,
а реалізм — серйозна історія для серйозних людей.
Григорій Померанц, російський філософ, культуролог

... романтизм і реалізм — це дві основні художні системи
XIX ст. ... Водночас романтизм у європейському масштабі був
домінуючим художнім напрямом у першій половині XIX ст.,
а реалізм — у другій його половині.

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ★ зрозуміти, як взаємодіють між собою такі літературні напрями, як романтизм і реалізм;
- ★ продовжити відкривати для себе творчість Олександра Пушкіна та Михайла Лермонтова;
- ★ на конкретному прикладі з'ясувати сутність поняття «роман у віршах»;
- ★ розібратися, яку строфу називають «онегінською» й чому;
- ★ розширити свої знання про митців української перекладацької школи;
- ★ сформувати свою думку про те, чим можуть збагатити нас сьогодні твори класичної літератури.

Про взаємодію романтизму і реалізму в літературі ХІХ століття

Основний зміст літературного процесу періоду, що розглядається, зводиться до двох великих художніх систем — романтизму і реалізму, їхнього становлення і руху, взаємозв'язку і взаємодії.

Дмитро Наливайко,
український літературознавець

У літературі ХІХ ст. гармонійно співіснують такі напрями, як романтизм і реалізм. *«Кожний великий реаліст — по своєму романтик. Письменники, яких ми відносимо до класичного реалізму, не відкидають, а продовжують романтичні традиції»*, — зазначає відомий філософ, культуролог Григорій Померанц.

Романтичні тенденції виявилися у творчості майже всіх видатних письменників першої половини ХІХ ст. Особливих вершин романтизм набуває у творчості таких представників європейської літератури, як Джордж Гордон Байрон, Персі Біші Шеллі, Вальтер Скотт (Англія), Ернст Теодор Амадей Гофман, Генріх Гейне (Німеччина), Адам Міцкевич (Польща), Віктор Гюго та Жорж Санд (Франція).

Однак у цей час поширюються *реалістичні тенденції* в літературних творах. Як зазначає дослідник Борис Реізов, *«...це була реакція проти байронізму 30-х років, проти “титанічних” героїв і героїнь, проти “шаленої” літератури, проти історичних тем у романі та драмі...»*.

На відміну від романтизму, який зосереджував увагу на внутрішньому світі героя, для реалізму головним стає проблема впливу життєвих обставин на формування характеру особистості. Людина стає способом пізнання себе і світу.

Якщо романтизм акцентував увагу на уявному світі, то для реалізму саме дійсність стає основним предметом зображення. Якщо романтизм тлумачить конфлікт із суспільством як внут-

рішній конфлікт, що виникає внаслідок невідповідності, суперечності мрій і прагнень героя та реальної дійсності, то реалізм досліджує соціальну природу цього конфлікту.

Художній аналіз подій реального світу, осмислення взаємодії людини та суспільства, прагнення відобразити закономірності розвитку дійсності стають основними ознаками літератури реалізму.

У творчості багатьох письменників першої половини XIX ст. органічно поєднуються і взаємодіють романтичні й реалістичні тенденції.

Переконатися в цьому ви зможете, прочитавши твори **Олександра Пушкіна** та **Михайла Лермонтова**, запропоновані в цьому розділі.

1. Назвіть відомих вам письменників-романтиків та їхні твори.
2. Розкажіть, які процеси відбуваються в літературі першої половини XIX ст.

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

«Лицарем української компаративістики» називають **Дмитра Сергійовича НАЛИВАЙКА** (народився 1929 р.). Відомий в Україні й світі дослідник, академік НАН України, доктор філологічних наук, почесний професор Києво-Могилянської академії, він ґрунтовно й системно вивчає історію західноєвропейської літератури. Дмитро Павличко, згадуючи роки співпраці з Д. Наливайком, наголошує: «Я став знавцем західноєвропейської літератури тому, що читав статті Наливайка... Я — його учень!»

Як справжній патріот своєї держави, Дмитро Сергійович у наукових працях особливу увагу приділяє виявленню ролі української літератури в контексті розвитку світової культури. Тому не дивно, що за радянських часів він мав проблеми з публікацією своїх праць. 1998 року за монографію «Очима Заходу: Рецепт України в Західній Європі XI–XVIII століть» Дмитрові Наливайку було присуджено Національну премію України імені Тараса Шевченка.

А ще ця людина справжніх енциклопедичних знань безпосередньо вплинула на те, що в школах України є такий предмет, як «Зарубіжна література». Поряд з іншими вітчизняними ученими-науковцями (насамперед, К. Шаховою, Д. Затонським, Т. Денисовою) він долучився до розбудови цього унікального на всьому пострадянському просторі шкільного курсу. Дмитро Наливайко є співавтором багатьох шкільних програм із зарубіжної літератури, а також навчальних посібників і підручників.

Олександр Сергійович
Пушкін
Александр Сергеевич Пушкин
(1799–1837)

- ✓ Використовуючи вже відому вам інформацію про життя й творчість О. Пушкіна, підготуйте повідомлення на тему «Олександр Пушкін у моєму житті».
- ✓ Прочитайте напам'ять відомий вам твір О. С. Пушкіна.
- ✓ Підготуйте запитання для літературної вікторини «Що ви знаєте про життя й творчість О. С. Пушкіна?».

Співать про волю прагну щиро,
На тронах вразити порок.

Олександр Пушкін

(переклад з російської Ігоря Муратова)

«НОВИЙ ПРОМЕТЕЙ»

«Тільки одного разу дається країні відтворити людину, яка б такою високою мірою поєднувала в собі такі різні й, очевидно, такі, що виключають одна одну, риси», — ці слова видатного польського поета Адама Міцкевича присвячені Олександрові Сергійовичу Пушкіну.

Вельможні покровителі й вірні друзі, блискуча освіта і приголомшливий успіх, справжнє кохання й вірність близьких, а ще й, безумовно, зради, приниження, непорозуміння, скандали, випробування, але найголовніше — Божий дар і геніальні твори — усім цим доля щедро обдарувала його...

Напевно, ви вже замислювалися, чому з усього сузір'я видатних російських письменників різних поколінь саме Пушкіну належить особливе місце. Чому ще за життя поета писали про якесь «неймовірне потрясіння», що викликало його ім'я? Що це: містика, невгамовне бажання «створити собі кумира», чи все ж таки велике призначення справжнього генія?

Щоб наблизитися до відповідей на ці запитання, перегорнемо окремі сторінки життя й творчості Олександра Сергійовича Пушкіна.

Майбутній поет народився **6 червня 1799 р.** у Москві. Батько Пушкіна, Сергій Львович, належав до старовинного дворянського роду; мати поета, Надія Осипівна, була онукою Абрама Петровича Ганнібала, названого «арапом Петра Великого». Як і більшість дворянських дітей, початкову освіту О. Пушкін отримав удома. Його батько зумів створити чудову атмосферу для розвитку поетичного обдарування свого сина. Із самого дитинства маленький Саша знайомився з поезією Михайла Ломоносова й Василя Жуковського, комедіями Бомарше й Мольєра, творами Вольтера та інших письменників. Будинок Пушкіних відвідували відомі літератори, які палко обговорювали культурні події сучасності. У родини була велика бібліотека, якою дозволяли користуватися й дітям. А по сусідству, в будинку далеких родичів Пушкіних Бутурліних, було одне з найбагатших у Європі зібрань книжок, і Саша був постійним їх читачем. Тож, приїхавши до Петербурга 1811 р. вступати до привілейованого навчального закладу — *Царсько-сільського Імператорського ліцею*, Пушкін виявився підготовленим краще за інших.

Ліцей відіграв винятково важливу роль у формуванні світогляду, літературних інтересів і моральних принципів майбутнього поета. Тут він зустрів своїх найкращих друзів — Антона Дельвіга, Івана Пуштіна й Вільгельма Кюхельбекера. Ліцейській дружбі та ліцейській родині Пушкін присвятив цілу низку своїх творів, зокрема *«19 жовтня 1825 року»*, в якому є такі рядки:

Г. О. В. Траугот.
Маленький Пушкін (1992)

Прекрасний, любі друзі, наш союз!
Він, як душа, одвічний, неподільний,
Незрушний, однодушний і свавільний,
Міцнів він під крилом коханих муз.

Куди б не кинула нас зла година
І щастя теж куди б не привело,
Незмінні ми: весь світ для нас чужина,
Вітчизна наша — Царськеє Село!

Переклад з російської
Степана Крижанівського

У ліцеї Пушкін пережив Вітчизняну війну 1812 р., зустрівся з відомим у той час поетом Гаврилом Державіним, близько познайомився з Василем Жуковським і Петром Чаадаєвим, тут він уперше в часописі «Вісник Європи» побачив свої твори надрукованими («До друга віршика», 1814 р.). У Царському Селі почалося спілкування юного Пушкіна з Миколою Карамзіним. Історик і письменник побажав йому: «*Лети, як орел, але не зупиняйся в польоті*». У творах ліцейського періоду О. Пушкіна переважають мотиви дружби й кохання, насолоди життям («*Спомини в Царському Селі*», «*Романс*», «*До живописця*», «*До Дельвіга*», «*Мій заповіт друзям*» та багато інших).

Вступивши на службу після закінчення ліцею, О. Пушкін активно займається літературною діяльністю. Поет зближується з майбутніми декабристами, учасниками антивладного повстання у грудні 1825 р. на Сенатській площі в Петербурзі, стає членом таких прогресивних літературних об'єднань, як «Арзамас» і «Зелена лампа». Звичайні картини під пером поета перетворюються на чудові творіння. У поезії цього періоду чітко проявляються його волелюбні настрої, засудження царського деспотизму та свавілля. Ода «*Вольність*» (1817), вірш «*Село*» (1819) та інші, хоча й не публікувалися, але були настільки відомими, що багато хто знав їх напам'ять. 1820 р. виходить із друку поема Пушкіна «*Руслан і Людмила*», яка принесла йому миттєву славу. За Пушкіним остаточно закріплюється слава «першого поета».

У той час йому приписували майже всі антиурядові твори, що поширювалися усно й у списках. «...Він заповонив Росію обурливими віршами», — скаже імператор Олександр І і навесні 1820 р. ухвалить рішення про заслання Пушкіна в Сибір. На прохання друзів поета північ вдається замінити на південь, заслання — на службове переведення, за яким він служив спочатку в Кишиневі, а потім в Одесі.

Так розпочинається південне заслання Пушкіна (1820–1824), яке не підкорило його, а навпаки — укріпило у правильності своїх переконань, надало їм ще більшої впевненості. Пушкін відчуває себе борцем-вигнанцем, головною темою цього періоду залишається свобода. У посланні до друга Антона Дельвіга він стверджує: *«Одна лиш воля — мій кумир»*.

Цей період творчості Пушкіна вирізняється неабияким різноманіттям. Він пише романтичні поеми (*«Кавказький полонений»*, *«Бахчисарайський фонтан»*), створює *«Піснь про віщого Олега»*, розпочинає роботу над своїм центральним твором — романом у віршах *«Євгеній Онегін»*.

1824 р. через конфлікт із губернатором Одеси графом М. Воронцовим Пушкін був висланий у маєток матері, село Михайлівське Псковської губернії «під нагляд місцевого керівництва». Віршем *«До моря»* завершується південний період життя поета, він прощається з морською стихією, що стала для нього символом свободи. Так розпочинається новий етап духовного пробудження й розвитку поета, у творчості якого відбувається перехід до реалізму. Особливо чітко це проявляється в останній романтичній poemі Пушкіна *«Цигани»*, розпочатій ще на півдні, а завершеній у Михайлівському.

У Михайлівському засланні (1824–1826) Пушкін критично переосмислює вже написане. Поет сповнений нових задумів. «Відчуваю, що духовні сили мої досягли повного розвитку, — пише Пушкін влітку 1825 р., — я можу творити». У Михайлівському поет формується як художник-реаліст: він продовжує працювати над *«Євгенієм Онегіним»*, пише трагедію *«Борис Годунов»*, створює цілу низку таких шедеврів, як *«Пророк»*, послання *«До А. П. Керн»* (*«Я мить чудову пам'ятаю...»*), *«19 жовтня...»* та інших.

У Михайлівському Пушкін дізнався про жорстоку розправу влади над учасниками дворянського повстання проти царя 14 грудня 1825 р. П'ятеро декабристів, зокрема й близькі до нього Пестель і Рилєєв, були повішені. А 120 повстанців, серед яких були його найближчі друзі — Пушцін і Кюхельбекер,

Іван Айвазовський,
Ілля Рєпін.
Прощання Пушкіна
з морем (1880)

заслані на каторгу в Сибір. Поразку декабристів Пушкін сприйняв як особисту трагедію. Свої думки та почуття поет висловив у вірші «У Сибір», який завершує такими рядками:

Важкі окови упадуть,
Темниці рухнуть — і свобода
Вас привітає біля входу,
І меч брати вам віддадуть.

Переклад з російської
Костянтина Дрока

У такий спосіб Пушкін намагався підтримати своїх друзів.

Восени 1826 р. імператор Микола I повернув поета із заслання. У Москву він віз із собою вірш «Пророк», що завершувався могутнім закликком:

Й, моря обходячи та землі,
Глаголом спопеляй серця!

Переклад з російської
Леоніда Первомайського

Михайло Врубель.
Пророк
(початок XX ст.)

Наступні роки життя і творчості Пушкіна — складний час надій і розчарувань, період великої праці й жорстоких гонінь. Цар сподівався зробити Пушкіна придворним поетом. Як про велику милість, він повідомив, що сам буде його цензором. У результаті цього «Борис Годунов» опинився під забороною, поету не дозволялося не тільки видавати, а й читати публічно свої твори без вказівки царя.

У грудні 1826 р. на одному з московських балів О. Пушкін уперше побачив Наталію Миколаївну Гончарову, праправнучку гетьмана України Петра Дорошенка, краса якої вразила поета. «Коли я побачив її вперше, я покохав її, голова в мене запаморочилася», — згадував він.

Навесні 1830 р., у день Світлого Христового Воскресіння, Пушкін отримав згоду на свою пропозицію руки та серця Наталії Миколаївни. До прийдешнього весілля як подарунок від батька поет отримав частину родового маєтку в Нижегородській губернії. Щоб оформити папери на право власності, восени 1930 р. О. Пушкін їде в село Болдіно. Але через холеру, що лютувала тоді в країні, і встановлений карантин йому довелося залишитися тут на довгих три місяці, які стали надзвичайно плідними для поета й отримали назву Болдінська осінь. У цей період Пушкін написав цілу низку ліричних шедеврів, чотири «маленькі трагедії» («Скупий лицар», «Моцарт і Сальєрі», «Кам'яний гість», «Бенкет під час чуми»), «Повісті Белкіна», завершив роботу над «Євгенієм Онегіним».

Микола Ульянов.
Пушкін із дружиною
перед дзеркалом
на балу (1968)

18 лютого 1831 р. в церкві Вознесіння в Москві Олександр Сергійович і Наталія Миколаївна обвінчалися. У листі до друга П. Плетньова поет скаже: «Я жонатий — і щасливий, одне бажання моє, щоб нічого в житті моєму не змінювалося — кращого не дочекаюся. Цей стан для мене такий новий, наче я переродився». Почуття надзвичайної ніжності й глибокого кохання переповнювало серце поета. Він присвячує своїй дружині вірш «Мадонна», у якому проголошує:

Збулось бажання це в житті моім. Творець
Тебе мені послав, тебе, моя Мадонна,
Краси небесної божественний взірєць.

Переклад з російської
Максима Рильського

У 1830-ті роки поет багато пише. Особливо плідним для нього стало нове усамітнення в Болдіно восени 1833 р. Осінь («Зажурлива пора! очей зачарування!») стала улюбленою порою року Пушкіна.

Останні роки життя Олександра Сергійовича минули у важкій атмосфері непростих стосунків із царем і непорозуміння з навколишньою дійсністю. Імпульсивний характер поета, його незалежна поведінка дратували багатьох. Яскрава індивідуальність,

Олег Шупляк.
Смерть поета
(2013)

талант і прагнення свободи викликали заздрощі та злість із боку впливових осіб придворної й чиновницької аристократії. Жорсткі цензурні гоніння, стеження, суцільна атмосфера ворожості й наклепу ставали нестерпними.

Узимку 1836 р. вороги Пушкіна з вищого петербурзького світу поширили містом чутки про дружину поета, пов'язуючи її ім'я з царем, а потім — із французьким бароном Жоржем Дантесом. Щоб покласти цьому край і захистити честь своєї

родини, Пушкін викликав Дантеса на дуель, яка відбулася 27 січня 1837 р.

Поранення Пушкіна виявилось смертельним, і 29 січня 1837 р. поет помер...

Пушкінський сучасник, письменник і літературний критик Олександр Бестужев-Марлінський назвав поета Прометеем: *«Новий Прометей, він викрав небесний вогонь і, володіючи ним, свавільно грає серцями людей»*. Свобода назавжди стала однією з головних тем поезії Олександра Пушкіна. Тому його справді можна назвати Прометеем, адже він своїми поетичними відкриттями й невтомними пошуками нових форм розпалював вогонь людських почуттів.

Переконатися в цьому зможете й ви, відкривши для себе «свого Пушкіна»...

1. Розкажіть, які відомості з життя й творчості О. Пушкіна справили на вас особливе враження й чому.
2. Прокоментуйте назву статті та епіграф до неї. Запропонуйте свій варіант назви статті про О. Пушкіна.
3. Розробіть макет сайту, присвяченого О. Пушкіну.
4. Підготуйте мультимедійну презентацію на тему: «О. Пушкін і Україна». У підготовці цього завдання скористайтеся інформацією, поданою в рубриці «Українські стежини зарубіжної літератури».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Мандруючи різними куточками України, не можна не помітити, як багато всього в нас пов'язано з іменем О. Пушкіна. Численні бюсти та пам'ятники поету, школи й гімназії, названі на його честь, Пушкінський парк у Києві, проспект Пушкіна в Дніпрі, музеї в Києві й Одесі, Кам'янці та Гурзуфі, театр російської драми імені О. Пушкіна в Харкові, вулиці імені поета в Сімферополі та Львові, Запоріжжі й Полтаві... І це не дивно, адже поет добре знав і любив Україну. Він мав можливість безпосередньо спостерігати за українським побутом, особливостями українського національного характеру, слухати українську мову, українські пісні.

Пам'ятник Пушкіну в Кам'янці (1975)

За підрахунками дослідників, Олександр Сергійович відвідав 120 населених пунктів на території України, проїхав близько 5700 верст (1 верста дорівнює 1,06 км) її дорогами.

Так, якщо ви потрапите в Кам'янку (Черкаська область), то вашу увагу приверне незвична стела. У меморіалі увіковічені два генії світової культури — поет О. Пушкін і композитор П. Чайковський.

А якщо ви будете прогулюватися Одесою, то на Пушкінській вулиці, будинок 13, біля входу в літературно-меморіальний музей О. Пушкіна вас зустрине сам Олександр Сергійович. Здається, що він дуже зосереджений. Можливо, він на когось чекає або саме тепер у нього народжуються нові рядки...

Пам'ятник-скульптура Пушкіну в Одесі (1999)

Володимир Галущенко. Пушкін в Одесі (2012)

Появою одного з найкращих ліричних творів О. Пушкіна ми зобов'язані **Анні Петрівні Керн**, онуці українського співака М. Полторацького. О. Пушкін уперше побачив її в Петербурзі 1819 р. і надовго зберіг спогади про це знайомство.

Наступна їхня зустріч відбулася через шість років і справила на нього, за словами поета, «враження глибоке й болісне». У червні 1825 р. Анна Петрівна приїхала в село Тригорське до своєї тітки П. Осипової. Пушкін саме в цей час відбував заслання в сусідньому Михайлівському. Коли Анні Петрівні прийшов час повертатися додому, на прощання вони вирішили прогулятися з Тригорського до Михайлівського. Погода була напрочуд гарна, і Пушкін у ролі гостинного хазяїна був надзвичайно привітний. Він показав Анні Петрівні парк. Вони пішли не центральними алеями, а повернули на липову (тепер ця алея на честь Анни Петрівни названа «алеєю Керн»).

Уранці наступного дня, навідавшись у Тригорське, Пушкін передав Керн першу главу «Євгенія Онегіна», яка нещодавно вийшла друком у Петербурзі. Між ще не розрізаних сторінок лежав лист поштового паперу. Це був написаний уночі вірш «Я мить чудову пам'ятаю...».

ДО А. П. КЕРН

Я мить чудову пам'ятаю,
Коли мені з'явилась ти,
Як осяйне видіння раю,
Як чистий геній краси.

В сумній, холодній безнадії,
В людській тривожній метушні,
Звучав твій голос, наче мрії,
У снах з'являлась ти мені.

Йшли роки. Мрії чарівничі
Розвіяв вітер часу злий,
І я забув твоє обличчя,
Твій стан і голос ніжний твій.

Олександр
Арефов-Багаєв.
Ймовірний портрет
Анни Керн (1840-і рр.)

У глушині важкій вигнання
Минали дні мого життя
Без божества і без кохання,
Без сліз, натхнення, без чуття.

Та знов душею воскресаю,
Моїм очам з'явилась ти,
Як осяйне видіння раю,
Як чистий геній краси.

І серце б'ється знов огнисте,
В моїй душі воскресли знов
І божество, й натхнення чисте,
Й життя, і сльози, і любов.

Переклад з російської
Володимира Сосюри

* * *

Я мить чудову пам'ятаю,
Коли з'явилась вперше ти,
Немов святе видіння раю,
Взірець краси і чистоти.

І я, в полоні безнадії,
Всякчас тебе благословляв,
Я чув твій голос і у мрії
Твій образ милий уявляв.

Але бентежний строк наріжний
Розвіяв цвіт надій і мрій,
І я забув твій профіль ніжний,
Забув небесний голос твій!

У нетрях, в темряві заслання
Тяглися дні, спинялась кров...
Де божество, де всі бажання?!
Натхнення, віра і любов?!

Та знов воскресло все нетлінне,
І знов явив тебе Творець,
Немов видіння швидкоплинне,
Краси, пречистої, взірець!

І в серці, знов — благословення,
Й ізнов кипить гаряча кров,
І знов, є Бог, і є натхнення
Й життя, і сльози, і любов!...

Переклад з російської
Юрія Отрошенка

К ***

Я помню чудное мгновенье:
Передо мной явилась ты,
Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.

В томленьях грусти безнадежной,
В тревогах шумной суеты,
Звучал мне долго голос нежный
И снились милые черты.

Шли годы. Бурь порыв мятежный
Рассеял прежние мечты,
И я забыл твой голос нежный,
Твои небесные черты.

В глуши, во мраке заточенья
Тянулись тихо дни мои
Без божества, без вдохновенья,
Без слёз, без жизни, без любви.

Душе настало пробужденье:
И вот опять явилась ты,
Как мимолётное виденье,
Как гений чистой красоты.

И сердце бьётся в упоенье,
И для него воскресли вновь
И божество, и вдохновенье,
И жизнь, и слёзы, и любовь.

А. П. Керн
(малюнок
Олександра
Пушкіна)

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Словесно опишіть чи намалуйте, що ви відчули й побачили, читаючи цей твір.
2. Розкажіть історію створення цієї поезії.
3. Простежте, за допомогою яких художніх засобів передані почуття ліричного героя.
4. Як ви гадаєте, чому поет малює не конкретний образ реальної жінки, а створює узагальнений образ, здатний викликати глибокі почуття? Аргументуйте свою відповідь.
5. Якщо ви володієте російською мовою, виразно прочитайте твір в оригіналі.
6. Порівняйте різні варіанти перекладу твору. Який з них вам більше до душі й чому?
7. Прослухайте романс М. Глінки на вірш О. Пушкіна «Я пам'ятаю мить чудову...». Порівняйте поетичні та музичні образи цього твору.
8. Якщо ви маєте хист до вокалу, підготуйте виконання романсу в одному з українських перекладів.

Мистецькі передзвони

Лірика О. Пушкіна надзвичайно мелодійна. Спадщина музичної пушкініани величезна: понад 2000 романсів, опери й балети, хори й ораторії, кантати й симфонічні твори, а також музика до драматичних вистав, кінофільмів, телевізійних і радіопередач. Більш як тисяча композиторів (включаючи сучасників поета) неодноразово зверталися до його творчості. Але головне, безумовно, не кількість.

Багато відомих композиторів (**Борис Шереметьєв, Михайло Глінка, Олександр Даргомижський, Микола Римський-Корсаков, Сергій Рахманінов, Олександр Бородин** та інші), яких надихнули вірші Пушкіна, залишили нащадкам свої музичні твори.

Так, наприклад, вірш «Я пам'ятаю мить чудову...» підкорив серце відомого композитора **Михайла Глінки**. Романс на вірші О. Пушкіна був завершений 1830 р. Його Михайло Глінка присвятив також Керн, тільки Катерині, дочці Анни Петрівни, у яку він тоді був палко закоханий.

* * *

Я вас кохав: в душі моїй ще, може,
Кохання пал і досі не погас;
Але нехай воно вас не тривоже, —
Не хочу я нічим журити вас.

Я вас кохав мовчазно й безнадійно,
Боявся вас і потай ревнував;
Я вас кохав так ніжно і так мрійно,
Як дай вам Бог, щоб інший вас кохав.

Переклад з російської
Миколи Чернявського

* * *

Я вас кохав: і те кохання, може,
В душі моїй погасло не зовсім;
Та хай воно вас більше не тривожить;
Не хочу вас смутити я нічим.

Я вас кохав мовчазно, безнадійно,
Від ревнощів, несмілості страждав;
Я вас кохав так щиро, ніжно, мрійно,
Як дай вам Бог, щоб інший вас кохав.

Переклад з російської
Юрія Жилка

* * *

Я вас любил: любовь ещё, быть может,
В душе моей угасла не совсем;
Но пусть она вас больше не тревожит;
Я не хочу печалить вас ничем.

Я вас любил безмолвно, безнадежно,
То робостью, то ревностью томим;
Я вас любил так искренно, так нежно,
Как дай вам Бог любимой быть другим.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які почуття та настрої передані в цьому вірші?
2. Поясніть, чим спричинена світла печаль ліричного героя твору.
3. Чи можете ви погодитися з твердженням, що в цій поезії почуття кохання підкорюється іншому почуттю — самовідданості? Свою відповідь підтвердіть цитатами з твору.
4. Прокоментуйте останній рядок твору.
5. Прослухайте романс Б. Шереметьєва на вірш О. Пушкіна «Я вас кохав...». Чи вдалося композиторові передати світлий і тонкий сум твору? Свою відповідь аргументуйте.
6. Поміркуйте, у чому секрет цих восьми рядків. Чим вони приваблюють все нові й нові покоління читачів?
7. Підготуйтеся до виразного читання вірша в оригіналі.
8. Порівняйте варіанти перекладів твору. Простежте, чим вони відрізняються.
9. Підготуйте повідомлення про перекладачів поезії «Я вас кохав...». Для цього скористайтеся інформацією рубрики «Українські стежини творів зарубіжної літератури».
10. Вивчіть твір напам'ять і підготуйтеся до його читання у класі.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Пушкінський твір «Я вас кохав...» ви читали в перекладах **Миколи Федоровича Чернявського (1868–1938)** і **Юрія Зіновійовича Жилка (1898–1938)**. Мабуть, ви помітили, що рік смерті цих українських поетів, педагогів один і той самий. І М. Чернявській, і Ю. Жилко, як і багато хто в ті часи, стали жертвами сталінських репресій. За «активну участь у контрреволюційній націоналістичній організації та проведенні антирадянської роботи» вони були розстріляні НКВС. М. Чернявський у Херсоні, а Ю. Жилко — у Полтаві. Місця їхнього поховання й досі не відомі. Сьогодні ці імена повертаються до українських читачів...

*Exegi monumentura*¹

Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
Тропа народна там навіки пролягла,
Олександрійський стовп², в гордливості незборний,
Йому не досягне чола.

¹ Я воздвиг пам'ятник (лат.).

² Олександрійський стовп — колона з граніту на площі перед Зимовим палацом у Санкт-Петербурзі, споруджена на честь імператора Олександра I за перемогу у війні з Наполеоном.

Ні, весь я не умру, я в лірі жити буду,
Від праху утече нетлінний заповіт,—
І славу матиму, допоки серед люду
Лишиться хоч один пііт.

Про мене відголос пройде в Русі великій,
І нарече мене всяк сущий в ній язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгус, і друг степів калмик.

І довго буду тим я дорогий народу,
Що добрість у серцях піснями викликав,
Що в мій жорстокий вік прославив я Свободу
І за упалих обставав.

Виконуй Божеське, о музо, повеління,
Огуди не страшись, вінця не вимагай,
Спокійна завжди будь на кривди й на хваління
І в спір із дурнем не вступай.

Переклад з російської
Максима Рильського

Exegi monumentum...

Я пам'ятник собі поставив незотлінний,
До нього вік людська не заросте тропа,
Що перед ним чоло і камінь непоклінний
Александрійського стовпа?

Ні, я не весь умру. У лірнім заповіті
Душа переживе видимий мій кінець,
І славен буду я, допоки в білім світі
Лишиться хоч один співець.

Полине гомін мій скрізь по Русі великій,
І знатиме мене усяк її язик,
І гордий внук слов'ян, і фінн, і нині дикий
Тунгуз, і степовий калмик.

І довго житиму я в пам'яті народу,
Що добрі почуття я лірою плекав,
Що в мій суворий вік я звеличав Свободу
І за подоланих благав.

О музо! наслухай Господнього веління:
Не прагнучи вінця, оподаль від борні
Стривай байдужістю і осуд, і хваління,
І блазня присуди дурні.

Переклад з російської
Миколи Зерова

Ехegi monumentum

Я памятник себе воздвиг нерукотворный,
К нему не зарастёт народная тропа,
Вознёсся выше он главою непокорной
Александрійского столпа.

Нет, весь я не умру — душа в заветной лире
Мой прах переживёт и тленья убежит —
И славен буду я, доколь в подлунном мире
Жив будет хоть один пиит.

Слух обо мне пройде́т по всей Руси великой,
И назовет меня всяк сущий в ней язык,
И гордый внук славян, и финн, и ныне дикой
Тунгуз, и друг степей калмык.

И долго буду тем любезен я народу,
Что чувства добрые я лирой пробуждал,
Что в мой жестокой век восславил я Свободу
И милость к падшим призывал.

Веленью Божию, о муза, будь послушна,
Обиды не страшась, не требуя венца,
Хвалу и клевету приемли равнодушно,
И не оспаривай глупца.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Висловте свої враження від прочитаного.
2. Як ви розумієте вислів «нерукотворний пам'ятник»? Які асоціації виникають у вас, коли ви чуєте слово «нерукотворний»?
3. Пушкінський пам'ятник здіймається вище Олександрійського столпа. Що стверджує цими рядками поет?
4. Прокоментуйте вислів відомого дослідника Юрія Лотмана: «Горде усвідомлення того, що не влада і сила, а дух і культура дають безсмертя, продиктувало Пушкіну вірш “Я пам'ятник собі воздвиг нерукотворний...”, який став його поетичним заповітом».

5. Знайдіть у тексті й зачитайте рядки, у яких поет визначає головний критерій оцінки своєї творчості.
6. Чи можете ви погодитися із твердженням дослідників творчості О. Пушкіна, що цей вірш — філософське узагальнення мотивів, представлених у попередніх віршах? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. Виразно прочитайте оду «До Мельпомени» давньоримського поета Горація. Зіставте її з віршем О. Пушкіна. Що об'єднує ці твори й чим вони відрізняються? Свою відповідь аргументуйте конкретними прикладами з тексту.

Квінт Горацій Флакк

ДО МЕЛЬПОМЕНИ¹

Мій пам'ятник стоїть триваліший від міді.
Піднісся він чолом над царські піраміди.
Його не сточить дощ уїдливи́й, гризький,
Не звалить налітний північний буревій,
Ні років довгий ряд, ні часу літ невпинний.
Я не умру цілком: ества мого частина
Переживе мене, і від людських сердець
Прийматиму хвалу, поки понтифік-жрецц²

Пій сходить з дівою в високий Капітолій³.
І де шумить Авфід⁴ в безудержній сваволі,
І де казковий Давн⁵ ратайський люд судив, —
Скрізь говоритимуть, що син простих батьків

Я перший положив на італійську міру
Еллади давній спів. Так не таїсь від миру
І лавром, що зростив святий Дельфійський гай,
О Мельпомено, ти чоло моє звінчай.

Переклад з латини *Миколи Зерова*

8. Порівняйте переклади вірша О. Пушкіна. Якщо ви володієте російською мовою, зіставте переклади з оригіналом.
9. Підготуйтеся до виразного читання твору в класі.

¹ *Мельпомéна* — одна з дочок Зевса і Мнемосіни, муза трагедії. У переносному значенні Мельпомена — театр.

² *Понтіфeкс Мaксімум* — головний жрець, який щороку схова́в на Капітолій молитися про благоденство Римської держави.

³ *Капітолій* — один з пагорбів, на яких виник Давній Рим.

⁴ *Авфід*, або *Ауфід* — річка в Апулії, поблизу якої народився Горацій.

⁵ *Давн* — міфічний цар Апулії.

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Квінт Горацій Флакк (65 р. до н.е. — 8 р. до н.е.) — один з видатних поетів «золотого століття» римської літератури. Найвідоміша з його од — «*До Мельпомени*», написана 23 р. до н.е.

Наслідування й переклади цієї оди з'явилися в різні часи. Пушкінський варіант теми пам'ятника був запропонований 1836 р.

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Перекладач, учений, критик і поет,
Закоханий в Еладу і поетів Риму,
Плекав класичний ритм і срібнодзвонну риму
Великий ерудит, природжений естет.
Прихильник строгих форм різьбив дзвінкий сонет.
Перекладав поетів світових перлини,
Нещадно розбивав противників доктрини,
І кожен рік міцнів його високий лет...
В часи сваволі дикої, пійми і зла,
Коли засліплені безглуздий культ кували,
В неволі дальній, де німа холодна мла,
Миколи Зерова не стало.

Олена Теліга

Ці рядки української поетеси, громадської діячки **Олени Теліги** стисло, але змістовно розкривають основні аспекти життя й творчості **Миколи Костянтиновича Зерова** (1890–1937). Як зазначав М. Рильський, цей видатний український перекладач, поет, літературний критик «*несправедливо, злочинно репресований в часи культу особи Сталіна, [...] на багато років викреслений був з української літератури, — ніхто з молодих його не читав і не міг читати*». Він відзначився насамперед перекладами творів давньоримських поетів Вергілія, Горація, Овідія та інших. Але не тільки переклади римської літератури залишив нам у спадок Микола Зеров, а й взірці російської, французької, англійської, польської літератур, вірші Григорія Сковороди, написані латиною.

*Невідомий художник.
Микола Зеров
на Соловках (1937)*

1935 р. Микола Зеров був засуджений за «антирадянську діяльність» до 10 років позбавлення волі й відбував незаслужене покарання на Соловках. Але 1937 р. його справа була «переглянута», без будь-яких підстав винесено вирок — вища міра покарання. Розстріл був здійснений 3 листопада 1937 р. в урочищі Сандармох (Карелія).

Навіть перебуваючи в Соловецькому таборі, М. Зеров багато перекладав, намагався бути обізнаним у всіх літературних справах. Він стверджував: «Ми повинні широко і ґрунтовно зазнайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити наш власний досвід. Ми повинні засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її останніх вислідах, а й в її основах, бо без розуміння основи ми лишимося “вічними учнями”».

Меморіал «Убієнним синам України» в урочище Сандармох (2004)

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Й.-В. Гете та О. Пушкін... Творчі взаємозв'язки цих великих поетів привертають прискіпливу увагу багатьох дослідників з різних країн світу.

У творах Пушкіна неодноразово згадується Гете. Розмірковуючи про роль мистецтва, він зазначає: «Є вища сміливість: сміливість винаходу, творення, де план широкий осягається творчою думкою — така сміливість Шекспіра, Данте, Мільтона, Гете у “Фаусті”, Мольєра в “Тартюфі”».

1825 р. О. Пушкін пише «Сцену з “Фауста”», використовуючи образи трагедії Гете.

«ЄВГЕНІЙ ОНЕГІН»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

Олександр Пушкін працював над романом «Євгеній Онегін» майже вісім років. Роман був розпочатий поетом ще 1823 р. й завершений 1830 р. Але навіть після завершення свого твору Олександр Сергійович продовжував над ним працювати. Так, 1831 р. він переробив останній, восьмий розділ і написав лист Онегіна до Тат'яни.

Безумовно, що за такий тривалий період у Росії відбулося багато змін. І якщо перші розділи «Онегіна» писалися на тлі патріотичного злету в країні, пов'язаного з перемогою у Вітчизняній війні 1812 р., то закінчувалася робота над романом у похмуру епоху життя країни — період заборон і страт, розчарувань і краху сподівань. Усе це знайшло своє відображення в пушкінському романі, в якому проаналізовані витоки й причини подій, що відбулися.

Події у творі розгортаються в період 1819–1825 рр. Саме в цей час створювався тип людини, що знайшла своє відображення в головному герої роману О. Пушкіна.

Олена Самокиш-Судковська.
Заставка до
видання роману
«Євгеній Онегін»
(1908)

Вступ. Розділ перший

1. Поділіться своїми враженнями про прочитане.
2. Виразно прочитайте вступ, яким відкривається роман. Поміркуйте, які важливі автору думки закладені в цих рядках.
3. Розкажіть, що ви дізналися про головного героя з першого розділу роману.
4. Поміркуйте, чому поет описав лише один день із життя Онегіна. Обґрунтуйте свою відповідь.
5. Як ви гадаєте, що було спільного в Євгенія з іншими представниками молоді того часу й чим він відрізнявся від них?
6. Простежте за текстом, з ким автор порівнює свого героя. Поясніть, як ви розумієте такі порівняння.
7. За первісним задумом ця глава мала б називатися «Хандра». Чи погоджуєтеся ви з такою назвою? Поясніть свою відповідь.
8. Простежте, яку оцінку дає автор своєму герою. За допомогою яких художньо-виражальних засобів мови автор передає своє ставлення до Онегіна? Аргументуйте свою відповідь за допомогою конкретних прикладів.

Розділ другий

1. Що нового ми дізнаємося про головного героя з цього розділу?
2. З якими ще персонажами ви познайомилися?
3. Як характеризують Євгенія ті зміни, які він здійснив у господарстві? Як сусіди поставилися до цих змін? Свою відповідь підтвердіть цитатами з тексту.
4. Розкажіть, що стає відомо про Володимира Ленського.
5. Як ви вважаєте, чому Онегін вирішив потоваришувати з Ленським? Простежте за текстом, як він ставиться до поета-романтика.
6. Поясніть, з якою метою свою оповідь про Ленського автор перериває роздумами про дружбу.
7. Схарактеризуйте образ Ленського.
8. Як ви гадаєте, чому, розповідаючи про кохання Володимира, автор іронізує?
9. Виразно прочитайте портретні описи сестер Ларіних.
10. Простежте, як автор ставиться до Ольги. Чому він одразу переводить розмову на іншу сестру? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. Проаналізуйте, за допомогою яких художніх засобів створюється портрет Татьяни Ларіної. Підтвердіть свою відповідь прикладами з тексту.
12. Підготуйте цитатний матеріал, який, на вашу думку, найбільш виразно передасть характер Татьяни.

Розділ третій

1. Про які події розповідає автор у цьому розділі?
2. Прокоментуйте, як ви зрозуміли епіграф до розділу.
3. Як ви гадаєте, чому Онегін прийняв запрошення відвідати Ларіних?
4. Виразно зачитайте та прокоментуйте діалог Онегіна й Ленського після першого візиту до Ларіних.
5. Яке враження справили на Онегіна обидві сестри? Свою відповідь обґрунтуйте.
6. Як Татьяна поставилася до візиту Онегіна? Як ви вважаєте, які риси Євгенія підкорили її серце?
7. Простежте за текстом, як автор ставиться до своєї героїні.
8. Які думки й почуття викликав у вас лист Татьяни до Онегіна?
9. Як характеризує героїню її лист? Аргументуйте свою позицію.
10. Поміркуйте, чому в листі відсутнє ім'я адресата. Чим можна пояснити звертання героїні на «ви» й на «ти»? Обґрунтуйте свою відповідь.
11. Підготуйтеся до виразного читання «Листа Татьяни до Онегіна» у класі.

Олена Самокиш-Судковська.
Татьяна пише
листа Онегіну
(1908)

Розділ четвертий

1. Про яку кульмінаційну подію в житті своїх героїв розповідає автор у цьому розділі?
2. Поясніть, яке значення має епіграф до цього розділу.
3. Що нового про Євгенія ми дізнаємося під час його зустрічі з Татьяною в саду?
4. Яке враження на головного героя справив лист Татьяни? Знайдіть у тексті й прочитайте ці рядки.
5. Як ви гадаєте, чому на початку зустрічі, як пише автор, «хвилину, дві вони мовчали»?
6. Як характеризує головного героя його відповідь на почуття Татьяни? Простежте за текстом, як автор оцінює цей вчинок свого героя.
7. Чи можна стверджувати, що Онегін проявив шляхетність до Ларіної? Обґрунтуйте свою позицію.

8. Підготуйтеся до дискусії на тему «Відповідь Онегіна Тат'яні — проповідь чи сповідь?».
9. Знайдіть у тексті й зачитайте, як Тат'яна відреагувала на слова Онегіна. Простежте, за допомогою яких художньо-виражальних засобів автор передає душевний стан героїні.
10. Поміркуйте, чому після опису страждань Тат'яни автор розказує нам про «щасливе кохання» Ленського й Ольги. Чи можна назвати це почуття справжнім коханням? Поясніть свою відповідь.
11. Прокоментуйте такі рядки роману: «Як Чайльд-Гарольд, запов'яв Євгеній в задуму, схожу до півсна».

Розділ п'ятий

1. Проаналізуйте, яку функцію у творі виконують описи зими й хрещенських ворожінь.
2. Зачитайте, який «дивний сон» наснився головній героїні. Як ви вважаєте, з якою метою автор використав цей композиційний прийом?
3. Розкажіть, як розгортаються події на іменинах у Ларіних. Знайдіть у тексті й зачитайте, якими є мотиви такої поведінки Онегіна.
4. Як ви розцінюєте залицяння Онегіна до Ольги? Як ця обставина вплинула на подальші події в романі?
5. Обґрунтуйте рішення Ленського викликати Онегіна на дуель. Аргументуйте свою відповідь.

Ілля Рєпін.
Дуель Онегіна
з Ленським
(1899)

Розділ шостий

1. Яка важлива подія знайшла своє відображення в цьому розділі роману?
2. Прокоментуйте епіграф до шостого розділу. До яких подій готує читача автор, використовуючи такий епіграф?

3. Як ви вважаєте, чи міг Онегін відмовитися від дуелі з Ленським? Чому він цього не зробив? Поясніть свою думку.
4. Як характеризує кожного з героїв їхня поведінка під час дуелі? Свою відповідь підтвердіть цитатами з тексту.
5. Поміркуйте, чому опис дуелі Онегіна з Ленським вважають вершиною художньої майстерності. А ви можете погодитися з таким твердженням? Аргументуйте свою відповідь.
6. Порівняйте поведінку головного героя перед дуеллю, під час неї й після.
7. З яким почуттям сприйняв Євгеній смерть Ленського? Про що свідчить таке ставлення?
8. Які думки виникли в автора у зв'язку зі смертю Ленського? Свою відповідь аргументуйте.

Розділ сьомий

1. Що нового ми дізнаємося про подальші долі головних героїв роману із цього розділу?
2. Як ви вважаєте, чому автор починає розділ з опису весни? Чи не парадоксально, що весна, «час любові», викликає в ліричного героя сум?
3. Який новий ракурс взаємостосунків Тат'яни й Онегіна розкривається в сьомому розділі? Обґрунтуйте свою відповідь.
4. Знайдіть у тексті й зачитайте, як тепер Тат'яна сприймає стосунки з Онегіним.
5. Що нового ми дізнаємося про головного героя з опису його кабінету? Підтвердіть свою відповідь цитатами з твору.
6. З якими почуттями їхала Тат'яна до Москви? Чим можна пояснити настрій героїні?
7. Розкажіть, які зміни відбулися в житті головної героїні. Як сама Тат'яна до них поставилася? Як це її характеризує?

Розділ восьмий

1. З яким настроєм ви прочитали цей розділ? Обґрунтуйте свої думки та почуття.
2. У критичній літературі епіграф до восьмого розділу пояснюється по-різному: поет прощається з героями свого роману; Тат'яна прощається з Онегіним; Онегін посилає прощального листа Тат'яні; автор роману прощається із читачами. А як ви тлумачите цей епіграф?
3. Розкрийте, яким постає перед читачами Євгеній у цьому розділі.
4. Поясніть, як ви розумієте зміст Х строфи.
5. Знайдіть у тексті й зачитайте, які почуття наповнили Онегіна під час зустрічі з Тат'яною.
6. Поміркуйте, чому головний герой тепер закохується в Тат'яну? Чи справжнє це почуття? Аргументуйте свою відповідь.
7. Як поведінка Тат'яни під час зустрічі з Онегіним свідчить про ті зміни, що відбулися в її житті? Чим можна пояснити стриманість і спокій героїні?

8. Чи змінило характер Тат'яни її заміжжя? Обґрунтуйте свою відповідь.
9. Як ви вважаєте, чи кохає ще Онегіна наша героїня? Свою відповідь підтвердіть цитатами з тексту.
10. Прокоментуйте рядки про кохання, розміщені у ХХІХ строфі. Яке значення вони мають для розуміння подальших подій у романі?
11. Які думки та почуття викликав у вас лист Онегіна до Тат'яни? Підготуйтеся до його виразного читання у класі.
12. Знайдіть у тексті й виразно прочитайте сцену останньої зустрічі Тат'яни й Онегіна. Висловіть своє ставлення до прочитаного.
13. Поміркуйте, чому О. Пушкін так невизначено закінчує свій роман. Поясніть свою відповідь.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Роман О. Пушкіна «Євгеній Онегін» перекладений багатьма мовами світу. Одним із найвдаліших дослідників вважають переклад українською мовою, який здійснив відомий поет і перекладач **Максим Тадейович РИЛЬСЬКИЙ** (1895–1964) до 100-річчя з дня смерті російського поета.

Ми всі чимало доложили
Свого уміння, хисту й сили,
Щоб передати, як уміли,
Величну пушкінську красу, —

писав М. Рильський у вірші «Напис на українському двотомнику Пушкіна».

Вірші Пушкіна в українському варіанті М. Рильського зберігають мелодійність, звучність, багатозначність і при тому демонструють усе багатство української мови. У статті «Пушкін українською мовою» М. Рильський писав, що переклади творів Пушкіна — *«це прекрасний спосіб вигострити свою мовну зброю, піднести українську мовну культуру на вищий щабель розвитку. Переклади Пушкіна українською мовою збагачують українську мову, українську поезію, літературу взагалі»*.

Український поет також присвятив Олександрю Сергійовичу вірш «Пушкін», у якому є такі рядки:

Ти пам'ятник собі воздвиг нерукотворний,
І нічим його не зруйнують рукам.
Тропи ніякий плуг до тебе не загорне,
Її народ вартує сам...

До темниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО РОМАН У ВІРШАХ

У листопаді 1823 р., працюючи над «Євгенієм Онегіним», О. Пушкін пише П. Вяземському: *«Що стосується моїх занять, я тепер пишу не роман, а роман у віршах — дивольська різниця! На киталт “Дон-Жуна”...»*. Так у російській літературі з'являється новий жанровий різновид — *роман у віршах*.

Роман у віршах — це ліро-епічний твір, у якому епічні принципи оповіді представлені в поетичній формі, що вимагає ліричної авторської участі в описуваних подіях.

Для роману у віршах характерний широко розгалужений сюжет, який містить цілу низку героїв і подій, водночас пронизаний ліричними відступами, що створюють у цілому образ ліричного героя.

Від традиційного роману в прозі роман у віршах відрізняється великою кількістю ліричних елементів. У ньому частіше за все сам автор стає ліричним героєм, а іноді доля головного персонажа й автора переплітаються в сюжеті, як, наприклад, у творі О. Пушкіна.

Як і в ліро-епічній поемі, у романі у віршах образ ліричного героя найповніше розкривається в ліричних відступах. У ньому наявна велика кількість персонажів, але при цьому композиція твору більш розгорнута порівняно з ліро-епічною поемою.

Високим взірцем цього жанру, що увійшов у класику літератури, правомірно вважають роман у віршах *«Маруся Чурай»* сучасної української поетеси **Ліни Костенко**.

1. Розкрийте поняття «роман у віршах».
2. Розкажіть, чим відрізняється роман у віршах від роману в прозі та ліро-епічної поеми.
3. Які твори цього жанру ви знаєте?
4. Доведіть, що «Євгеній Онегін» — це роман у віршах.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ РОМАНУ О. ПУШКІНА

У романі «Євгеній Онегін» О. Пушкін використав традиційний любовний сюжет, в основі якого — історія взаємостосунків Онегіна й Татъяни. Кохання Ленського до Ольги — сюжетний елемент, що допомагає головним героям (Онегіну й Татъяні) сформуванати своє ставлення одне до одного. Головний конфлікт твору заснований на тому, що Татъяна із самого початку «впізнала» в Онегіні людину, призначену їй долею. Онегін же «побачив» героїню такою, якою вона була насправді, лише в кульмінаційний момент їхніх взаємостосунків. Таким чином, перед нами мовби повторюється сюжет у своєму «дзеркальному відображенні».

Важливою сюжетно-композиційною особливістю роману є наявність у ньому оповідача. Він представлений у творі і як супутник Онегіна, і як антипод Ленського-поета, і як захисник Татъяни, і як дійова особа ліричних відступів. Саме образ оповідача завдяки своєму втручання розсуває межі особистісного конфлікту, який розгортається між чотирма героями роману, й у твір входить російське життя того часу з усією його різноманітністю.

Свою значну композиційну функцію виконують у романі й ліричні відступи, і пейзажні описи, що відображають картини російської природи, і пропущені строфи.

ПРО ПРОБЛЕМАТИКУ РОМАНУ О. ПУШКІНА

«Євгеній Онегін» — перший класичний реалістичний роман XIX ст., у якому високі естетичні переваги поєднуються з глибоким розкриттям людських характерів і закономірностей соціально-історичного життя. [...]

«Євгеній Онегін» наскрізь пронятий соціальністю: це реалістичний соціальний роман, оскільки в основі його лежить, розвитком його змісту рухає велика соціальна ідея. Любовний сюжет є лише канвою, на якій розгортається глибока драматична суспільна колізія [...]. Саме ця соціальна колізія й зумовила самотність героїв роману, їхню трагічну долю і (хоча й різною мірою) симпатії до них автора. Специфічність форми «Євгенія

Онегіна» як роману у віршах зумовила лаконічність, з якою в ньому розгортається ідея протистояння «старого» й «нового», ідея повороту, що розпочинається, але проводиться вона послідовно, протягом усього твору, і стосується всього — й економічного ладу Росії, і побуту, естетики, моралі тощо. [...]

У «Євгенії Онегині» Пушкін відкрив принципи типізації, які давали змогу глибоко зануритися в сутність суспільних стосунків і в характери представників різних соціальних прошарків. [...] Новаторство Пушкіна у висвітленні характерів полягало насамперед у тому, що герої зображаються в таких сюжетних ситуаціях, за яких вони не можуть не виявляти основних, хоча і глибоко прихованих особливостей свого складу думок і почуттів. Завдяки реалістичному мистецтву типізації деталі виконують найвагомішу функцію розкриття обставин, у яких діють герої, і водночас — із рідкісною повнотою і точністю відтворюють зображувану епоху.

За Борисом Мейлахом¹

До темниць мистецтва слова

ПОНЯТТЯ ПРО «ОНЕГІНСЬКУ СТРОФУ»

Спеціально для роману «Євгеній Онегін» О. Пушкін створив особливий вид віршованої строфи, який пізніше отримав назву «*онегінської*».

«Онегінська» строфа складається із 14 рядків, написаних чотиристопним ямбом з розташуванням рим *abab ccdd effe gg*.

За винятком посвяти П. Плетньову («*Не світ хотівши зселити...*»), листів Татяни до Онегіна та Онегіна до Татяни, а також пісні дівчат, «онегінською строфою» написаний увесь роман Пушкіна. Строфа будується за схемою три чотиривірші й один двовірш. Структура побудови строфи пов'язана з послідовністю розгортання думки: перший чотиривірш розкриває тему строфи, у другому подається її розвиток, у третьому представлена її кульмінація, а в заключному двовірші — висновок. Таким чином кожна строфа стає наче самостійним віршем.

¹ Мейлах Борис Соломонович (1909–1987) — російський літературознавець.

Після О. Пушкіна в російській літературі до «онегінської строфи» зверталися Михайло Лермонтов, В'ячеслав Іванов, Ігор Северянин та ін.

В українській літературі «онегінську строфу» використовував Пантелеймон Куліш у російськомовному романі у віршах «Євгеній Онегін нашого часу», а також у вірші «Чому тебе нема між нами...» й незакінченій поемі «Грицько Сковорода». До «онегінської строфи» в англomовних творах звернулися індійський поет Вікрам Сент (роман у віршах «Золоті ворота»), а також російський й американський письменник Володимир Набоков (поезія «Про переклад "Євгенія Онегіна"»).

Автограф сторінки роману

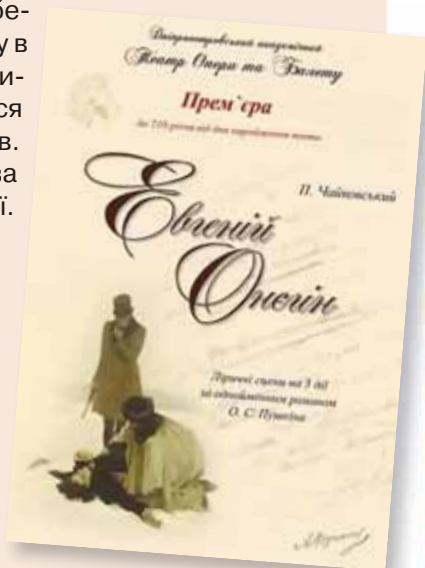
1. Поясніть, що таке «онегінська строфа».
2. На прикладі однієї строфи з пушкінського роману (на ваш вибір) розкрийте схему її побудови.
3. Кого з поетів, які використовували у своїй творчості «онегінську строфу», ви знаєте?

Мистецькі передзвони

Роман «Євгеній Онегін» знайшов своє музичне втілення в однойменній опері **Петра Ілліча Чайковського (1840–1893)**. А сталося це так: у травні 1877 р. композиторові порадили написати оперу на сюжет пушкінського роману. На цей час Чайковський уже створив такі всесвітньо відомі шедеври, як балет «**Лебедине озеро**», «**Перший фортепіанний концерт**», фортепіанний цикл «**Пори року**» та багато іншого. Петро Ілліч захоплювався Пушкіним. Композитора вражали музичність вірша великого поета, його розуміння характеру людини. Тому спочатку думка про створення опери, за його словами, здалася йому дивною, але потім так захопила його, що за одну ніч був написаний сценарій музичного твору.

«Яка безодня поезії в “Онегіні”. Я не помиляюся: я знаю, що сценічних ефектів і рухів буде мало в цій опері. Але загальна поетичність, людяність, простота сюжету в поєднанні з геніальним текстом повністю замінять ці недоліки», — писав він брату. П. Чайковський з пушкінського роману взяв лише те, що було пов'язано з духовним світом й особистими долями героїв роману, скромно назвавши свою оперу «*ліричними сценами*».

Прем'єра опери відбулася в березні 1879 р. на сцені Малого театру в Москві. До кінця життя композитора «Євгеній Онегін» залишався одним з улюблених його творів. Він був щасливий, спостерігаючи за успіхом своєї опери за межами Росії.

Афіша прем'єри опери
«Євгеній Онегін»
у Дніпровському академічному театрі
опери і балету
(2009)

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Пушкін завжди такий, який він потрібний новому поколінню читачів, але не вичерпується цим, залишається чимось більшим, таким, що має свої таємниці, чимось загадковим і манливим».

Юрій Лотман, російський літературознавець

«Дві фігури протягом усього роману повністю займають поле читацької уваги й зацікавленості: Онегін і Татьяна. Але є ще одна дійова особа. За своїм значенням й за впливом на читачів вона далеко перевершує й Онегіна, і Татьяну. Ця особа — сам автор».

Павло Антокольський, російський поет і перекладач

Цитата для душі від Олександра Пушкіна

- ◆ Люди ніколи не вдоволені теперішнім і, з досвіду маючи мало надії на майбутнє, прикрашають безповоротне минуле всіма квітами своєї уяви.
 - ◆ І поки, юні, живемо,
І поки в серці сподівання,
Мій друже, краю віддамо
Душі прекрасні поривання!
 - ◆ Що менше жінку ми кохаєм,
То більше ми до серця їй.
 - ◆ А геній і злочинство —
Дві речі несумісні.

Автограф О. С. Пушкіна

Пісумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте думку російського письменника, філософа Д. Мережковського про лірику О. Пушкіна: *«Він працює над формою, відточує її, як коштовний камінь. Але, коли вірш завершений, не надає йому особливого значення, мало піклується про те, що скажуть поціновувачі. Мистецтво для нього — вічна гра. Він плекає невловимі звуки — неписані рядки».*
2. Укладіть карту подорожей О. Пушкіна Україною.
3. Назвіть основні теми й мотиви лірики О. Пушкіна.
4. Уважно ознайомтеся з твердженням Ю. Лотмана, наведеним у рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки». Чи можете ви погодитися зі словами Ю. Лотмана? Якщо так, то які «таємниці» О. Пушкіна вам відкрилися?
5. Схарактеризуйте образ автора в романі «Євгеній Онегін». Готуючи це завдання, зверніть увагу на думку П. Антокольського (див. рубрику «Зі скарбниці літературно-критичної думки»).
6. Продовжіть речення: *«Онегінська строфа — це ...».*
7. Доведіть, що «Євгеній Онегін» — реалістичний роман у віршах.
8. Роман у віршах О. Пушкіна містить численні звертання автора до читача. Знайдіть їх у тексті й поясніть, з якою метою поет вводить їх у свій твір.
9. Уважно роздивіться ілюстрації до роману О. Пушкіна, розміщені на сторінках підручника. Зіставте їх з тими образами й картинками, які виникають у вас під час читання твору.
10. Підготуйтеся до дискусії на тему «Чи доцільно залишати вивчення роману «Євгеній Онегін» у нових шкільних програмах із зарубіжної літератури?».
11. Прокоментуйте дудл¹ до дня народження поета. Запропонуйте свій варіант.

Дудл, присвячений дню народження О. С. Пушкіна

12. Підготуйте мотиватор або демотиватор за твором О. Пушкіна.
13. Підготуйтеся до дискусії на тему «Чи потрібно сучасному українському школяру вивчати твори О. С. Пушкіна?».

¹ Дудл (англ. — «карлючки, малюнки на берегах сторінки») — своєрідні листівки з нагоди визначних подій, які з'являються на головній сторінці пошуковика Google.

Михайло Юрійович
Лермонтов
Михаил Юрьевич Лермонтов
(1814–1841)

Я скрізь любов вістити став
І правди чистої науку.

Михайло Лермонтов

ПРОВІСНИК ПРАВДИ І ЛЮБОВІ

У кожній національній літературі є знакові імена, які, подібно до найяскравіших квітів, навечно вплетені в її багатобарвний вінок. У всіх, хто відкриває світ російської словесності, саме з такою неповторною квіткою асоціюється

Невідомий художник.
Михайло Лермонтов
у віці 6–9 років
(1820–1922)

ім'я Михайла Лермонтова. Ось як про нього писав літературознавець Іраклій Андроніков: «...Через все життя проносимо ми в душі образ цієї людини — сумної, суворої, ніжної, владної, скромної, сміливої, благородної, уїдливого, мрійливої, насмішкуватої, сором'язливої, наділеної могутніми пристрастями й волею та проникливим нещадним розумом. Поета геніального й такого, що рано загинув. Безсмертного й назавжди молодого».

Народився М. Ю. Лермонтов **15 жовтня 1814 р.** в Москві. Дитинство його було затьмарене трагічними подіями.

Спочатку, коли хлопчику минав лише третій рік, померла його мати. Потім відбулася сварка між бабусею й батьком майбутнього поета. Бабуся — поміщиця Єлизавета Олексіївна Арсенєва — фактично заборонила батьку брати участь у вихованні хлопчика й повністю перебрала цю функцію на себе. Батько дуже важко переживав вимушену розлуку із сином, однак вдіяти нічого не міг.

З 1815 по 1827 р. Лермонтов жив у Тарханах (Пензенська губернія), у маєтк своєї бабусі, яка дуже любила свого внука. Саме тут, милуючись зеленим мереживом трав, мрійливим ставком і запашним садом, він уперше пізнав відчуття захоплення красою рідної природи. Набагато пізніше, на схилі свого життя, Лермонтов напише твір «*Вітчизна*» (1841), який звучить як зізнання в любові до Вітчизни:

Люблю вітчизну я, та дивною любов'ю!
 Не подола її розсудок мій.
 Ні слава, що здобута кров'ю,
 Ні гордий вірою своєю супокій,
 Ані перекази таємні старовинні
 Не будять у мені відради марень нині.

Переклад з російської
 Миколи Терещенка

У цьому вірші відчутний відгомін не лише любові до рідної природи, а й великої симпатії до селянина-трударя, про важке життя якого Лермонтов уперше дізнався теж у Тарханах. Ще дитиною він помітив, що така лагідна й добра до нього бабуся зовсім по-іншому поводить з його ровесниками — дітьми кріпаків. Маленькому Михайлику не раз доводилося захищати селянських дітлахів від лайки та побойів.

Писати лірику Лермонтов почав у чотирнадцять років під час навчання в Московському університетському пансіоні. У 1830 р. він вступив на політичне відділення Московського університету, потім перевівся на словесне. Однак закінчити цей навчальний заклад йому не судилося. Будучи волелюбною, незалежною і сміливою особистістю, він закономірно опинився в колі молоді, яка щиро прагнула змінити життя на краще. Прогресивно налаштовані студенти критикували політику тодішнього царя Миколи I, який, придушивши повстання декабристів, установив у Росії режим терору. Лермонтов разом зі своїми товаришами брав участь у виступах студентів проти відсталості й рутини окремих викладачів. Невдоволений якістю

навчання, він пропускає заняття. Хоча Лермонтов і демонструє ерудицію, незнання лекційного матеріалу завадило йому скласти іспити. Він був змушений залишити університет. Згодом він вступить до Школи гвардійських підпрапорщиків і кавалерійських юнкерів у Петербурзі, закінчивши яку, стане офіцером Гусарського полку.

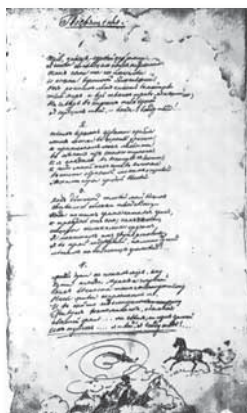
Навчаючись і в пансіоні, і в університеті, Лермонтов захоплено читає художню літературу. Повз нього не проходять, наприклад, такі популярні романи просвітників, як «Нова Елоїза» Руссо та «Страждання юного Вертера» Гете, але перевагу він віддає двом авторам — Байрону й Пушкіну. У 1832 р. юний поет пише вірш «*Ні, я не Байрон*», який став його візитівкою:

Ні, я не Байрон, інший я
Обранець, людям ще не знаний,
Як він, мандрівець, світом гнаний, —
Та руська лиш душа моя.

Раніш почав, скінчу зарані,
Я встигну мало що зробить;
В душі моїй, як в океані,
Надій розбитих скарб лежить.

Хто може, океане, в шумі
Твої пізнати тайни? Хто
Юрбі мої розкаже думи?
Лиш я — чи Бог — або ніхто.

Переклад з російської
Миколи Терещенка

Автограф
Лермонтова

Наголошуючи на своїй подібності до англійського поета («*як він, мандрівець, світом гнаний*»), Лермонтов чітко позначає і принципову відмінність — «*та руська лиш душа моя*». Вона — душа — відчувається у віршах, поемах, драмах, романі. Тривога за долю батьківщини, звернення до проблем, характерних саме для російського суспільства, пронизує всю його творчість.

Але літературна слава прийшла до нього значно пізніше — після смерті його великого попередника Пушкіна. Загибель генія російської поезії так вплинула на до того ще не відомого юнака, що він відгукнувся на цю трагічну подію віршем «*Смерть поета*» (1837), що силою свого звучання вразив читачів. Він гнівно викривав вельмож, які спрямовували руку вбивці. Імператорський двір не міг пробачити Лермонтову

такої зухвалості, поет був відправлений на заслання на Кавказ. Завдяки клопотанню бабусі вже в 1838 р. Лермонтову вдалося повернутися до Петербурга. Багато хто з дослідників період з 1838 по 1840 р. називає найбільш плідним у творчій біографії митця. Серед творів, написаних у ці роки, найвідомішими є вірші *«Поет»*, *«І нудно, і сумно»*, *«Дума»*.

У лютому 1840 р. на одному з балів вибухнув скандал, спричинений сваркою Лермонтова із сином французького посла Ернеста де Баранта. Дуель, на яку він викликав поета, закінчилась без жертв. Барант промахнувся, а Лермонтов вистрілив у повітря. Але стало приводом для арешту Лермонтова й повторного заслання його на Кавказ. Там він спілкується з декабристами, які в той час теж відбували заслання, пише вірші та поеми, роман *«Герой нашого часу»*, малює краєвиди Кавказу, який так полюбився поету, портрети його гордих мешканців. Відзначаючи в Лермонтові талант художника, І. Андроніков писав: *«Небагато народжувалось поетів, які так “чули” світ і бачили б його так, — динамічно, об’ємно, барвисто. У цьому Лермонтову-поету допомогло його око художника. Не лише з натури, а й з пам’яті він міг відтворювати на полотні, на папері фігури, обличчя, кипіння бою, скачку, переслідування. І обдумуючи віршовані рядки, любив малювати грізні профілі й гарячих, нетерплячих коней. Якби він професійно займався живописом, то міг би стати справжнім художником»*.

Михайло Лермонтов. Краєвид Тифліса (1837)

На початку 1841 р. поет приїздить на три місяці у відпустку до Петербурга. Перед від'їздом назад на Кавказ письменник Володимир Одоєвський подарував йому записну книжку з напуттям, щоб він повернув її всю списану. У ній і зберігся автограф одного з останніх і найзначніших віршів Лермонтова — «Пророк», у якому звучать такі рядки:

Я скрізь любов вістити став
І правди чистої науку,
А темний люд на мене зняв
Озброєну камінням руку.

Переклад з російської
Миколи Зерова

Михайло Лермонтов. Кавказький краєвид із саклею (1837)

Ця поезія гідно завершила в його творчості тему призначення поета, порушену раніше в таких віршах, як «Смерть поета» й «Поет». Мотив самотності, що звучить у «Пророці», пронизує й вірш «На дорогу йду я в самотині...», який вирізняється незвичайною музичністю. У Пензенській області досі живе легенда про те, що Лермонтов сам склав мелодію пісні на слова цього твору й навіть наспівував її в останню ніч свого життя перед дуеллю.

Фатальна подія сталась 15 липня 1841 р. у П'ятигорську. Їй передувала сварка Лермонтова з його колишнім однокашником по Юнкерській школі Миколою Мартиновим, на адресу якого поет пожартував на одній з вечірок. І хоча це не було публічною образою, скривджений офіцер викликав Лермонтова на

дуель. Поєдинок відбувся біля гори Машук, його умови були надзвичайно жорсткими: супротивники мали право зробити три постріли на дуже малій відстані. За свідченням присутніх, Лермонтов спрямував пістолет угору, що означало заклик до примирення. Згідно з іншими джерелами, поет навіть вистрілив угору. Але Мартинова це не зупинило — він влучив у ціль.

Михайло Лермонтов.
Автопортрет
(1837)

Костянтин Горбунов.
Останній прижиттєвий
портрет Лермонтова
(1841)

Російський письменник Іван Бунін, наголошуючи на унікальності особистості Лермонтова, зазначив: *«Просто уявити собі не можна, до якої висоти ця людина піднялась би, якби не загинула у двадцять сім років»*.

1. Які чинники вплинули на формування характеру Лермонтова?
2. Як ви думаєте, що саме приваблювало Лермонтова у творчості Байрона?
3. Перечитайте вірш «Ні, я не Байрон...». Як ви розумієте слова поета: *«... мандрівець, світом гнаний, та руська лиш душа моя?»*
4. Яку роль у долі поета відіграв Пушкін?
5. Розкажіть, який образ Лермонтова виник у вашій уяві після прочитання статті.

Цитата для душі від Михайла Лермонтова

- ◆ Це речі все були б смішні,
Коли б не стільки в них сумного...
- ◆ І як часто ми приймаємо за переконання оману почуттів або похибку розуму.
- ◆ Великі душі мають особливу перевагу розуміти одна одну; вони читають у серці подібних собі, як у книзі, їм давно знайомій...

* * *

І нудно, і сумно! — і нікому руку подать,
Як горе у душу прилине... Бажання!..
Чи варто даремно і вічно бажать?..
А роки минають — найкращі хвилини!

Кохати... кого ж бо? На час, годину — дарма,
Кохання ж навек — неможливе...
Чи в себе заглянеш? — минулого й сліду нема:
І радість, і мука, і все це мінливе!

Що пристрасті? — Скоро вогонь їх солодких недуг
При слові розсудку згасає,
Й життя — як поглянеш на нього уважно навкруг —
Лиш жарт, де ні змісту, ні глузду немає!

Переклад з російської
Миколи Терещенка

* * *

И скучно и грустно! — и некому руку подать
В минуту душевной невзгоды...
Желанья... что пользы напрасно и вечно желать?
А годы проходят — все лучшие годы!

Любить — но кого же? — на время не стоит труда,
А вечно любить невозможно...
В себя ли заглянешь? — там прошлого нет и следа,
И радость, и муки, и всё там ничтожно.

Что страсти? — ведь рано иль поздно их сладкий недуг
Исчезнет при слове рассудка,
И жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг —
Такая пустая и глупая шутка!

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Які думки й настрої пронизують цей вірш?
2. Чи згодні ви з тим, що твір побудований у формі діалогу із самим собою? Аргументуйте свою відповідь.
3. Схарактеризуйте ліричного героя цієї поезії. За допомогою яких художніх засобів автор створює його образ?
4. Поміркуйте, чи наявний у цій поезії мотив світової скорботи, характерний для романтиків. Обґрунтуйте свою думку.
5. Визначте художню роль антитези у вірші.
6. Пригадайте з вивченого у 8 класі, що таке елегія. Чи можна цей твір назвати елегією? Обґрунтуйте свою думку.
7. Підготуйте виразне читання вірша.

* * *

На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.

Небеса прекрасні та безкраї!
Спить земля в промінні голубім...
Чом же серце з болю завмирає?
Жду чого? Жалію я за чим?

Мрією не тішусь я пустою,
Днів не жаль, що більш не розцвітуть.
Я жадаю волі та спокою!
Я б хотів забутись і заснути!

Та не тим холодним сном могили...
Я б навк заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів;

Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав,
Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилився й листям розмовляв.

Переклад з російської
Максима Рильського

Поліна П'янкoва (11 років).
Ілюстрація до вірша
«На дорогу йду я
в самотині...»
(2015)

* * *

Выхожу один я на дорогу;
Сквозь туман кремнистый путь блестит;
Ночь тиха. Пустыня внемлет Богу,
И звезда с звездою говорит.

В небесах торжественно и чудно!
Спит земля в сиянье голубом...
Что же мне так больно и так трудно?
Жду ль чего? Жалею ли о чём?

Уж не жду от жизни ничего я,
И не жаль мне прошлого ничуть;
Я ищу свободы и покоя!
Я б хотел забыться и заснуть!

Но не тем холодным сном могилы...
Я б желал навеки так заснуть,
Чтоб в груди дремали жизни силы,
Чтоб дыша вздымалась тихо грудь;

Чтоб всю ночь, весь день мой слух лелея,
Про любовь мне сладкий голос пел,
Надо мной чтоб, вечно зеленея,
Тёмный дуб склонялся и шумел.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке почуття домінує в цьому вірші?
2. Визначте роль питальних та окличних речень у цій поезії.
3. Що, на ваш погляд, символізує образ дороги?
4. Простежте, як співвідносяться у вірші стан природи та психологічний стан ліричного героя.
5. Визначте тему й ідею вірша.
6. Поспостерігайте за ритмом твору. Якому художньому завданню, на ваш погляд, його підпорядковано?
7. Порівняйте оригінал і переклад поезії Лермонтова. Чи вдалося перекладачеві Максиму Рильському зберегти ідейно-тематичну сутність, художні засоби й ритм оригіналу?
8. Прочитайте поезію М. Рильського «Не забуду вечора хрусткого...», яку він написав під враженням від лермонтовських рядків. У чому відчувається близькість цих двох творів?

Выхожу один я на дорогу...

М. Лермонтов

* * *

Не забуду вечора хрусткого,
Інею й тоненького льодку,
Коли сам я вийшов на дорогу,
Ніби вперше на своїм віку.

О, які були великі зорі,
Як синіло й склилось навкруги!
У падучім кожнім метеорі
Бачились незнані береги.

Так ото хотілося блукати,
Серце так стискалося мені,
Як від хати бризнули до хати
Вечора осіннього вогні!

Сумував — чого? І сам не знаю.
Та й радів — чому? Не знаю й сам.
Чув по свисту пізніх крижнів зграю,
Не видимих нічиїм очам.

Чув здалека голоси жіночі,
І тонкі, й ламкі, як той льодок.
І хилилось небо вже до ночі,
Як додому повернув я крок.

Ти мене чекала на порозі,
Щоб легенько, звісно, докорить...
Давне «занедужав я в дорозі»
Мусив я, звичайно, повторить.

Весело тріщали дрова в грубі,
Пахло житнім хлібом і теплом,
І спадали ніжно пасма любі
Над твоїм розхмареним чолом.

9. Підготуйте виразне читання вірша Лермонтова «На дорогу йду я в самотині...» в перекладі або в оригіналі.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ВІРШ «НА ДОРОГУ ЙДУ Я В САМОТИНІ...»

З дитинства я знав напам'ять вірш Лермонтова «На дорогу йду я в самотині...». Років у дванадцять-тринадцять я нескінченне число разів повторював його і любив до сліз. Але, перечитуючи ці вірші тепер, у старих літах, я немов заново відкриваю їх для себе, і від цього вони стають ще таємничішими й поетичнішими. Тільки зараз я помічаю, як чудово відповідають ритму нашого дихання зосереджені, неквапливі рядки з тими рівномірними паузами всередині вірша, які дозволяють нам дихати легко й вільно.

*На дорогу йду я в самотині;
Крем'яна в тумані путь блищить:
Тихо. Бога слухає пустиня,
І зоря з зорею гомонить.*

Читаючи два останні рядки цього чотиривірша, ви спокійно переводите подих, немов наповнюючи легені свіжим і чистим вечірнім повітрям.

Однак про це рівне, безтурботне дихання говорить в передостанній строфі:

*...Я б навек заснути так хотів,
Щоб живі дрімали в серці сили,
Щоб у грудях віддих тріпотів.*

Насправді, дихає не лише одна ця строфа, а й увесь вірш. І весь він співає. Як у пісні, у цих віршах одна строфа підхоплює останні рядки іншої, попередньої строфи.

За рядком:

Жду чого? Жалію я за чим?

йде:

Мрією не тішусь я пустою...

Після строфи, що закінчується словами:

Я б хотів забутись і заснуть!

йдуть слова:

Та не тим холодним сном могили...

Це нерозривне пісенне плетиво немов готує читача або слухача до тих заключних рядків вірша, де вже й справді чується спів:

*...Щоб крізь ніч, крізь день ясний для мене
Про кохання ніжний спів лунав...*

Так органічно пов'язані в єдине поетичний зміст і віршована форма. Розмір, ритм, алітерації, рими, цезура¹ слугують одній музичній і змістовій темі. Усе це — немов «непрямі докази», речові докази, що підтверджують наявність справжніх думок і почуттів у поета й дають змогу відрізнити автора-свідка від автора-псевдосвідка.

Вірш закінчується словами:

*Наді мною темний дуб зелений
Щоб схилився й листям розмовляв.*

І довго після того, як закриєш книгу, чуєш цю розмову листя. Останній рядок ліричних віршів — насправді не останній, він залишає по собі як відлуння довгий гул — слід музики, що відзвучала.

За Самуїлом Маршаком

ІЗ ГЕЙНЕ

На півночі дикій стоїть в самотині
На голій вершині сосна,
І тихо дрімає, і снігом сипучим,
Як ризою, вкрита вона.

І мариться їй, що в далекій пустині,
Де сонце встає золоте,
Одна і сумна на камінні горючій,
Красуючись, пальма росте.

Переклад з російської
Миколи Упеніка

ІЗ ГЕЙНЕ

На севере диком стоит одиноко
На голой вершине сосна
И дремлет, качаясь, и снегом сыпучим
Одета, как ризой, она.

И снится ей всё, что в пустыне далёкой,
В том крае, где солнца восход,
Одна и грустна на утёсе горячем
Прекрасная пальма растёт.

¹ *Цезура* (лат. *caesura*, від *caedo* — «рубая») — ритмічно-інтонаційна пауза в середині віршового рядка, яка розтинає його на дві, іноді три частини.

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яким настроєм пронизано цю поезію?
2. Опишіть картину, яка виникла у вашій уяві завдяки цьому віршу.
3. Які думки викликає у вас образ сосни на голій вершині?
4. Визначте художню роль епітетів і порівняння в цій поезії.
5. Чи згодні ви з тим, що в основі цього вірша лежать роздуми про самотність людини? Обґрунтуйте свою думку.
6. Уважно розгляньте репродукцію картини І. Шишкіна «На півночі дикій...». Чи передає вона ідейно-тематичну сутність і настроїв лермонтовської поезії? Аргументуйте відповідь.
7. Порівняйте твір Лермонтова з віршем Генріха Гейне «Сосна». Поясніть, чому твір має допис «Із Гейне».

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Твір Лермонтова «*На півночі дикій...*» називають переспівом уже відомого вам вірша Генріха Гейне («Сосна»). Пригадаймо, що таке **переспів**. Це **наближений до перекладу новий вірш, написаний на основі іншого поетичного твору**. Порівнюючи його з оригіналом, уважний читач може помітити істотні відмінності. Наприклад, автор переспіву обов'язково щось змінює в первісному тексті, вилучає з нього якісь елементи чи навпаки — додає щось нове. Він не завжди прагне зберегти тему, ідею й навіть образи, створені автором оригіналу. Так, читачі вірша Генріха Гейне в образі сосни (пригадайте, що це слово в німецькій мові чоловічого роду) бачать чоловіка, а в образі пальми — жінку. Таке значення образів не збережено у вірші Лермонтова, адже слово *сосна* в російській мові жіночого роду. І тут уже йдеться не про кохання чоловіка та жінки, як в оригіналі, а швидше про самотність людини. Отже, поет створює по суті новий твір на основі тексту, що належить до іншої національної літератури.

Іван Шишкін.
«На півночі дикій...»
(1891)

Підсумовуємо вивчене

1. Який із прочитаних віршів Лермонтова справив на вас найбільше враження? Чим саме?
2. Визначте, які мотиви звучать у його віршах.
3. Яким ви уявляєте ліричного героя поезії Лермонтова?
4. Чи згодні ви з тим, що в поезії Лермонтова відчутні тенденції романтизму й реалізму?
5. Що, на ваш погляд, є спільного в ліриці трьох великих поетів — Байрона, Пушкіна та Лермонтова?
6. Усно продовжіть таке речення: «Поезія Лермонтова для мене — це ...».

«ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ»

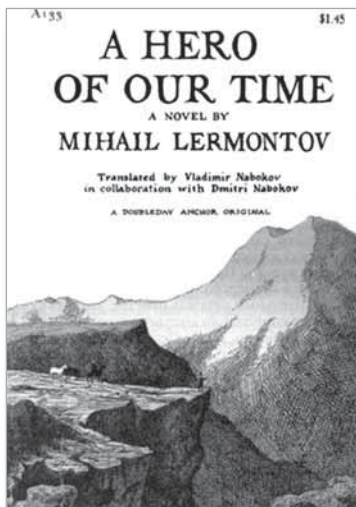

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ, ПРОТОТИПИ ТА КОМПОЗИЦІЯ РОМАНУ

Історія створення. У 1836 р. Лермонтов задумав написати роман із життя високих кіл Петербурга. Як і Пушкін, який у «Євгенії Онегіні» показав молоду людину свого часу, він хотів створити портрет свого сучасника. Роман був названий «*Князьня Ліговська*» й багато в чому нагадував пушкінський твір. Перше заслання на Кавказ перервало роботу Лермонтова. Знайомства з декабристами, солдатами й офіцерами, яскраві враження від Кавказу налаштували його на написання нового твору, події якого відбуватимуться не в петербурзьких салонах, а в зовсім інших місцях. З попереднього задуму Лермонтов

залишив лише два імені — Григорій Олександрович Печорін і Віра Ліговська. Послідовність написання історій, що склали роман, не визначена, але відомо, що роботу над ним було закінчено в 1840 р. Першою була надрукована повість «Бела» в журналі «Вітчизняні записки» (1839 р.) з підзаголовком «Із записок офіцера про Кавказ». Потім з'явилися «Фаталіст» і «Тамань», а згодом вийшов і весь роман, на обкладинці якого було позначено «Твір М. Ю. Лермонтова. Герой нашого часу». Однак спочатку роман було названо по-іншому — «Один з героїв нашого століття». На думку деяких науковців, автор відмовився від такої назви, щоб не надто відверто натякати на справжніх героїв часу — декабристів.

Обкладинка роману
«Герой нашого часу»
у перекладі Володимира
і Дмитра Набокових (1958)

Прототипи. Багато персонажів цього твору мали своїх прототипів. Невипадково деякі читачі впізнавали в них тих, хто жив улітку 1837 р. у П'ятигорську та Кисловодську, а також мешканців Тамані. Так, прототипом Грушницького вважають запального Миколу Петровича Колюбакіна. Дослідники відзначають, що в цьому персонажі відображено й риси характеру М. С. Мартинова, від руки якого загинув Лермонтов. В образі Віри легко впізнається Варвара Лопухіна, кохання до якої Лермонтов проніс через усе життя. Під іменем лікаря Вернера письменник зобразив кавказького медика Майера, з яким він познайомився у Ставрополі. Прообразом Печоріна називають товариша

Лермонтова Андрія Павловича Шувалова, який «хоробро бився на Кавказі, де одержав... легку рану в груди». Багато хто в цьому образі бачив риси й самого письменника.

«Упізнавання прототипів персонажів лермонтовського роману не означає, що Лермонтов не змінив їх, не надав їм типових рис. Змінив і надав. Недаремно різні очевидці, які проходили курс лікування на кавказьких водах у 1837 р., впізнавали різних дам у княжні Мері. І різних знайомих поета, які стали прототипом Грушницького. У цьому разі найважливіше, що

художня істина була для Лермонтова невід'ємною від того, що він спостерігав у житті»¹.

Композиція. Перших читачів роману здивувала його незвичайна побудова. **Він складався з двох частин і п'яти розділів:** «Бела», «Максим Максимович», «Тамань», «Княжна Мері» й «Фаталіст», поєднаних фігурою Печоріна. Незвичайним було розташування розділів. У другій частині розповідалося про події, які відбувались раніше, ніж описані на початку роману. Якщо вибудувати їх у хронологічній послідовності, то розділи були б розміщені так:

1. «Тамань». 2. «Княжна Мері». 3. «Бела». 4. «Фаталіст».
5. «Максим Максимович». 6. «Передмова до “Журналу Печоріна”».

Чому ж Лермонтов порушив хронологію подій? У чому ще полягають особливості композиції роману? Поміркуймо над цим, аналізуючи твір.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

Передмова, розділ «Бела»

1. Як у «Передмові» схарактеризовано публіку, що читає?
2. Прочитайте і прокоментуйте висловлювання про героя нашого часу.
3. Як ви думаєте, що має на увазі автор, стверджуючи: «Досить людей годували солодощами; у них від цього зіпсувався шлунок: треба гірких ліків, дошкульних істин»?
4. Яку мету декларує автор?
5. Від чийого імені ведеться оповідь у розділі «Бела»?
6. Коли читач уперше дізнається про Печоріна? Який висновок про характер цієї людини можна зробити з першого повідомлення про нього?
7. Розкажіть, якими ви уявляєте Белу, Азамата, Казбича. Намалюйте психологічний портрет кожного з них.
8. Яку роль у долі цих людей зіграв Печорін? Як це його характеризує?
9. Виразно прочитайте монолог Печоріна («Слушайте, Максиме Максимовичу, — відповів він, — у мене нещасливий характер...»²). З яким віршем Лермонтова він співзвучний?
10. Визначте, з якою метою в цей розділ уведено описи кавказької природи.
11. Яке враження на вас справила перша історія з життя Печоріна?

¹ Андроников І. М. Ю. Лермонтов. «Герой нашего времени» // Версии: Телев. сценарии. — М.: Искусство, 1989.

² Тут і далі цитується переклад з російської Олекси Кундзіча.

12. Розгляньте ілюстрацію Володимира Бехтєєва. Чи вдалося художнику передати трагізм ситуації? Обґрунтуйте свою думку.

Володимир Бехтєєв.
Казбич і Бела
(1939)

Розділ «Максим Максимович»

1. За допомогою яких художніх деталей автор передає стан Максима Максимовича перед зустріччю з Печоріним?
2. Виразно прочитайте опис зовнішності Печоріна. Які художньо-виражальні засоби допомагають уявити персонажа? Про що розкаже читачеві його портрет?
3. Чим, на ваш погляд, можна пояснити холодність Печоріна до Максима Максимовича?
4. Поміркуйте, які штрихи до образу Печоріна додав цей розділ.
5. Чи передано стан Максима Максимовича в ілюстрації Миколи Дубовського? Якими словами з роману ви б її підписали?

Микола Дубовський.
Максим Максимович
проводжає Печоріна
(1890)

Розділ «Тамань»

1. Від чийого імені ведеться оповідь у цьому розділі?
2. Що дало підстави Печоріну стверджувати, що «Тамань — поганеньке місто, найпаскудніше з усіх приморських міст Росії»?
3. Поміркуйте, як розкривається характер головного героя в епізоді стеження за контрабандистами.
4. Виразно прочитайте портрет дівчини-ундіни. Яке враження він справив на вас? Як ви думаєте, з якою метою автор уводить у текст цей опис?
5. Прокоментуйте слова А. Чехова про те, що «...лермонтовська «Тамань»... прямо доводить рідство соковитого російського вірша з витонченою прозою».

6. Проаналізуйте фінал (від слів: «Тим часом моя ундіна вскочила в човен...»). Яку своєрідність особистості Печоріна розкриває цей уривок?

Розділ «Княжна Мері»

1. У чому полягають особливості композиції цього розділу?
2. Виразно прочитайте сповідь Печоріна (від слів: «Це правда, така була моя доля з самого дитинства...» до слів: «...від цього мені не буде прикро анітрохи»). Яким постає перед нами головний герой?
3. Як цей монолог пов'язаний зі сповіддю з «Бели»?
4. Підготуйте висвітлення таких тем: «Княжна Мері й Віра в житті Печоріна», «Стосунки Печоріна з Вернером», «Причини конфлікту з Грушницьким».
5. Про що Печорін думає перед дуеллю? Як це його характеризує?
6. Як Печорін сприйняв смерть Грушницького?
7. Дайте оцінку вчинків Печоріна та Грушницького.
8. Як опис природи Кавказу допомагає розкрити характер головного героя?
9. Випишіть найяскравіші, на ваш погляд, цитати до характеристики Печоріна.
10. Поміркуйте, що саме в характері Печоріна хотів увиразнити художник Д. Шмарінов.

Дмитро Шмарінов.
Печорін на дивані
(1941)

Михайло Врубель.
Княжна Мері й Грушницький
біля джерела (1890)

11. Які епізоди зображено на ілюстраціях М. Врубеля (див.: с. 171, 172)? Які почуття персонажів передав художник?

Розділ «Фаталіст»

1. Підготуйте стислий переказ розділу.
2. Як ставляться до зумовленості долі Вуліч і Печорін? Висловіть свою думку щодо їхніх поглядів.
3. Які епізоди «Фаталіста» є ключовими в розкритті характеру Печоріна?
4. Поясніть сенс назви розділу.
5. Чому, на ваш погляд, саме цей розділ завершує роман?

Міжмистецькі перезвони

Звернімо увагу на чотири ілюстрації до «Героя нашого часу», виконані **Михайлом Врубелем**: «Казбич й Азамат», «Печорін», «Княжна Мері й Грушницький біля джерела», «Дуель Печоріна з Грушницьким». Найкращою серед них вважають останню. Вона побудована як мізансцена складного драматургічного твору, в якому все підпорядковано розкриттю трагізму ситуації. Ось як цей малюнок прокоментував П. К. Сузда- лев у книзі «Врубель і Лермонтов»: *«Без- страшність, гордість і безмежний егоїзм Печоріна, які не зупинили його руку в мо- мент дуелі, почуття смертельної помсти слабкому й жалюгідному Грушницькому, що поглинуло його повністю, такого, який ненавидить разом з усім оточенням офіцерів зверхнього гордовитого “арис- тократишку”, тут нічим не завуальовані. Вигляд Печоріна той самий або майже той самий, що і в портретній композиції, але його презирство до всього на світі, утвердження своєї переваги ясніше ви- ступають у виразності породистого об- личчя, у твердій поставі фігури...»*

Дуель Печоріна з Грушницьким (1890–1891)

Казбич й Азамат (1890–1891)

Григорій Печорін на дивані (1889)

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ РОМАНУ
«ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ»

...На відміну від попередніх своїх творінь, Лермонтов, створюючи «Героя нашого часу», уже не уявляв життя, а малював таким, яким воно було насправді. І він знайшов нові художні засоби, яких ще не знали ні російська, ні західна література і які захоплюють нас донині поєднанням вільного й широкого зображення облич і характерів з умінням показувати їх об'єктивно, «вибудовуючи» їх, розкриваючи одного героя крізь сприйняття іншого. Так, автор подорожніх нотаток, у якому легко вгадуємо риси самого Лермонтова, повідомляє нам історію про Белу зі слів Максима Максимовича, а той, своєю чергою, передає монологи Печоріна. І, скажімо, зняти «Белу» в кіно неможливо, не змінивши при цьому її структуру і зміст. Печоріна ніяк не зіграєш, бо в «Белі» перед нами не сам Печорін, а Печорін в уявленні Максима Максимовича, людини зовсім іншого кола та іншого способу думок... А в «Журналі Печоріна» ми бачимо героя знову в новому ракурсі — такого, яким він був наодинці з самим собою, яким міг постати у своєму щоденнику, але ніколи б не відкрився на людях.

Лише одного разу ми бачимо Печоріна, як його бачить автор. І через усе життя проносимо в душі й у свідомості геніальні ці сторінки — повість «Максим Максимович», одне з найгуманніших творінь у всій світовій літературі. Вона вражає нас, ця повість, як вражає особисте горе, як образа, завдана нам самим. І викликає глибоке співчуття й безкінечну ніжність до обдуреного штабс-капітана. І водночас — обурення на адресу блискового Печоріна. Але ось ми читаємо «Тамань», «Княжну Мері» та «Фаталіста» й нарешті осягаємо характер Печоріна в його неминучій роздвоєності. І, дізнаючись причини цієї «хвороби», заглиблюємось в «історію душі людської» та замислюємось над долею «героя» й над характером «часу».

При цьому роман наділений властивостями високої поезії.

Велика людяність Лермонтова, пластичність його образів, його здатність «перевтілюватися» — у Максима Максимовича, у Казбича, в Азамата, у Белу, у княжну Мері, у Печоріна, поєднання простоти й піднесеності, природності й оригінальності — властивості не лише творінь Лермонтова, а й його самого...

Зі статті Іраклія Андронікова «Образ Лермонтова»

ОБРАЗ ПЕЧОРІНА В РОМАНІ «ГЕРОЙ НАШОГО ЧАСУ»

«Печорін сприймається читачами як жертва свого часу. Але чи виправдовує Лермонтов його вчинки, його настрої? У безсонну ніч, напередодні дуелі з Грушницьким, герой роману немов підбиває підсумки прожитого життя. *«Пробігаю в пам'яті все моє минуле й питаю себе мимохіть: навіщо я жив? для якої мети я народився?.. — розмірковує Печорін. — А, певне, вона існувала, і певне, було моє призначення високе, бо я відчуваю в душі моїй сили неосяжні... Та я не вгадав цього призначення, мене звабили приманки пристрастей пустих і невдячних; з горна їх я вийшов твердий і холодний, як залізо, але втратив навіки запал благородних прагнень — кращій цвіт життя»* (тут і далі переклад з російської *Олекси Кундзіча*). Які гіркі й сумні зізнання! Те, що ми дізнаємося про Печоріна з його щоденника, з розповідей інших дійових осіб, викликає до нього подвійне почуття. Ми не можемо не засуджувати Печоріна за його ставлення до Бели, до княжни Мері, до Віри, до доброго Максима Максимовича. Але ми не можемо йому не співчувати, коли він їдко глузує з аристократичних «водяних товариств», розбиває підступи Грушницького та його приятелів. Ми не можемо не бачити, що Печорін на голову вищий за навколишніх людей, що він розумний, освічений, талановитий, хоробрий, енергійний. Нас відштовхує байдужість Печоріна до людей, його нездатність до справжнього кохання, до дружби, його індивідуалізм та егоїзм. Але нас захоплює Печорін своєю жагою до життя, прагненнями до кращого, умінням критично оцінити свої вчинки. Він глибоко не симпатичний нам «жалюгідністю дій», тими своїми вчинками, якими він приносить страждання іншим людям. Але ми бачимо, що й сам він глибоко страждає. Герой роману каже про себе: *«У мені дві людини: одна живе в повному розумінні цього слова, друга мислить і судить її...»* Які причини цієї роздвоєності? *«Моя безбарвна молодість минула в боротьбі з собою і зі світом; кращії свої почуття, боячись глуму, я ховав у глибині серця: вони там і померли. Я казав правду — мені не вірили: я почав обманювати; пізнавши добре світ і пружини суспільства, я зробився вправним у науці життя...»* — зізнається Печорін. Він навчився бути потайним, став злопам'ятним, жовчним, заздрисним, честолюбним, зробився, за його словами, моральною калікою...

При всій різниці зовнішнього вигляду й відмінностях характерів Онегін... і лермонтовський Печорін належать до типу «зайвих людей», тобто таких людей, для яких у суспільстві, що їх оточує, не знаходилось ні місця, ні діла. У романі Лермонтова, як і в його віршах і поемах, багато «гіркоти і злості». Герою роману Печоріну, як і герою лермонтовської драми «Маскарад» Арбеніну, притаманні розчарування в житті та песимізм.

Костянтин Ломунов, російський літературознавець

ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРУ «ГЕРОЯ НАШОГО ЧАСУ»

Жанр «Героя нашого часу» (роман у вигляді «ланцюга повістей») був підготовлений поширеними в російській прозі 1830-х років циклами повістей, які часто приписувались особливому оповідачеві або автору («Повісті Белкіна» Пушкіна, «Вечори на хуторі...» Гоголя...). Лермонтов оновив цей жанр, перейшовши від зовнішнього мотивування до внутрішнього й об'єднавши всі повісті особистістю героя. Цикл повістей перетворився на психологічний роман. Таким чином, «Герой нашого часу» став новим рішенням проблеми російського роману й поклав початок подальшому його розвитку в Тургенева, Толстого, Достоевського. Лермонтов поєднав такі характерні для 1830-х років жанри, як мандрівний нарис, оповідання на бівачу, світську повість, кавказьку новелу. «Герой нашого часу» був виходом за межі цих малих жанрів — по шляху до жанру роману, що об'єднав їх. Роману Лермонтова, особливо повісті «Княжна Мері», безпосередньо передував віршований роман Пушкіна «Євгеній Онегін». Але між цими двома романами є істотна різниця: у Лермонтова — поглиблений психологічний аналіз, розкриття сучасної йому людини зсередини, а Пушкін розглядає героя часу зовнішньо, немов зі сторони й дещо менш детально.

Віктор Мануйлов, російський літературознавець

Анатолій Іткін.
Герой нашого часу
(2014)

До таємниць мистецтва слова

ПРО ПСИХОЛОГІЧНИЙ, ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ РОМАНИ І ВНУТРІШНІЙ МОНОЛОГ

Ви вже знаєте, що роман — найбільш поширений епічний жанр у літературі XIX ст. За змістом виділяють різні види романів — *соціальний, психологічний, сімейно-побутовий, історичний, філософський, пригодницький, біографічний, науково-фантастичний* тощо. Багато вчених стверджують, що «Герой нашого часу» — перший у російській літературі психологічний роман й один із досконалих зразків цього жанру.

Психологічним називають роман, у центрі якого — дослідження внутрішнього світу людини, психологічних мотивів її дій.

Сюжет і композиція такого твору завжди підпорядковані завданню розкриття психології людини. Невипадково значне місце в психологічних романах належить *внутрішньому монологу* — це різновид монологу, в якому передаються внутрішні переживання персонажа.

Це його думки, звернені до самого себе й не вимовлені вголос. У творі внутрішній монолог оформлюється як пряма мова чи переказ оповідача.

Пригадайте внутрішній монолог Печоріна перед дуеллю (запис від 16 червня), який закінчується такими словами: *«І, можливо, я завтра помру!.. і не залишиться на землі жодної істоти, яка зрозуміла б мене цілковито. Одні вважають мене гіршим, інші крацим, ніж я справді... Одні скажуть: він був добрий хлопець, інші — мерзотник. І те й друге буде неправдою. Після цього чи варто клопоту жити? а все живеш — із цікавості: чекаєш чогось нового... Смішно й досадно!»*. Читаючи, ми замислюємося над тим, чи щирий Печорін із самим собою, чи ні. Тим самим внутрішній монолог спрямовує нас на заглиблення у світ його думок і почуттів. Таким чином, завдяки внутрішньому монологу можна простежити, як персонаж дійшов того чи іншого висновку, знайшов рішення проблеми.

Деякі вчені вказують на те, що твір Лермонтова містить і риси *філософсько-психологічного роману*, тобто такого, в якому в концентрованому вигляді викладаються філософські переконання письменника, глобально осмислюється історична епоха з огляду на філософію буття особистості.

1. Продовжіть речення: «Психологічний роман — це ...».
2. Чому твір «Герой нашого часу» називають психологічним романом?
3. Розкрийте сутність поняття «внутрішній монолог».
4. Наведіть приклади внутрішніх монологів Печоріна. Визначте їхню роль у розкритті стану душі героя.
5. Чи згодні ви з твердженням, що «Герой нашого часу» має риси філософсько-психологічного роману?

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Лермонтов добре знав і любив творчість Йоганна Вольфганга Гете. Сучасники стверджують, що він часто цитував його вірші. У багатьох творах російського письменника згадуються гетівські персонажі. Так, описуючи дівчину-ундину з «Тамані», він відзначає: «Я уявив, що знайшов Гетеву міньйону, це химерне творіння його німецької уяви, — і точно, між ними було багато схожості: такі ж швидкі переходи від найбільшого занепокоєння до повної нерухомості, така ж загадкова мова, такі ж стрибки, дивні пісні». Тут ідеться про героїню роману «Роки навчання Вільгельма Мейстера». У «Княжні Мері» згадується й такий гетівський персонаж, як Мефістофель із трагедії «Фауст» (саме так молодь прозвала лікаря Вернера).

Яскравий приклад впливу Гете на лірику російського поета — вірш «Із Гете», написаний у 1840 р.:

*Ген на верховини
Темна ніч лягла;
Лагідні долини
Вкрила свіжа мгла;*

*Не курять дороги,
Листя не тремтить...
Зможеш від тривоги
Скоро й ти спочить!*

Переклад з німецької Тереня Масенка

Він є переспівом другої «Нічної пісні мандрівника». Досліджуючи тему «Лермонтов і Гете», ви знайдете й інші факти літературних зв'язків двох геніїв. Відомо, що, підкреслюючи високий ступінь таланту Лермонтова, сучасники іноді називали його «російським Гете».

Михайло Лермонтов.
Гора Хрестова (1838)

Лїтературні нотатки подорожнього

На карті світу можна знайти багато місць, які свідчать про глибоку повагу до Лермонтова не лише співвітчизників, а й мешканців інших країн. Пам'ятники поету є не лише на його батьківщині, а й у Грузії, Азербайджані, Китаї, Малайзії. У день народження поета 2015 р. було відкрито пам'ятник на батьківщині його предків — у старовинному шотландському місті Ерлстон. Саме там у XIII ст. жив легендарний бард **Томас Римач**, якого і вважають далеким предком М. Ю. Лермонтова.

Своїй прекрасній прабатьківщині російський класик присвятив вірш «**Бажання**», у якому є такі рядки:

На захід, на захід полинув би я,
Де цвітуть моїх предків поля,
Де в замку пустельнім, в туманах гірських
Тлють кістки занедбані їх.

Переклад з російської
Миколи Зерова

Пам'ятник
М. Лермонтову
в Ерлстоні
(Шотландія)

Томас Римач — далекий
предок Лермонтова
(сучасна
реконструкція)

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Лермонтовська творчість справила значний вплив на розвиток української літератури. Спогади про Лермонтова як про одного зі своїх найулюбленіших поетів залишив **Тарас Шевченко**. Ім'я російського письменника згадується в його листах із заслання (1847–1857), а також у щоденнику. «Наш великий Лермонтов» — так він назвав свого побратима по перу. Т. Шевченко присвятив йому вірш «**Мені здається, я не знаю...**», у якому є такі рядки:

*Ти, любий друже, заговориш
Тихенько-тихо... про любов
Про безталанну, про горе;
Або про Бога та про море,
Або про марне литу кров
З людей великими катями.
Заплачеш тяжко перед нами,
І ми заплачемо...*

*Жива Душа поетова святая,
Жива в святих своїх речах,
І ми, читая, оживаєм
І чуєм Бога в небесах.*

У творах багатьох українських авторів звучать теми й мотиви, які хвилювали Лермонтова, відчувуються паралелі з деякими його поетичними ідеями, помітна й сюжетна близькість творів. Трапляються й інші перегуки з Лермонтовим — образні, ритміко-інтонаційні, вплетення в оригінальні твори рядків з віршів поета. Пригадайте вірш **Максима Рильського** «**Не забуду вечора хрусткого...**», створений під впливом лермонтовського «На дорогу йду я в самотині...». Український поет написав також вірш «**Лермонтов**», у якому лаконічно й водночас містко схарактеризував російського класика:

*Був офіцер із поглядом тяжким,
Поет, бретер¹, співець, жива людина, —
І враз Росія плаче вся над ним,
Над тілом сина!
Вмер на дуелі, як і Пушкін вмер,
Вмер бунтарем, як побратим Тараса,
Ти наш! Ти друг! Ти завжди і тепер
Поезії всесвітньої окраса.*

¹ Бретёр — дуелянт, людина, яка готова битися на дуелі з кожного найменшого приводу.

В уривку з неопублікованої автобіографічної поеми **Володимира Сосюри «Володька»** звучить зворушлива сповідь автора про перші зустрічі з поезією Лермонтова:

*Липневий день пташками
цвенька*

У срібнім гомоні ріки...

А у траві рука маленька

Перегортає сторінки...

*В його душі святий неспокій,
Як і над смугленьким чолом.*

«Белеет парус одинокий

В тумане моря голубом».

Він чує Лермонтова кроки:

*«— Расти, не будеш ты
рабом...»*

Яскравою ілюстрацією до того, як наші поети цінували творчість Лермонтова, є зізнання **Костя Герасименка**¹, що звучить у вірші **«Читаючи “Героя нашого часу”»**:

*...а вітер дим підхопить і розвіє,
І, протверезившись хоча б на мить,
Муштрована, затуркана Росія
Опам'ятається і зрозуміє,
Який поет в ногах її лежить.*

Сам Лермонтов написав вірш **«На світські окуви...»**, у якому створив образ України. Зацікавившись темою **«Лермонтов і Україна»**, ви зможете знайти й інші цікаві факти, що розкривають світ російського поета крізь призму української культури.

Пам'ятник
М. Лермонтову
в Кривому Розі
(Дніпропетровська
область)

¹ Герасименко Костянтин Михайлович (1907–1942) — український письменник, під час Другої світової війни працював військовим кореспондентом, помер від важкого поранення на Південному фронті.

Підсумовуємо вивчене

1. Підготуйте презентацію на одну з тем: «Найяскравіші сторінки життя і творчості Лермонтова»; «Образ Лермонтова моїми очима».
2. Як ви думаєте, чому епіграфом до статті про письменника обрано саме такі його слова? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Поміркуйте, чи можна назвати Лермонтова героєм нашого часу. Доведіть свою думку.
4. Створіть власний дудл, присвячений річниці народження М. Ю. Лермонтова.

Дудл, присвячений
М. Ю. Лермонтову
(2009)

5. У чому виявляється жанрова своєрідність роману «Герой нашого часу»? Чи видалася особисто вам цікавою така форма твору?
6. Поясніть, чому автор порушує хронологічну послідовність у викладі подій.
7. Підготуйте повідомлення на тему «Реалістичне і романтичне начала в романі».
8. Узагальніть, яку роль у розкритті характеру головного героя відіграють образи Максима Максимовича, Бели, княжни Мері, Віри, лікаря Вернера та Грушницького.
9. Уявіть, що ви зустрілися з Печоріним. Про що б з ним поговорили? Що б спитали або порадили?
10. Складіть сенкан на тему «Печорін».
11. Розкрийте значення зміни оповідачів у романі.
12. Чи згодні ви з тим, що Лермонтов — майстер портретних замальовок? Аргументуйте свою думку.
13. Поясніть сенс назви роману «Герой нашого часу».
14. Висловте ваше ставлення до Печоріна. Чи виявилась його особистість цікавою саме для вас? Якщо так, то чим саме?
15. Напишіть твір-роздум на одну з тем:
 - «Образ Печоріна крізь призму сучасності»;
 - «Чи можна назвати Лермонтова героєм нашого часу?».
16. Підготуйте рекламний ролик до теми «Лермонтов і Україна».

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ У РОЗДІЛІ

1. Із творами яких літературних напрямів ви ознайомилися на сторінках цього розділу?
2. Прокоментуйте назву цього розділу й епіграфи до нього.
3. Поясніть, як ви розумієте таке твердження російського літературознавця Бориса Мейлаха: «Пушкін — це цілий світ, а пізнання світу безкінечне, це процес неперервних відкриттів. Є відкриття, які стають загальними, але ж кожний відкриває і «свого Пушкіна» — це відкриття для себе, і вони продовжуються протягом усього життя». Чи відкрили ви для себе «свого Пушкіна»? Якщо так, розкажіть, який він.
4. Розкрийте тематичне різноманіття лірики О. Пушкіна.
5. На прикладі роману «Євгеній Онегін» поясніть, що таке «роман у віршах».
6. Схарактеризуйте пушкінського героя, непересічність натури Онегіна. Порівняйте Онегіна та Чайльд-Гарольда.
7. Долі кого з перекладачів, про яких ви дізналися зі сторінок цього розділу, вразили вас найбільше й чому?
8. Підготуйте повідомлення про одного з перекладачів, завдяки яким ви читали твори О. Пушкіна чи М. Лермонтова.
9. Складіть 3–4 запитання до літературної вікторини «Художній світ Михайла Лермонтова».
10. Порівняйте мотиви лірики Дж. Г. Байрона, Г. Гейне, О. Пушкіна та М. Лермонтова.
11. Доведіть, що «Герой нашого часу» — психологічний чи філософсько-психологічний роман.
12. Поміркуйте, які проблеми, порушені в романі «Герой нашого часу», не втратили актуальності й нині.
13. Підготуйте порівняльну характеристику образів Онегіна та Печоріна.
14. Запропонуйте ідею постера, який би рекламував роман «Герой нашого часу», або макет сайту, присвяченого Михайлу Лермонтову.
15. Виразно прочитайте напам'ять один із творів, який вас найбільше вразив.
16. Які «цитати для душі», вміщені на сторінках цього розділу, справили на вас найбільше враження й чому?
17. Підтвердіть або спростуйте думку, висловлену в епіграфі до цього розділу.

Розкриваючи дійсність: розквіт реалізму в літературі XIX століття

Реальна література повинна бути дзеркалом, у котрому б одсвічувалась правдива життя, хоч і тоскна, похожа на мрію, як сам одсвіт.

Іван Нечуй-Левицький

Митці-реалісти наголошують суттєве, «земне», типове у глибокому розумінні.

Бертольт Брехт, німецький драматург і поет

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ✦ *розібратися*, чому в літературі XIX ст. остаточно утверджується реалізм і в чому його особливість;
- ✦ *відкрити для себе* творчість Оноре де Бальзака;
- ✦ *розширити свої знання* про Миколи Гоголя й *відчутти насолоду від читання* нових для вас його творів;
- ✦ на основі прочитаних творів *зрозуміти*, що таке психологізм у літературі;
- ✦ *розкрити* сутність поняття «*інтер'єр у художньому творі*» й *дослідити* його роль у конкретних творах;
- ✦ *замислитися*, чи актуальні твори Бальзака й Гоголя в сучасному світі.

Про розквіт реалізму в літературі другої половини XIX століття

- ✓ Розкажіть, що вам уже відомо про реалізм у літературі.
- ✓ Які твори реалізму ви вже читали? Чим запам'яталися вам ці твори?

Істина не завжди приємна, але істина — понад усе.

Вільям Теккерей, англійський письменник

У середині XIX століття у світовій культурі остаточно утверджується **реалізм**.

Реалізм — це художній напрям у літературі та мистецтві, для якого характерні прагнення до об'єктивності й безпосередньої достовірності зображуваного, дослідження взаємозв'язку між характерами персонажів й обставинами, у яких вони діють, відтворення подробиць повсякденного життя.

Які ж були передумови розквіту реалізму у світовій культурі?

Стрімкий розвиток промисловості в XIX ст. потребував точних знань. Серед багатьох наукових відкриттів, що суттєво вплинули на розвиток суспільної думки, та культурних процесів у другій половині XIX ст. слід особливо виділити теорію англійського натураліста Чарльза Дарвіна про походження видів, природне пояснення психічних явищ основоположником фізіології Іваном Сеченовим, винайдення періодичного закону хімічних елементів Дмитром Менделєєвим, а також різні географічні відкриття. Ці та інші наукові знахідки змінювали усталені погляди на навколишню дійсність, доводили її взаємозв'язок з людиною. Усе це сприяло народженню нового типу мислення.

Швидкий прогрес, що відбувався в науці, надихав письменників, збагачував їх новими уявленнями про навколишній

світ. Головним питанням, що стає провідним у літературі другої половини XIX ст., є питання про відносини людини та суспільства. Якою мірою суспільство впливає на долю людини? Що потрібно, щоб змінилися людина і світ? Такі питання розглядаються у творах літератури цього періоду.

Отже, у літературі другої половини XIX ст. провідними стають проблеми особистості, дослідження глибин людської психіки, розкриття дійсності.

Термін «реалізм» був відомий здавна. Ще за часів Середньовіччя за його допомогою у філософії абстрактним поняттям надавали реального значення. Наприкінці XVIII ст. під «реалізмом» розуміли такий тип мислення й поведінки, що визначався практичністю й тверезим глуздом.

На позначення мистецтва, що протистоїть романтизму, вперше використав цей термін французький літературний критик **Жуль Шанфльорі** в 50-х роках XIX ст. 1857 р. він видає збірку статей під назвою «*Реалізм*».

Густав Курбе.
«Добридень, пане Курбе!» (1854)

Поступово слово «реалізм» входить до лексики різних країн і використовується стосовно різних видів мистецтв.

Особливість цього напрямку в мистецтві — порушення й відображення у творчості гострих соціальних проблем, свідоме прагнення дати свою, почасти критичну оцінку негативним явищам дійсності. Тому в центрі уваги реалістів не тільки факти, події, явища і характери, а й ті загальні закономірності, що відбуваються в житті.

Визначальними рисами реалізму було прагнення до об'єктивності й безпосередньої достовірності зображення дійсності. Такі поняття, як «*правда*», «*істина*», «*правдоподібність*», «*достовірність*» і «*об'єктивність*», стають основними для літератури реалізму. Так, за словами І. Франка, реалізм не лише «*громадить й описує факти щоденного життя*», а й «*аналізує їх і робить з них висновки*», «*вказує хиби суспільного устрою там, де не все може добратися наука... і старається будити охоту і силу в читачах до усунення тих хиб...*».

Отже, одним з головних художніх принципів реалізму є **правдивість зображення дійсності**.

Для творів реалізму характерний такий специфічний художній засіб, як **конкретність образів, конфлікту, сюжету**. Водночас головним при цьому, як стверджують теоретики реалізму, є **типізація**. Про це точно сказав російський письменник реаліст Лев Толстой: «*завдання художника... вилучити з дійсності типове... зібрати ідеї, факти, суперечності в динамічний образ. Людина, скажімо, за свій робочий день говорить одну фразу, характерну для її сутності, іншу вона скаже через тиждень, а третю — через рік. Ви змушуєте її говорити концентровано. Це вигадка, але така, у якій життя реальніше, ніж безпосередньо життя*». Звідси й об'єктивність цього художнього напрямку.

Творам мистецтва цього періоду притаманний **історизм** — відображення явищ у їхній історичній конкретиці. Письменники ставили собі за мету викрити причини соціального зла в суспільстві, показати у своїх творах життєво правдиві картини, створити такі історично конкретні характери, у яких будуть зображені найважливіші закономірності епохи. Тому окрема особистість змальовується у творах реалізму передусім як **соціальна істота**.

Пропонуємо вам самим розібратися, у чому полягають особливості літератури реалізму, прочитавши твори **Оноре де Бальзака** та **Миколи Гоголя**.

1. Розкажіть про передумови появи такого напрямку в мистецтві, як реалізм.
2. Розкрийте основні ознаки творів реалізму.
3. Поясніть, як ви розумієте, що таке типізація в мистецтві.
4. Прокоментуйте епіграф до цієї статті.

Оноре де Бальзак
Honoré de Balzac
(1799–1850)

Життя його було коротким, але насиченим; у ньому було більше праць, ніж днів. Бальзак був одним з перших серед великих, одним із найкращих серед обранців.

Віктор Гюго, французький письменник

НАПОЛЕОН ФРАНЦУЗЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Цого вважали смішним і дивним, тому йому присвячували численні карикатури. Його переслідували кредитори й цькувала преса, тому він говорив: «Я наче загнана тварина». Але його працездатність і жага до творчості, його нестримна фантазія й непідробна життєрадісність усупереч усім обставинам не змогли залишити байдужими навіть найзавзятіших його критиків. У його творах можна відшукати безліч невідповідностей, адже часом він не встигав навіть перечитати написане, але, незважаючи на це, сучасники назвали його «маршалом літератури», а майже всі біографи порівнювали його з Наполеоном. Таким він був, таким залишився в пам'яті багатьох поколінь... Всесвітньо відомий французький письменник — Оноре де Бальзак...

«Головні події мого життя — мої твори», — говорив про себе Бальзак. Він народився у французькому місті Турі 20 травня 1799 р. Первинне прізвище Бальса батько майбутнього письменника, за походженням селянин, вирішив змінити, розпочавши кар'єру чиновника. Так просте прізвище перетворилося на шляхетне Бальзак. А аристократичну частку «де»

1830 р. майбутній письменник додав уже сам, не маючи на це жодних правових підстав.

У неповні дев'ять років його віддали на навчання до Вандомського колежу. Це був навчальний заклад із майже монастирськими правилами. За ті шість років, які Бальзак прожив там, він жодного разу не був у своїй родині. Не дуже завзятого до навчання майбутнього письменника не раз закривали в карцері на цілий тиждень, били, а директор не втомлювався повторювати, що єдиною особливою рисою Оноре є те, що в нього немає нічого особливого. Для того щоб хоч якось відволіктися від принижень, Бальзак захопився читанням. І оскільки бібліотека в колежі була велика, читання стало його пристрастю. А в дванадцять років він уже сам почав писати. Його парта була постійно завалена паперами, і дуже швидко серед однокласників він завоював репутацію письменника.

Можливо, уже в колежі Бальзак вирішив, що стане літератором і підкорить увесь світ. Але родина сподівалася, що він піде шляхом батька і стане нотаріусом. Без особливого ентузіазму Бальзак вивчав право, але, спробувавши попрацювати в судейських конторах, рішуче відмовляється від цього наміру. Йому вдається вмовити батька, і вони укладають угоду: за два роки Оноре має або виявити свій письменницький хист, або зректися своїх літературних планів.

Бальзак починає працювати над формуванням своїх творчих принципів. Під впливом історичних романів відомого англійського письменника Вальтера Скотта 1819 р. він пише історичну драму «Кромвель», яка, на жаль, не приносить йому довгоочікуваної слави. Коли Бальзак збирає родину, щоб прочитати свій шедевр, усі одноставно оголошують йому, що трагедія нікуди не годиться. «Кромвеля» читає й давній друг сім'ї, викладач ліцею. «Єдине, що я можу вам порадити, мій юний друже, — назавжди залиште думку про літературу», — винесе він свій вердикт. Ці слова дадуть підстави батькові Бальзака більше ніколи фінансово не підтримувати сина.

Еміль Деверов.
Портрет Бальзака
у 25-річному віці
(1824)

Для того щоб знайти гроші й взятися за серйозну справу, Бальзак за-

нурюється в ділове життя. Він здійснює невдалу спробу зайнятися видавничою справою, після якої все життя віддаватиме борги, які з роками лише зростатимуть.

У період з 1819 по 1824 р. під різними псевдонімами Бальзак видає декілька гостросюжетних романів, які не стали помітним явищем у літературному житті Франції. Але це не зупинило письменника, — він продовжує невтомно працювати. Зачинившись в одному зі своїх будинків, у яких він ховався від кредиторів, закривши штори, щоб не знати, чи день, чи ніч на вулиці, він пише сторінку за сторінкою...

Прорив у літературній кар'єрі Бальзака відбувається лише 1829 р. після публікації роману *«Шуани, або Бретань 1799 року»*. Це була перша книжка, яка вийшла під його власним ім'ям. Твір, присвячений Великій французькій революції, розповідав про контрреволюціонерів-партизанів.

Бальзак продовжує писати. Він працює по вісімнадцять-двадцять годин на добу. Дні змінювалися на ночі, ночі — на дні, від задумів він переходив до написання й навпаки. Дійсність, що його оточувала, надавала письменнику величезний матеріал для спостережень, роздумів і висновків, які він описував у своїх творах. Остаточно слава до Бальзака приходить з появою роману *«Шагренева шкіра»*, надрукованого 1831 р.

30–40-ті роки — період творчої зрілості письменника. З'являються такі його твори, як *«Євгенія Гранде»*, *«Батько Горіо»*, остаточно редакція повісті *«Гобсек»*, перша частина роману *«Утрачені ілюзії»* та інші. Письменник вважає, що кожний твір має не тільки стати історією життя однієї людини, а й розкривати проблеми багатьох. Він бере на себе завдання дослідити життя суспільства, стати істориком, який відображає філософію свого часу.

У ці ж роки до письменника приходить справжнє кохання. 1832 р. він отримує дивного листа з підписом *«Іноземка»*. Це польська поміщиця **Евеліна Ганська**, перебуваючи під

«Проза і поезія XIX ст.»
(карикатура на Бальзака
й Ламартіна)

враженням від творів письменника, вирішила висловити своє захоплення. А за першим листом надійшов другий і третій... Таке листування тривало майже рік, поки жінка не запропонувала зустрітися у Швейцарії. Так вони познайомилися, потоваришували і з часом покохали одне одного. Проте об'єднати свої долі закохані змогли лише незадовго до смерті Бальзака.

Бальзак і Евеліна Ганська (сучасний колаж)

1842 р. в письменника виникає задум об'єднати в єдине ціле все, що вже було написано й ще буде. «Привітайте мене! Адже я тільки-но раптово виявився генієм», — оголосив Бальзак, звернувшись до своєї сестри Лоре Сюрвіль. Він був у захваті від своєї ідеї об'єднати всі твори, створити єдиний спільний план і присвятити цьому своє життя.

Оноре де Бальзак
(з дагеротипу Louis-Auguste Bisson; 1842)

Так виник задум «Людської комедії». Коментуючи його, Бальзак формулює головне завдання своєї творчості: представити повний опис усіх вад і добродійностей, усіляких пристрастей і суперечностей людського характеру.

Спільна назва для всіх творів виникла за аналогією з «Божественною комедією» Данте. Письменицька іронія, закладена в назві, підкреслює всю фальшивість норм сучасного суспільства.

У своїх творах письменник особливу увагу приділяє предметному світу речей, що оточують героїв. На думку романіста, це допомагає розкрити психологію персонажів, адже за станом речей ми можемо багато що зрозуміти і про тих, кому вони належать.

Над циклом романів «Людська комедія», що нараховує 98 творів, письменник працював до кінця свого життя.

«Наполеон французької літератури» помер у Парижі 18 серпня 1850 р. У «Промові на похоронах Бальзака» Віктор Гюго скаже: *«Він досліджує душу, серце, мозок, безодню, яку носить кожний у собі»*.

1. Поясніть, чому стаття про письменника має таку назву.
2. Що із прочитаного нариса життя та творчості Бальзака вразило вас найбільше й чому?
3. Розкажіть, як сам письменник пояснював ідею об'єднати в одне ціле свої твори.
4. За допомогою рубрики «Українські стежини зарубіжної літератури» й інших додаткових джерел підготуйте мультимедійну презентацію або повідомлення на тему «Оноре де Бальзак і Україна».

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Село Верхівня Ружинського району Житомирської області відоме далеко за межами України. Увагу мешканців і гостей цієї місцевості привертає двоповерховий маєток з білими колонами, розташований у глибині старовинного парку. Колись цей будинок, як і вся Верхівня, належав польським поміщикам Ганським.

На меморіальній дошці біля входу в маєток написано: *«У цьому будинку в 1847–1850 рр. жив великий французький письменник Оноре де Бальзак»*. З квітня 1959 р. тут діє музей Бальзака, експозиції якого розповідають про історію кохання Бальзака та Евеліни Ганської, а також про час перебування письменника в Україні.

Маєток Ганських у Верхівні (сучасна світлина)

«...Я побачив малий Лувр, грецьку святиню, позолочену призахідним сонцем», — писав письменник, прибувши 1847 р. у Верхівню. Вдруге він приїхав до Верхівні у вересні 1848 р. й був там до кінця 1849 р. А під час третього візиту письменника кохані одружилися. Вінчання Бальзака й Ганської відбулося 14 березня 1850 р. в костьолі Святої Варвари міста Бердичева Житомирської області.

Свою версію історії кохання Бальзака й Евеліни Ганської виклав у романі «**Помилка Оноре де Бальзака**» український письменник **Натан Рибак**.

Крім Верхівні й Бердичева, у 1847, 1848 і 1850 рр. письменник відвідував Київ. Він був у захваті від цього міста, називав його «північним Римом» і навіть написав нарис «**Лист про Київ**».

Є ще одне місце в Україні, яке підкорило серце Бальзака. Це селище Вишневець Тернопільської області. Тут у маєтку князів Вишневецьких восени 1848 р., прямуючи до Верхівні, письменник пробув чотири дні.

Меморіальна дошка Бальзакові у Верхівні

Мистецькі передзвони

Своє художнє бачення життя й творчості Оноре де Бальзака запропонував французький письменник **Андре Моруа** у творі «**Прометей, або Життя Бальзака**».

Ця книга написана на основі величезного біографічного матеріалу й розкриває процеси створення образів «Людської комедії», показує зв'язок конфліктів й епізодів епопеї з фактами життя самого Бальзака.

Порівняння з Прометеєм читачі твору Андре Моруа оцінюють по-різному. За однією з версій, Бальзак — це своєрідний викрадач божественного вогню, що вдихнув іскру життя у велику кількість персонажів, народжених його уявою. Прочитавши твір Андре Моруа, ви зможете зіставити його з відомими вам фактами життя і творчості Бальзака, а також запропонувати свою інтерпретацію назви цієї книжки.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ЦИКЛ РОМАНІВ «ЛЮДСЬКА КОМЕДІЯ»

До синтезу, до єдності задуму та його втілення Бальзак тяжів мало не із самого початку як історик суспільства і як художник. Уже перше видання «*Сцен приватного життя*» було задумане як цикл; а з 1831 р. зріють плани ще ширшої циклізації. У 1834–1836 рр. вони реалізуються у формі дванадцятитомного зібрання «*Етюдів про звичаї XIX століття*». Але в ті ж роки виникла ідея видання значно ширшого, аніж те, яке Бальзак здійснював. Назва цього видання — «*Соціальні етюди*». Нарешті, в 1840–1841 рр. (у двох листах до Ганської) визначилася остаточна назва праці, якій Бальзак, по суті, присвятив усе своє творче життя — «*Людська комедія*». У знаменитій передмові до неї письменник виклав й обґрунтував структуру своєї гігантської епопеї: перша частина — «*Етюди про звичаї*», друга — «*Філософські етюди*», третя — «*Аналітичні етюди*».

«Філософські етюди» не стали тим, чим хотів їх бачити автор; «Аналітичні етюди» (за винятком «Фізіології шлюбу») написані не були. Отже, «Людська комедія» — це і справді передусім «Етюди про звичаї». [...]

«Етюди про звичаї» — це не тільки дивовижна енциклопедичність, а ще й безприкладна цілісність, органічна внутрішня взаємодія всього в них зібраного. «Кожна книжка автора, — писав про себе Бальзак, — усього лише розділ грандіозного роману про Суспільство». Суспільство єдине, і вже саме це здатне об'єднати присвячену йому хроніку. [...]

Сюжети окремих романів, повістей, оповідань, які складають «Людську комедію», відходять на задній план, а на передній виходить нескінченний, як саме життя, рух — різноспрямований, хаотичний і водночас закономірний, рух, на шляху якого щось уривається і знову зчеплюється, рух, який відхиляється вбік, упирається в глухі кути і знову потрапляє в колію. [...]

Бальзак постійно обмірковував свої книги, дбаючи насамперед про завершеність цілого. Він у цьому розумінні працював як учений, як історик. Але виступаючи в ролі творця, не менше, ніж на думку чи план, він покладався на саме життя, на його матеріал і на ті закони художності, які передбачають саморозвиток твору мистецтва. «Людська комедія» — плід такого саморозвитку. Це не применшує її величі, скоріше її примножує.

За Дмитром Затонським, українським літературознавцем

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Серед тих, хто стояв біля витоків розбудови шкільного курсу зарубіжної літератури, який з'явився в Україні одразу після набуття державою Незалежності, був відомий український учений-літературознавець **Дмитро Володимирович ЗАТОНСЬКИЙ** (1922–2009). Доктор філологічних наук, професор, академік Національної академії наук України, член Європейської академії наук і мистецтв (Австрія), автор 12 монографій та сотень статей, що видавалися майже всіма європейськими та навіть китайською мовами, Дмитро Затонський чимало зробив для становлення і розвитку шкільного предмета «Зарубіжна література», зокрема брав участь у створенні підручників, хрестоматій, посібників для учителів та учнів.

Яскраві й ґрунтовні праці дослідника, присвячені творчості О. де Бальзака, Й.-В. Гете, В. Шекспіра, М. Сервантеса та ін., й сьогодні не втрачають своєї актуальності.

2005 року академікові Дмитру Затонському було присуджено найвищу нагороду Німеччини в гуманітарній царині — медаль Й.-В. Гете.

«ГОБСЕК»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, які враження справила на вас прочитана повість. Про що, можливо, змусила замислитися?
2. За яких обставин ми дізнаємося історію про лихваря? Поміркуйте, з якою метою розкаже її пан Дервіль?
3. Що означає прізвище головного героя? Чи можна стверджувати, що автор використовує «промовисте прізвище»? Свою відповідь підтвердіть прикладами з тексту.
4. Чи погоджуєтеся ви з думкою дослідників, що композиційно повість Бальзака є «розповіддю в розповіді»? Аргументуйте свою відповідь.

5. Знайдіть і зачитайте портретне зображення головного героя. Проаналізуйте роль художньої деталі у створенні характеристики образу Гобсека.
6. Ознайомтеся з історією створення повісті, наведеною в рубриці «У творчій майстерні письменника». Подумайте, чому задум письменника змінився, про що це може свідчити. А як би ви назвали цю повість? Обґрунтуйте свою відповідь.
7. У парах або мікрогрупах обговоріть, що дає підстави Гобсеку вважати, що він «володіє світом».
8. Знайдіть у тексті й зачитайте, як пан Дервіль оцінює Гобсека. Чи погоджуєтесь ви з такою оцінкою? Поясніть свою думку.
9. Слухаючи сповідь Гобсека, Дервіль із жахом запитує себе: «Невже все зводиться до грошей?». А як ви вважаєте? Свою відповідь аргументуйте.
10. На конкретних прикладах розкрийте роль художньої деталі у створенні образу головного героя.
11. Простежте за текстом, як проблема згубної влади грошей вирішується на прикладах образів графині де Ресто та Максима де Трая.
12. З якими відомими вам образами світової літератури порівнюється образ бальзаківського лихваря? Обґрунтуйте свою відповідь.
13. Порівняйте образи Гобсека й Калитки з комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч». Що об'єднує цих персонажів і в чому їхня своєрідність?
14. Підготуйтеся до дискусії на тему «Чи насправді “у золоті зосереджені всі сили людства”?».

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ ПОВІСТІ «ГОБСЕК»

Повість «Гобсек» мала три редакції. 1830 р. з'явився перший її варіант. Спочатку твір друкувався розділами, назви яких («Лихвар», «Адвокат», «Смерть чоловіка») підкреслюють значення для письменника головних дійових осіб — Гобсека, Дервіля та графині де Ресто, свідчать про драматичний розвиток сюжету твору, що розкриває епізоди певної сімейної драми. У цій редакції повість мала позитивну розв'язку: Гобсек віддав свій спадок Ернесту де Ресто, такий необхідний йому для одруження, а його мати добилася для лихваря дворянського звання. 1830 р. вийшли «Сцени приватного життя», куди ця історія була включена під назвою «Небезпеки безпутья».

1835 р. під достатньо доброзичливою назвою «Папаша Гобсек» з'явився новий варіант твору. У цій редакції графиня де

Ресто виступила перед читачами як дочка головного героя бальзаківського роману «*Батько Горіо*». Завдяки цій деталі два твори «Гобсек» і «Батько Горіо» сприймалися як два варіанти однієї оповіді про владу золота та його жертви. Закінчувалася ця редакція твору виразним описом жахливої комори помираючого Гобсека.

У тому ж 1835 р. з'являється третій, остаточний варіант історії про «людину-вексель». У ньому міститься розповідь про минуле лихваря, про те, як він збирав свій капітал. Лаконічна назва «Гобсек» підкреслює роль головного героя в житті інших персонажів.

Шарль Таміз'є.
Ілюстрація до повісті «Гобсек»
(XIX ст.)

Юрій Гершкович.
Ілюстрація до повісті
«Гобсек» (XX ст.)

Равіль Акмаєв.
Гобсек (XXI ст.)

В Україні творчість Бальзака стає відомою ще за життя письменника завдяки російським перекладам, які почали з'являтися в журналах й окремими виданнями з 30-х років XIX століття. З нею був обізнаний **Тарас Шевченко**, про це свідчать згадки про бальзаківські твори в його повістях. Для **Івана Франка** творець «Людської комедії» був одним з найвидатніших представників реалістичної традиції у французькій і європейській літературі, і саме так він його характеризує у своїх статтях. Творчість Бальзака викликала зацікавленість і в інших українських письменників-реалістів другої половини XIX – початку XX ст., від **Марка Вовчка** до **Михайла Коцюбинського**. Переклади творів Бальзака українською мовою починають з'являтися з останньої третини XIX ст.

Але широке входження Бальзака в українську культуру відбувається вже за радянських часів. Він належить до тих зарубіжних письменників-класиків, яких багато перекладали українською мовою у 20–30-х роках.

За Дмитром Наливайком, українським літературознавцем

До таємниць мистецтва слова

ІНТЕР'ЄР У ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ. ПОНЯТТЯ ПРО ПСИХОЛОГІЗМ

У художньому творі для розкриття його історичного колориту або зображення епохи, у якій живе та діє персонаж, чи з метою глибшого розкриття характеру літературного героя важлива роль відводиться зображенню **інтер'єру**.

Інтер'єр у художньому творі (від фр. *interieur* і лат. *interior* — «внутрішній») — це опис внутрішніх приміщень і предметів, які безпосередньо оточують персонажа.

Найважливіша функція інтер'єру — підкреслити ті чи інші специфічні риси, смаки, захоплення, звичаї та уподобання персонажа. Таким чином, інтер'єр є опосередкованим засобом характеристики персонажа.

Так, наприклад, опис помешкання Гобсека в однойменній повісті Оноре де Бальзака дає нам змогу не тільки побачити умови життя персонажа, розкрити його уподобання та захоплення, а й взагалі краще зрозуміти його внутрішній світ.

Докладне і глибоке зображення у творі внутрішнього світу персонажа, його почуттів, думок, переживань, бажань, настроїв тощо називається **психологізмом**.

Психологізм (грец. *psyche* — «душа»; лат. *loquos* — «слово») — індивідуалізоване відтворення внутрішнього стану персонажа в літературному творі.

Форми і прийоми психологізму в літературному творі різноманітні. За їх допомогою виявляється творча індивідуальність письменників, їхня майстерність.

1. Розкрийте поняття «*інтер'єр*». На прикладі повісті «Гобсек» проілюструйте роль опису помешкання персонажа для розкриття його внутрішнього стану.
2. Поясніть, як ви розумієте, що таке психологізм у художнього творі.

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Ще за життя Бальзака в літературній критиці його твори час від часу порівнюють із шедеврами Вільяма Шекспіра. Так, наприклад, у дні святкування 300-річчя від дня народження видатного англійського драматурга французький письменник і критик Ф. Барбе д'Оревільї стверджував: «Мене не звинуватять у бажанні принизити чесноти Шекспіра... Я достатньо мірою засвідчую свою пошану цьому величезному генію... Але і в нас [...] є також свій Шекспір... І ми його назвемо сміливо — Бальзак!»

Цікавим є той факт, що пік культу Шекспіра у Франції припадає на 1820-ті роки, і саме в ці роки розпочинає свою письменницьку кар'єру Бальзак.

Уже майже 200 років проблема взаємозв'язків творчості Бальзака й Шекспіра перебуває в полі зору дослідників літератури. І хто знає, можливо, саме ви зможете дати відповідь на це питання.

Літературні нотатки подорожнього

Якщо вам доведеться перебувати в Парижі, то знайдіть можливість відвідати будинок № 47 на вулиці Рейнуар. Ця досить скромна будівля на високому пагорбі — дім-музей Оноре де Бальзака. Під псевдонімом пан Бреноль письменник жив у цьому будинку (у той час паризького передмістя Пассі) з 1840 до 1847 р.

Кажуть, що за будинком можна точно зрозуміти характер його хазяїна. Пересвідчитися у правильності цих слів можна, відвідавши музей Бальзака. Цей будинок не вражає уяву пишними інтер'єрами. У ньому все просто і продумано. Здається, що все підпорядковано тільки одному — праці. Бальзак, який майже постійно страждав від безгрошів'я, ховався в цьому будинку від настирливих кредиторів. Тому це приміщення мало суттєву особливість: два виходи, один з яких, парадний, виходив на вулицю Рейнуар, а інший — таємний — у непримітний провулок. Сусіди й не підозрювали, що дивакуватий хазяїн цього будинку, якого дуже рідко можна було зустріти на вулиці, насправді — відомий письменник, автор «Людської комедії» й «Шагренової шкіри».

Музей Бальзака має декілька кімнат. Але головним його надбанням є повністю збережений кабінет письменника. У ньому ми можемо побачити портрети, рукописи, перші видання творів. А ще відомий бальзаківський кавник, адже відомо, що, коли письменника відвідувала муза, він пив багато міцної кави.

Сьогодні дім-музей Бальзака є національним надбанням Франції.

У музеї Бальзака в Парижі

Він любив шокувати публіку. І йому це добре вдавалося робити. Так, у 24 роки на суд членів комісії Паризького салону — однієї з найпрестижніших виставок Франції — він приніс роботу «Людина зі зламаним носом», у якій ніс був зламаний так природно, що деякі дами ледь не знепритомніли. Так міг учинити тільки він, видатний французький скульптор — **Франсуа Огюст Рене РОДЕН** (1840–1917).

На честь автора «Мислителя» й «Поцілунка», скульптурної групи «Громадяни Кале», пам'ятників Віктору Гюго й Оноре де Бальзаку був названий кратер на Меркурії. Більшість своїх творів він заповідав французькому народові.

Одна з фінальних робіт Родена — скульптура Оноре де Бальзака, поява якої спричинила справжній скандал у французькому суспільстві. Чотири роки скульптор шукав образ, який би повністю задовольняв його уявлення про великого романіста. Труднощі полягали в тому, що Роден ніколи не бачив Бальзака. У нього були лише літературні описи зовнішності письменника, його прижиттєві портрети різних років і карикатури. На основі цих матеріалів у майстра склалася модель реального Бальзака. Так з'явився роденівський Бальзак — скульптура, яка зображає письменника з високо піднятою головою, що увінчує його велике тіло, сховане під просторим і довгим плащем. Ця робота Родена стала певною пластичною матеріалізацією письменницької праці. Спільнота літераторів, яка замовила скульптору цей пам'ятник, не сприйняла задум майстра й відмовилася від свого замовлення, не знайшовши портретної схожості з письменником. Роден виступив на свій захист у пресі: «Якщо істина має померти — наступні покоління розламають на шматки мого Бальзака. Якщо істина не підлягає загибелі — я вам пророчу, що моя статуя здійснить свій шлях...»

Слова майстра збулися. Бронзовий пам'ятник Бальзаку, схожий на скелю, 1939 р. був установлений у Парижі на перехресті бульварів Распай і Монпарнас.

Огюст Роден.
Оноре де Бальзак
(1898)

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Усі його книжки утворюють одну книгу, книгу живу, блискучу й глибоку, в якій рухається і діє вся наша сучасність, утілена в цілком реальних образах, на яких лежить печать розгубленості й жаху. Дивовижна книга, яку її автор назвав комедією й міг би назвати історією... книга, створена завдяки спостереженням і фантазіям, де щедро і правдиво показано все найпотаємніше, міщанське, вульгарне, нище й де часом несподівано, з-під грубо розірваної оболонки реальних подій, виступають найпохмуріші, найтрагічніші ідеї».

Віктор Гюго, французький письменник

«Він описував цей світ, але не засуджував його. Йому докоряли за це, а його мовчання розцінювали як знак згоди. Але він інстинктивно відчував, що занадто вивершені судження автора знижують цінність твору. Роль мистецтва полягає в тому, щоб створити неупереджену картину. Якщо письменник повчає або гудить, твір втрачає свою красу, якщо ж автор перебуває на певній відстані, виступає в ролі нібито незацікавленого спостерігача, читач мимохідь проймається хвилюванням і сприймає твір як непідробну правду життя. Мораліст повинен уміло ховатися під плащем історика».

Андре Моруа, французький письменник

«Гроші в Бальзака — це не тільки економічна сила, а й матеріалізоване вираження особистої вигоди й хижого егоїзму, гірших нахилів і пристрастей людини, які не стримуються, а, навпаки, стимулюються буржуазним суспільством. У своїй «Людській комедії» письменник послідовно крок за кроком показує, як згубно діє ця сила на суспільні звичаї, сімейні відносини, мораль, політику, правосуддя, на різні сфери соціального й приватного життя».

Дмитро Наливайко, український літературознавець

Марка України, присвячена 200-річчю від дня народження Оноре де Бальзака

Цитати для душі від Оноре де Бальзака

- ◆ Ваше серце — це скарб; утратите його — і ви злидень.
- ◆ Усе у свій час приходиться до тих, хто вміє чекати.
- ◆ Якщо батьків топтатимуть ногами — батьківщина загине.
- ◆ Ниці духом потребують деспотизму, аби полоскотати собі нерви, а великі — прагнуть рівності, аби діяти серцем.
- ◆ Він — обертається навколо неї. Вона — дарує йому світ. Це і є любов.

Підсумовуємо вивчене

1. Підготуйте розгорнуту відповідь на тему «Життя і творчість автора «Людської комедії»».
2. Поясніть, як ви розумієте вислів Бальзака: *«Самим істориком мало бути французьке Суспільство, мені залишилося лише бути його секретарем»*.
3. Розкажіть, що вам відомо про історію задуму «Людської комедії».
4. Які життєві принципи сповідував головний герой повісті «Гобсек»? Свою відповідь підтвердіть цитатами з твору. Висловіть своє ставлення до філософії лихваря.
5. Розкрийте поняття «психологізм» на прикладі прочитаної повісті.
6. Самостійно підготуйте повідомлення на тему «Образ лихваря у світовій літературі».
7. Прокоментуйте висловлювання, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
8. Напишіть творчу роботу на одну з тем:
 - «Людина-вексель» у повісті «Гобсек»»;
 - «Майстерність художньої деталі в повісті «Гобсек»».
9. У групах підготуйте рекламний проект для радіо або телебачення за прочитаним твором.
10. Порівняйте представлені на сторінках підручника ілюстрації до повісті «Гобсек», створені в різні часи.
11. Які «цитати для душі» від Оноре де Бальзака вам захотілося взяти на озброєння й чому?
12. Підтвердіть чи спростуйте твердження французького письменника Андре Моруа про те, що Бальзака *«вивчали й будуть досліджувати в майбутньому, як вивчають і досліджують світ, тому що він і є цілий світ»*.

Микола Васильович

Гоголь

Николай Васильевич Гоголь

(1809–1852)

- ✓ Розкажіть, що вам відомо про М. Гоголя.
- ✓ Пригадайте, де народився письменник. Підготуйте повідомлення на тему «М. Гоголь і Україна».
- ✓ Які з прочитаних творів письменника вам запам'яталися найбільше й чому?

Земля України, це вона вигодувала, викохала Гоголя, і то не лише фізично, а — що куди важливіше — духовно, з дитинства наділивши його красою своєї поезії, буянням пісенної творчості, епічною величавістю дум, фантастикою казок, переказами й легендами, дивовижно щедрою барвистою образністю — всіма багатючими плодами народного духу.

Олесь Гончар, український письменник

СЛАВА Й ГОРДІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Твори Миколи Васильовича Гоголя вивчають у школі, його книжки перевидають, успішно екранізують і ставлять на сценах провідних театрів. Він залишив після себе десятки безсмертних творів і стільки ж таємниць, які й досі не розкриті. Спробуймо і ми з вами створити свій портрет цього геніального художника слова...

Славу українського й російського народів несе в собі ця дивовижна людина, «найзагадковіша фігура в літературі», як його називали, — Микола Васильович Гоголь.

Ще в Ніжині, під час навчання в Гімназії вищих наук, Гоголь дедалі більше думає про високе призначення людини, осмислює свою місію в цьому світі. Він подумки готує себе до широкої громадської діяльності, що дала б йому змогу зробити дещо велике «для спільного блага». Своему дядькові Петру Косаровському він напише про це так: *«Ще із самих часів минулого, із самих років майже нерозуміння я горів незгасимими ревностями зробити життя своє потрібним для блага держави, я кипів принести хоча б маленьку користь»*.

Марки України,
присвячені М. В. Гоголю

М. Гоголь мріє про життя в Петербурзі й «служіння державі», оновленню якої, на його думку, допоможуть справедливі закони. У грудні 1828 р., після закінчення Ніжинської гімназії, разом зі своїм другом та однокласником, майбутнім директором училищ Полтавської губернії, Олександром Данилевським і слугою Якимом, Гоголь приїжджає до Петербурга.

Водночас там його очікувало розчарування: шляхетна мрія натрапила на жорстоку реальність. Микола Гоголь не зміг знайти пристойної служби, а його спроба вступити до театру актором безжально провалилася. Він змушен-

ний був задовольнитися місцем переписувача паперів в одному з департаментів Міністерства внутрішніх справ. Знадобилося зовсім небагато часу, щоб назавжди втратити бажання зробити кар'єру чиновника. Він починає шукати інші обрії для застосування своїх талантів.

Серед холоду й незатишку петербурзького життя думки його часто линули до рідної України. У його маленькій найманий квартирі щотижня збиралися товариші з Ніжинської гімназії, з якими він зберігав дружні стосунки: тут вони говорили про дорогу Україну, співали народних пісень і пригощали

одне одного національними стравами. Рідні з дитинства образи та картини знаходили своє відображення в перших літературних спробах М. Гоголя. А ще приятелі розповідали анекдоти із життя літературного й чиновницького світу, створювали гумористичні куплети, зачитувалися новими волелюбними віршами. Сам же Микола Гоголь декламував надзвичайно гарно й виразно. Захоплюючись талантом Пушкіна, він прагнув поділитися з однодумцями кожною новинкою, що виходила з-під пера великого поета.

Не дивно, що в М. Гоголя дедалі частіше з'являлася думка про письменницьку діяльність. 1830 р. в часописі «Вітчизняні записки» з'являється перша повість Гоголя *«Басаврюк»*, яка згодом була перероблена у *«Вечори на хуторі біля Диканьки»*. Письменник зближується з відомими літераторами того часу — Антоном Дельвігом, Василем Жуковським, Петром Плетньовим. Під впливом пушкінського «Бориса Годунова» він дає обітницю вірності мистецтву. *«Великий! Над цим вічним творінням твоїм присягаюся!»* — ці слова визначили подальший сенс життя М. Гоголя.

У травні 1831 р. в нього були готові повісті, що склали перший том *«Вечорів на хуторі біля Диканьки»*.

І хоча Північна Пальміра, як ще називають Петербург, у багатьох аспектах розчарувала М. Гоголя, проте саме тут відбулася зустріч, про яку він мріяв, зустріч, що докорінно змінила все його подальше життя: 20 травня 1831 р. на вечорі в поета та критика П. Плетньова він познайомився з О. Пушкіним. Відомий у другій половині XIX ст. автор історичних романів Григорій Данилевський згадував: *«Пушкін одразу оцінив обдарованість Гоголя, його дивовижний м'який гумор, спостережливість, абсолютно очевидні артистичні здібності й майстерність оповідача. З перших днів знайомства Пушкін почав пильно стежити за розвитком письменницького таланту Гоголя, усіляко підбадьорюючи та заохочуючи його»*.

Відаючи належне неоціненному значенню дружби з Пушкіним для його творчості, Гоголь писав: *«Коли я творив, я бачив перед собою тільки Пушкіна... Мені дороге було його вічне й незаперечне слово...»*

1835 р. з'являється нова збірка творів письменника — *«Миргород»*. Перед читачами знову постають рідні гоголівські місця. «Миргород» — це своєрідний синівський дар Гоголя землі своїх пращурів. Але на відміну від казкової, мрійливої атмосфери «Вечорів...», у центрі нового гоголівського збірника героїчне міститься поряд із буденним, велике з мізерним, а минуле —

з дійсністю. Тому до збірки ввійшли, на перший погляд, цілком різні повісті, наприклад, «*Старосвітські поміщики*», «*Тарас Бульба*», «*Повість про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем*» і «*Вій*».

Майже водночас із «*Миргородом*» була надрукована збірка «*Арабески*», до якої, крім статей історичного змісту, М. Гоголь умістив повісті «*Невський проспект*», «*Портрет*» і «*Нотатки божевільного*». Ці твори, а також опубліковані пізніше повісті «*Ніс*» і «*Шинель*» склали «*петербурзький цикл*», оскільки основним місцем дії в них є саме Петербург. Головний мотив цих творів — це біль за людину, боротьба за її гідність. Доля простої людини, яка опинилася сам на сам перед страшним і повним суперечностей життям — ось те питання, що хвилювало письменника.

Однією з характерних рис геніальної особистості М. Гоголя був гумор. Можливо, саме тому серед інших творів він пише і блискучі комедії. Так, практично паралельно з петербурзькими повістями в період 1833–1836 рр. ним були написані комедії «*Одруження*» (рос. — «*Женитьба*»), «*Гравці*» та безсмертний «*Ревізор*». Гоголівські комедії суттєво відрізнялися від традиційних для російської літератури творів цього жанру. М. Гоголь збільшує сатиричний масштаб зображення дійсності, рішуче відмовляється від ролі позитивного героя, а любовну зав'язку вважає застарілою, замінює її на «загальну», тобто таку, яка б стосувалася різних прошарків свідомості людини.

Титульна сторінка першого видання поеми (1846)

1836 р. на сцені Олександринського театру Петербурга відбулася прем'єра «*Ревізора*» М. Гоголя. Він завойовує славу першого драматурга Росії, хоча враження глядачів були діаметрально протилежні: в одних комедія викликала неабияке захоплення, а в інших — палке обурення. Письменник важко переживав докори критиків, особливо образливі для нього були звинувачення в «наклепі на Росію». У тому ж році він виїжджає за кордон і весь свій час віддає роботі над новим твором — поемою «*Мертві душі*».

За кордоном він отримує звістку про смерть О. Пушкіна. Це приголомшило Гоголя. «Не могло бути гіршої звістки з Росії», — так відреагував письменник

на це страшне повідомлення. До кінця життя він не зміг змиритися з такою втратою. Адже не стало друга, кумира й наставника.

У Гоголя було своє бачення світу, своє ставлення до дійсності. Микола Васильович вважав, що доля приготувала для нього особливу місію: вказати людству шлях до очищення й оновлення.

М. Гоголь залишив нам свій художній світ. І якщо ми хочемо осягнути «таїну Гоголя», то вчитаймося в його твори...

1. Розкажіть про життя й творчість М. Гоголя в Петербурзі.
2. Розкрийте роль О. Пушкіна в житті й творчості М. Гоголя.
3. Прокоментуйте назву статті й епіграф до неї.
4. Запропонуйте свій варіант назви статті й епіграфа для сайту, присвяченого М. Гоголю.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

«Гоголь — це ідеальний образ генія», — так висловився український письменник **Олесь Гончар**. Спадщина М. Гоголя знайшла своє відображення у творчості багатьох українських митців: **Пантелеймона Куліша** й **Івана Карпенка-Карого**, **Євгена Гребінки** й **Івана Нечуя-Левицького**, а також багатьох інших. «Наш безсмертний Гоголь! [...] Перед Гоголем потрібно благоговіти як перед людиною, обдарованою найглибшим розумом і найніжнішою любов'ю до людей!» — так говорив про свого відомого земляка **Тарас Шевченко**. Видатний філософ і літературознавець **Дмитро Чижевський** називав Гоголя яскравим представником української школи в російській літературі. А славетна **Ліна Костенко** присвятила йому такі рядки:

І сум, і жаль, і висновки повчальні.
І слово, непосильне для пера,
Душа пройшла всі стадії печалі,
Тепер уже сміятися пора.

Ярослав Гладкий.
Гоголь у Києві
(2004)

«ШИНЕЛЬ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Намалуйте чи словесно опишіть, що ви відчули й побачили, читаючи цей твір.
2. У робочій редакції 1839 р. твір мав назву «Повість про чиновника, що краде шинелі». Як ви думаєте, чому письменник змінив назву твору? Який з варіантів назви вам здається доречнішим і чому?
3. Визначте тему та головні проблеми повісті.
4. Схарактеризуйте головного героя. Висловіть своє ставлення до Акакія Акакійовича. Простежте за текстом, як автор ставиться до свого героя.
5. Підготуйте цитатний матеріал на тему «Трагедія “маленької людини” в повісті М. Гоголя “Шинель”».
6. Розкрийте роль образу значної особи у творі.
7. У чому, на вашу думку, полягає головна ідея повісті? Аргументуйте свою відповідь.
8. Поясніть роль фантастичних елементів у творі.
9. Розкрийте символічне значення фіналу повісті.
10. Проаналізуйте особливості сюжету та композиції твору.
11. Підготуйте повідомлення на тему «Образ міста в повісті “Шинель”».
12. Прокоментуйте таке твердження російського дослідника гоголівської творчості І. Золотуського: «...сама шинель у повісті не предмет гардероба, а щось живе, дружина, подруга Акакія Акакійовича, створіння, що гріє його не тільки в прямому, а й у переносному значенні. Вона не ображає його, і тому він готовий віддати їй усі свої почуття, усю свою любов. Усе, що переносив він раніше на переписування, весь невичерпний запас бажання розділити з кимось свою самотність, він віддав після появи шинелі їй, і перетворення Акакія Акакійовича в повісті, його радість і звільнення пов'язані з нею».
13. Письмово закінчіть таке речення: «Читаючи повість М. Гоголя “Шинель”, я замислився / замислилася над ...».

14. Уважно розгляньте ілюстрації до твору — Сави Бродського (1), Бориса Кустодієва (2) і Натана Альтмана (3). Порівняйте їх із прочитаним твором.

15. У парах складіть режисерський коментар до екранізації повісті «Шинель» або буктрейлер за прочитаним твором (за бажанням).

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Повість М. Гоголя «Шинель» вплинула на подальший розвиток світової літератури. За визначенням французького публіциста Ежена Вогюе, з гоголівської «Шинелі» вийшла вся російська література.

Водночас не тільки письменники російської літератури вважали Гоголя своїм учителем. Відомий японський письменник **Акутагава Рюноске** у своєму оповіданні «**Бататова каша**», опублікованому 1916 р., використав сюжет гоголівської «Шинелі». У літературній критиці першим на це звернув увагу відомий письменник-фантаст **Аркадій Стругацький** у статті «**Три відкриття Рюноске Акутагави**». Як і повість М. Гоголя, основу оповідання Акутагави склав анекдот. У М. Гоголя — про чиновника, який загубив шинель, а в японського письменника — про самурая, який усе життя мріяв удосталь наїстися бататової каші. Героя Акутагави можна назвати своєрідним «літературним братом» Акакія Акакіївича. А чому — це ми вам і пропонуємо дослідити, зіставивши повість Миколи Гоголя й оповідання Рюноске Акутагави.

Мистецькі перезвони

Повість М. Гоголя «Шинель» має багато кіноверсій. Першою екранізацією твору став фільм режисерів **Григорія Козинцева** й **Леоніда Трауберга**, що вийшов на екрани ще 1926 р. Підзаголовок фільму «Кіноповість у манері Гоголя» підкреслював, що це не стільки фільм за повістю М. Гоголя, скільки стилізація в манері письменника. У цій екранізації головна увага була приділена містико-романтичним мотивам повісті. Режисери зосередилися на пошуках кінематографічних рішень створення містичної атмосфери твору.

1952 р. італійський режисер **Альберто Латтуада** запропонував свою інтерпретацію «Шинелі» М. Гоголя. Одноіменний фільм у багатьох аспектах далеко відійшов від тексту твору. Так, режисер переносить дію у провінційну Італію 30-х років ХХ ст. Акакій Акакійович стає Карміне де Карміне — чиновником, що обіймає найнижчу посаду в канцелярії маленького містечка.

Найвдалішою й найбільш наближеною до тексту стала екранізація повісті режисера **Олексія Баталова**, яка вийшла 1959 р. Головну роль у фільмі виконав відомий актор і режисер **Ролан Биков**. Завдяки спільним зусиллям усієї знімальної групи вдалося переконливо показати, як самотня маленька людина стає заручником мрії про річ, здатну, на її думку, повністю змінити її жалюгідне існування.

Постери кіноверсій
повісті «Шинель»

«РЕВІЗОР»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО СЮЖЕТ «РЕВІЗОРА»

Відомо, що сюжет «Ревізора» Миколі Гоголю підказав Олександр Пушкін. Микола Васильович писав, що Пушкін розповідав йому про Павла Свіньєва, який, приїхавши до Бессарабії, видавав себе за важливого петербурзького чиновника, і лише тоді, коли він почав брати клопотання в арештантів, був викритий. Крім того, Пушкін розповів Гоголю, як 1833 р., коли він збирав матеріали з історії повстання Пугачова, місцеве населення його прийняло за таємного ревізора, який мав проінспектувати губернську адміністрацію.

Цікаво, що 1827 р. відомий український письменник **Григорій Квітка-Основ'яненко** написав комедію зі схожим сюжетом «*Приїжджий із столиці, або Метушня у повітовому місті*». Справді, комедії М. Гоголя та Г. Квітки-Основ'яненка дуже подібні за сюжетом й образною системою. Ця схожість зумовлена тим, що обидва письменники в основу своїх творів поклали відомий анекдот про вдаваного ревізора. Недруги Гоголя намагалися використати факт схожості його п'єси й комедії Квітки-Основ'яненка для того, щоб применшити роль «Ревізора» в житті суспільства. Сам же Г. Квітка-Основ'яненко був неприємно вражений, що його сприймають як суперника Гоголя. Він високо оцінював «Ревізора», на чому неодноразово наголошував у листах.

Як зазначає українська дослідниця В. Мацапура, «новаторський характер гоголівської комедії “Ревізор” по-справжньому усвідомлюється в порівнянні з творами, близькими за тематикою й мотивною організацією. До таких творів належить насамперед “Приїжджий із столиці” Квітки-Основ'яненка. Порівняльний аналіз двох комедій підкреслює самотність

створеного Гоголем шедевра, значення його художніх відкриттів, а також те, що кожен з авторів по-своєму підійшов до висвітлення традиційного сюжету про вдаваного ревізора».

Комедія була написана М. Гоголем 1836 р., а копітка робота над удосконаленням тексту тривала до 1842 р.

«У *«Ревізорі»*, — наголошував письменник, — я вирішив зібрати в одну купу все погане у Росії, що я тільки знав, усі несправедливості, що відбуваються в тих місцях і в тих випадках, де більш за все вимагається від людини справедливості, й один раз посміятися з усього».

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Уважно перечитайте «Уваги для акторів». Які характеристики дає М. Гоголь своїм персонажам?
3. Де й коли відбуваються дії в «Ревізорі»?
4. Поясніть, чому новина про можливий приїзд ревізора викликає таке хвилювання й тривогу в чиновників.
5. У який спосіб городничий вирішує познайомитися з важливою персоною з Петербурга? Як ви вважаєте, чому він неофіційно, приватно вирушає до готелю?
6. Які поради дає городничий чиновникам містечка? Про що свідчать ці поради?
7. Розкажіть, чому приїзд ревізора з Петербурга такий небезпечний для чиновників і городничого.
8. Простежте за текстом, як авторські ремарки допомагають розкрити душевний стан персонажів.
9. Кого з героїв комедії ви вважаєте головними персонажами? Поясніть свою думку.
10. Як ви вважаєте, чому на відміну від інших персонажів комедії у Хлестакова немає «реплік у сторону»? Аргументуйте свою думку.
11. Яке місце посідає Хлестаков у суспільстві? Схарактеризуйте його посаду, матеріальний статок, рівень освіченості.
12. Яким чином Хлестакову вдалося справити враження суворого ревізора? Підтвердіть свою відповідь прикладами з тексту.
13. Підготуйте характеристику образу городничого (які портретні деталі допомагають нам уявити цього персонажа; що входить у його обов'язки та в який спосіб він використовує своє службове становище; на чому засновані його стосунки із чиновниками й мешканцями містечка; обґрунтуйте, чому городничий так боявся приїзду ревізора).
14. Прокоментуйте твердження М. Гоголя: *«Усякий хоч на хвилику, якщо не на декілька хвилин, був чи є Хлестаковим»*.
15. Поміркуйте, що спільного між городничим і Хлестаковим. Аргументуйте свою відповідь.

16. На конкретних прикладах проілюструйте використання прийомів комічного й сатиричного в комедії М. Гоголя.
17. Розкрийте сенс німої сцени комедії. А як би ви її поставили, якби були режисером?

Малюнок М. В. Гоголя.
«Німа сцена» (1836)

18. У групах підготуйте одне із завдань (на вибір):
- афішу до сучасної вистави «Ревізор»;
 - мотиватор/демотиватор за твором;
 - ескізи костюмів та декорацій для сучасної постановки п'єси;
 - інсценізацію окремих сцен твору.

Мистецькі передзвони

Комедія М. Гоголя «Ревізор» і сьогодні з успіхом ставиться в театрах різних міст світу. Але сценічна доля п'єси склалася не одразу. Домогтися дозволу на її постановку вдалося лише після того, як російський поет В. Жуковський зумів переконати безпосередньо імператора Росії, що «в комедії немає нічого неблагонадійного, що це тільки весела насмішка над поганими провінційними чиновниками». Перша постановка «Ревізора» на сцені відбулася 19 квітня 1836 р. в Петербурзі. Цар залишився незадоволеним виставою. Кажуть, що, виходячи з театральної ложі, він сказав: «Ну і п'єска! Усім перепало, а мені найбільше».

Крім того, достеменно відомо, що й сам Гоголь був дуже незадоволений постановкою. По-різному сприйняли п'єсу Гоголя сучасники. «Дурний фарс, брудний анекдот!» — кричали деякі. «Комедія посягає на уряд, автор — бунтівник, якого доцільно було б заслати до Сибіру!» — обурювалися інші.

Цікавими є кілька фактів, пов'язаних із впливом комедії на сучасне Гоголю суспільство. Так, на першій виставі «Ревізора» в російському місті Перм поліція, якій здалося, що п'єса саме її звинувачує у злочинних діях, вимагала припинити виставу. От уже точно, як кажуть: «На злодієві шапка горить!» А в Ростові-на-Дону місцевий городничий назвав виставу «пасквілем на керівництво», вимагав припинити дійство, а акторів погрожував посадити за ґрати.

Перекладати твори М. Гоголя почали ще за життя письменника. В історію українського перекладознавства увійшли зроблені в різні часи переклади гоголівських творів **Івана Франка, Михайла Кропивницького, Миколи Садовського, Остапа Вишні, Антіна Хуторяна, Василя Шкляра** та інших.

Привертає увагу той факт, що 1934 р. в м. Харкові вийшла друком поема М. Гоголя «Мертві душі» українською мовою. Але імені перекладача в цьому виданні зазначено не було. Тільки через кілька десятиліть стало відомо, що це **Григорій Косинка**, український письменник, жертва сталінських репресій, розстріляний 1934 р., творчість якого повернулася до своїх читачів тільки після набуття Україною незалежності.

Літературні нотайки подорожнього

У кожної людини є місце, яке навечно входить у його свідомість і життя. Для юнака Гоголя таким місцем став Ніжин.

Ніжин, у якому минула юність Гоголя, підживлював його творчу уяву цікавими деталями життя, які обростали яскравими сценами й образами, що привертають увагу читачів.

Ім'ям письменника названо в Ніжині вулицю, площу, сквер, університет, бібліотеку, школу. У місті є два пам'ятники Гоголю, діє літературний музей письменника.

Ніжин сьогодні сприймається у світі насамперед як місто Гоголя, яке не тільки пам'ятає великого письменника, а й робить усе, щоб його спадщина глибоко вивчалася й поширювалася.

*За Григорієм Самойленком,
українським літературознавцем*

Скульптор Пармен Забіла.
Пам'ятник М. В. Гоголю
в Ніжині (1881)

Читачі для згурт біз Миколи Гоголя

- ◆ Часто крізь видимий світу сміх ллються невидимі світу сльози.
- ◆ Поріднитися душею, а не кров'ю, може лише людина.
- ◆ У письменника тільки один учитель: самі читачі.
- ◆ У кожному слові безодня простору.
- ◆ Бути у світі й нічим не позначити свого існування — це здається мені жахливим.

Мистецькі передзвони

На честь Миколи Гоголя в Україні названо відомий фестиваль сучасного мистецтва *ГОГОЛЬFEST*. Цей щорічний міжнародний фестиваль об'єднав у єдиному інтерактивному просторі різні види мистецтва — музику, танець, театр, сценографію, живопис, дизайн, кіно тощо. Ідея створення такого мультикультурного фестивалю належить режисеру **Владиславу Троїцькому**. *ГОГОЛЬFEST* прагне стати обличчям України, як відомий кінофестиваль у Каннах став обличчям Франції. Організатори фестивалю для участі в його заходах запрошують відомих у всьому світі представників мистецтва.

Путівник фестивалю (2015)

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Важко сказати, як діляться письменники на геніальних і негеніальних. Я скільки писав про Гоголя, завжди уникав терміна геніальний. Але можна сказати, що це абсолютно оригінальне бачення, він був на один поверх глибший, ніж усі письменники його часу. І сьогодні ми сприймаємо тільки поверхові сюжети, образи, жарти, а не завжди вміємо побачити глибинний хід його бачення світу. Якщо вже можна говорити про геніальних письменників, то до геніїв один з перших належить Гоголь».

Мирослав Попович, український філософ

«Гоголь — справжній поет у прозі. Його образи, його метафори — це чиста поезія. У нього немає взагалі якихось пустих речень, фраз, над кожним словом він думав, як над поетичним словом. Вражає те, що у величезному прозовому творі кожне слово настільки важливе, як у короткій поезії. Це колосальний письменник і унікальний талант».

Іван Малкович, український поет і видавець

«Гоголь — це безодня, а в безодню завжди зазирнути хочеться».

*Владислав Троїцький, український режисер,
організатор фестивалю «ГОГОЛЬFEST»*

Володимир Слєпченко.

Микола Гоголь (із серії «Обрані долею») (2012)

Підсумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте висловлювання Олеса Гончара: «Гоголь — це синтез двох культур. І цим він унікальний. Можливо, тільки в античності геній міг так об'єднати в собі різні дві стихії...»
2. Використовуючи матеріали підручника та інші джерела, підготуйте запитання до літературної вікторини на тему «Микола Гоголь у житті й творчості».
3. На прикладі повісті «Шинель» розкрийте особливості зображення М. Гоголем «маленької людини».
4. Розкрийте сенс назви твору «Шинель».
5. У класі проведіть дискусію на тему «Чи потрібно твори Миколи Гоголя “Шинель” і “Ревізор” включати до сучасної шкільної програми?».
6. Розкажіть історію створення комедії «Ревізор».
7. Поясніть, чому п'єса М. Гоголя має таку назву.
8. Хто з героїв комедії запам'ятався вам найбільше й чому?
9. Обґрунтуйте, хто є головним героєм твору «Ревізор».
10. Розкрийте смисл епіграфа до комедії М. Гоголя.
11. Поясніть, як ви розумієте поняття «хлестаковщина». Чи трапляється таке явище в сучасному суспільстві? Аргументуйте свою позицію.
12. На конкретних прикладах поясніть роль авторських ремарок у «Ревізорі».
13. Уважно ознайомтеся й підтвердіть чи спростуйте думки, наведені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
14. Прокоментуйте, як ви розумієте живописний портрет В. Слєпченка «Микола Гоголь».
15. Які «цитати для душі» від Миколи Гоголя змусили вас замислитися?
16. За прочитаним твором М. Гоголя (на ваш вибір) підготуйте інформаційний пост для соцмережі, або матеріал для літературного сайту, або замітку для читацького блогу з поясненням, чому варто чи не варто прочитати цей твір.
17. Запропонуйте свій ескіз дудла, присвяченого М. В. Гоголю.

Дудл до 200-річчя від дня народження М. В. Гоголя

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ У РОЗДІЛІ

1. Розкажіть про передумови розквіту реалізму в літературі XIX ст.
2. Схарактеризуйте основні естетичні принципи реалізму як художнього напрямку в літературі.
3. Підготуйтеся до рольової гри «Інтерв'ю з письменником». Які запитання ви поставили б Оноре де Бальзаку?
4. Український літературознавець Д. Затонський стверджував: *«У Бальзака кожен знаходить своє. Одним імпуонує повнота та злагодженість картини світу, яку він малює. Інших хвилюють готичні таємниці, вписані в цю об'єктивну картину, її рембрандтівські світлотіні. Треті захоплюються колоритними характеристиками, які створює уява письменника, характеристиками, піднесеними над дійсністю і в своїй величі, і в своїй нищості»*. А ви знайшли щось «своє» у творчості Бальзака? Аргументуйте свою думку.
5. На прикладі повісті «Гобсек» розкрийте роль портрета й опису помешкання персонажа для розкриття його характеру.
6. Доведіть, що п'єса М. Гоголя «Ревізор» за жанром — комедія.
7. Підтвердіть чи спростуйте твердження літературознавця М. Храпченка: *«...Майже кожна епоха створює своїх хлестакових... наш час не є винятком. В іншому вигляді, в іншому вбранні герої Гоголя — люди схожі на них, близькі їм, — існують»*.
8. Поясніть, як ви розумієте твердження російського письменника Ф. Достоєвського: *«Усі ми вийшли з гоголівської “Шинелі”»*.
9. Проаналізуйте особливості психологізму в прочитаних творах.
10. Порівняйте особливості втілення теми грошей та їхнього згубного впливу на людину й суспільство у прочитаних творах О. де Бальзака та М. В. Гоголя. Виявіть, що об'єднує ці твори й у чому їхня своєрідність.
11. На вибір у групах підготуйте мультимедійну презентацію / літературну карту / макет сайту на тему «Україна в житті й творчості Оноре де Бальзака та / або Миколи Гоголя».
12. Прокоментуйте шмуцтитул до цього розділу (його назву, епіграфи, оформлення).
13. Обґрунтуйте, що об'єднує твори, представлені у цьому розділі.

Стежками « нової » драми

Сила драми лежить у драматичному темпераменті, пристрасі, глибокому конфлікті, у боротьбі протидіючих сил, бо коли цього немає, то драма буде нудна.

Іван Франко

У драматургії важлива не правда, а враження. Правда потрібна драматургу доти, доки вона підвищує інтерес.

Сомерсет Моем, англійський письменник

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ★ *зрозуміти*, яке явище в європейській драматургії кінця ХІХ – початку ХХ ст. називається « новою драмою »;
- ★ *відкрити для себе* творчість Генріка Ібсена та Бернарда Шоу;
- ★ *з'ясувати*, що таке « ібсенізм »;
- ★ *розширити свої знання* про драматичні твори;
- ★ *дізнатися*, що стоїть за « відкритим фіналом » п'єси Генріка Ібсена « Ляльковий дім ».

Нові тенденції у драматургії кінця XIX – початку XX століття

Що найбільше може збудити оптимістичні думки у літературного переглядача, то се новітня драма. В сій, власне, області література «кінця віку» промовила справді нове слово, пробила нову стежку «в містичнім гаю літературних форм».

Леся Українка

Зміна світогляду людини другої половини XIX ст., криза в мистецтві, занепад реалізму зумовили появу нових тенденцій у розвитку драматургії кінця XIX – початку XX ст., у результаті яких виникла «нова драма».

«Нова драма» — художнє явище європейської драматургії кінця XIX — початку XX ст., що протистоїть традиційній драмі. Біля її витоків стояли Генрік Ібсен (Норвегія), Бернард Шоу (Велика Британія), Антон Чехов (Росія), Герхарт Гаупман (Німеччина), Моріс Метерлінк (Бельгія) та ін.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. змінюється статус драми, вона перестає бути тільки джерелом насолоди й розваги для публіки. Драматурги-новатори роблять драму серйозним жанром, що вимагає розумових і творчих зусиль. Сучасний театр, за словами шведського драматурга Августа Стріндберґа, тяжіє до повсякденного життя, до строгості виразних засобів й інтимного спілкування з публікою. Як зазначає український літературознавець Кіра Шахова, *«нова драма вимагала докорінної перебудови застарілої театральної системи, іншої акторської гри, іншого розуміння завдань режисури, інших декорацій, одне слово — нової мови театру»*.

Для «нової драми» характерні такі ознаки:

1. **Актуальна проблематика.** «Нова драма» порушує важливі соціальні, морально-етичні проблеми, часто такі, що у звичайному житті приховувались або замовчувались.
2. **Новий тип драматичного конфлікту.** В основі «нової драми» не протистояння характерів, як це було у традиційній драмі, а внутрішній світ особистості, її переживання й відчуття. Рушієм сюжету виступають не дія та інтрига, а психологічні колізії, зіткнення поглядів, ідей.
3. **Аналітична композиція драми.** Новий тип драматичного конфлікту породив й особливу композицію драми. Аналітична композиція драми полягає в послідовному розкритті таємниць і внутрішньої нестабільності персонажа, що приховуються за зовні щасливою оболонкою зображеної дійсності. Зав'язкою дії, зазвичай, є подія, що відбулася ще до початку п'єси, а змістом самої драми стає аналіз причин такої події.
4. **Широке використання підтексту.** Прихований зміст драматичних реплік, вчинків персонажів стає важливішим за їхнє пряме значення. Таким чином, у тексті «нової драми» існують ніби два плани: перший — те, що говорять персонажі, другий — те, що відбувається.
5. **Збільшення значення ремарок і пауз.** Особливу роль у «новій драмі» відіграють ремарки й паузи, які з допоміжних засобів традиційної драми перетворюються на основний елемент тексту. Вони визначають ключові елементи в розвитку сценічної дії та формують підтекст. Мова п'єси набуває глибокого символічного змісту.
6. **Відкритий фінал.** Так, Г. Ібсен зазначав, що *«п'єса не закінчується з падінням завіси ... — справжній фінал — за її межами; письменник позначив напрям, у якому необхідно шукати цей фінал, потім — [...] справа кожного читача самостійно дійти до фіналу...»*.
7. **Зміни у сценографії.** Декорації та костюми персонажів «нової драми» деталізовані, імітують справжні; гра акторів стає природнішою та наближеною до реального життя; значно підвищується роль режисера.

Виникнення «нової драми» пов'язують із драматичною творчістю **Генріка Ібсена**. Новаторські ідеї письменника були настільки популярними, що навіть з'явився термін «ібсенізм», тобто наслідування ідей драматургії Ібсена. Одним з натхнених прихильників «нової драми» Ібсена був **Бернард Шоу**. Своє осмислення того нового, що увійшло до світової літератури разом із драматургією Ібсена, Шоу виклав у книзі *«Квінтесенція¹ ібсенізму»* (1881).

1. Продовжіть речення: «*«Нова драма» — це ...»*.
2. Розкрийте ознаки «нової драми» порівняно з традиційною.
3. Поясніть, як ви розумієте, що таке *«ібсенізм»*.

¹ *Квінтесенція* — основа, суть чогось.

Генрік Ібсен

Henrik Ibsen

(1828–1906)

Усе, що я написав, тісно пов'язане з тим, що я пережив, навіть якщо це й не сталося зі мною особисто; у кожному новому творі особисто для мене була та мета, що слугувала моєму духовному звільненню та просвітленню...

Генрік Ібсен

«ПІВНІЧНИЙ ЛИЦАР»¹ ЛІТЕРАТУРИ Й ТЕАТРУ

«**В**іання епохи», «непокоїний геній», «бунтівник і борець у царині мистецтва» — так називають відомого норвезького драматурга й поета Генріка Ібсена. Та попри таку гучну характеристику в житті письменника не було ані героїчних, ані романтичних сторінок. Його життя — це довгий і тернистий шлях, шлях із міщанського середовища до всесвітньої слави й визнання. Понад півстоліття Ібсен своїми творами обстоював право людини на свободу, служив духовному оновленню суспільства. Він був справжнім звитязцем, самовідданим лицарем літератури й театру. Уже на схилі літ Г. Ібсен сказав: *«Той, хто хоче зрозуміти мене, має знати Норвегію. Велична, але сурова природа оточує людей на півночі. Самотне й ізольоване життя — ферми розташовані на великій відстані одна від одної — примушує їх не звертати уваги на інших. Люди там стають серйозними й зануреними в себе...»*

Генрік Йоганн Ібсен народився **20 березня 1828 р.** в сім'ї комерсанта в невеличкому портовому містечку Шієні.

¹ «Північним лицарем» Генріка Ібсена називала Леся Українка.

Юрій Клен¹, український дослідник творчості Ібсена, так писав про перші враження дитинства письменника: «...Проти батьківського дому церква з високою дзвіницею, праворуч катувальний стовп, ліворуч будинок, де містилися: зали міської ради, арештні камери й лікарня для божевільних...» Це була глуха норвезька провінція з патріархальним побутом та розміреним міщанським існуванням. Розмови в містечку велися лише про комерцію: у тих домівках, де не було чого рахувати, не було чого і їсти.

Коли Генріку виповнилося вісім років, його батько збанкрутів і юнакові довелося самому піклуватися про своє майбутнє. Він переїжджає до містечка Грімстад, де влаштовується аптекарським учнем. Нецікава й виснажлива робота, мала платня пригнічували Ібсена. У вільний час він багато читає, знайомиться з основними традиціями європейської літератури, цікавиться періодикою. Антифеодальні революції та національно-визвольний рух у Європі 1848 р. захопили й Ібсена. Відчувши потяг до літературної творчості, він пише свої перші твори: це були політичні вірші й епіграми. Пізніше письменник так згадував про цей період життя: «Під шум великих міжнародних битв я зі свого боку воював з маленьким суспільством, до якого був прикутий волею обставин і життєвих умов». У цей же час у письменника пробуджується інтерес до драматургії, він пише та видає власним коштом свою першу п'єсу «**Катиліна**».

Усе життя Ібсен мріяв вирватися з міщанської провінції, спосіб життя й мислення якої буквально душили молодого письменника. Нарешті в 1850 р. юнак переїжджає до Христіанії², де, зазнавши невдачі при вступі в університет (Ібсен мріяв стати лікарем), розпочинає літературну кар'єру. Уже через рік Генрік Ібсен стає постійним драматургом національного Норвезького театру в м. Бергені, а в 1857 р. очолює Норвезький театр у столиці. У цей період письменник не тільки успішно режисерує свої п'єси, а й обстоює національну ідею в мистецтві Норвегії.

У 1864 р. Г. Ібсен, розчарувавшись у норвезькому національно-визвольному русі, залишає батьківщину. Майже тридцять років він пробув у вигнанні, жив у Німеччині, Італії. За кордоном Ібсен написав п'єси, які зробили його всесвітньо відомим драматургом. Це драми «**Бранд**», «**Пер Гюнт**»,

¹ Юрій Клен — псевдонім Освальда Бурггардта (1891–1947), українського поета, перекладача й літературного критика, яскравого представника українського національного відродження початку ХХ ст.

² Христіанія — так у період 1624–1925 рр. називалася столиця Норвегії — Осло.

«Стопи суспільства», «Ляльковий дім», «Ворог народу» та ін. Якщо ранні драми були присвячені далекому минулому Норвегії та Скандинавії, то пізніше автор звертається до актуальних проблем сучасності. Усього драматург написав 25 п'єс. Співпрацювати з великим норвежцем мріяли всі провідні театри Європи.

Досягнувши на чужині визнання, слави, матеріального статусу, Ібсен 1891 р. повертається на батьківщину. Сила духу й віра у своє покликання дали йому змогу пройти шлях від простого учня аптекаря до письменника зі світовим ім'ям. У 1898 р. Генрік Ібсен пишно відсвяткував своє 70-річчя. Урочисті заходи відбулися не тільки в Норвегії, а й у інших країнах Європи. Зокрема, у Німеччині, де тривалий час жив письменник, усі його твори, навіть не опубліковані на батьківщині, було видано німецькою мовою. Долучив свій голос до гучного ювілею норвезького драматурга й Іван Франко, присвятивши «північному магові» вітальну статтю. Восени того ж року Ібсен закінчив п'єсу «Як ми, мертві, воскреснемо», яка мала підзаголовок — «драматичний епілог». Цей твір і справді завершив творчий шлях «північного лицаря». Останні роки життя Ібсен важко хворів і 23 травня 1906 р. помер.

Творчість Генріка Ібсена в багатьох дослідників асоціюється з образами висоти, гірських вершин, свіжим повітрям. Надзвичайно точно і проникливо сказав про твори норвезького драматурга видатний російський філософ українського походження ХХ ст. Микола Бердяєв: «Коли читаєш Ібсена, то дихаєш абсолютно гірським повітрям. Норвезьке міщанство, у якому він задихався, виступає тлом його творчості. І в атмосфері максимального міщанства відбувається максимальне гірське сходження... Він завжди за підвищення, за сходження, за героїчну особистість... Він жив і творив під владою тяжіння гірської висоти й нескінченності».

Сподіваємося, що, читаючи твори великого норвезького драматурга, ви також здійсніте «максимальне гірське сходження» та вдихнете «абсолютно гірського повітря».

Олаф Гульбранссон.
Карикатура
на Генріка Ібсена
(1902)

1. Поясніть, як ви розумієте назву статті про Г. Ібсена.
2. Використовуючи матеріали статті про письменника та рубрики «Цитата для душі», укладіть правила життя Генріка Ібсена.
3. Об'єднайтесь у групи й проведіть таку літературну гру. Представник кожної групи по черзі повідомляє один факт із біографії Ібсена. Переможцем стане група, яка назве найбільшу кількість фактів.

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Генрік Ібсен зробив значний внесок у розвиток національного театру Норвегії. Він виступав проти засилля іноземних п'єс у репертуарі норвезьких театрів, обстоював справжнє національне мистецтво, таке, що розкриває своєрідність норвезької культури. Надуману національну романтику він порівнював з фотографією, яка щойно виникла, й засуджував за надмірний інтерес до подробиць, техніцизм у зображенні дійсності. «Фотографічному мистецтву» Ібсен протиставляв мистецтво, що звертається до глибин народного життя: *«Національним письменником є лише той, хто здатний надати своєму твору той основний тон, що несеться нам назустріч із рідних гір і долин, з гірських схилів і берегів, та насамперед — із глибини нашої власної душі».*

Пам'ятник Ібсену в Бергені (Норвегія)

Цитата для душі від Генріка Ібсена

- ◆ Щоб мати всі підстави для творчості, необхідно, щоб саме життя ваше було змістовним.
- ◆ Єдине, що я ціную у свободі, — це боротьбу за неї, володіння ж нею мене не цікавить.
- ◆ Є дві моралі: одна — чоловіча, друга — жіноча. Не можна жінку судити з погляду моралі чоловічої.
- ◆ Поет не може ненавидіти особистість. Він може ненавидіти ідеї, принципи та системи, але ніколи — особистість.

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

Про історію написання п'єси «Ляльковий дім»

В основу п'єси «Ляльковий дім» Г. Ібсена покладено цілком реальну історію. В Ібсена була приятелька — одна із шанувальниць його драматургічного таланту, норвезько-данська письменниця **Лаура Кілер**. Після смерті батька вона переїхала в Данію й невдовзі вийшла заміж. Через декілька років її чоловік захворів, для його лікування потрібні були великі гроші. Молода жінка знала, що звістка про матеріальну скруту дуже засмутить її ослабленого чоловіка. Вона вирішує таємно взяти позику в банку. Лікування пройшло успішно, й чоловік одужав. Лаура, яка часто бувала в родині Ібсенів, розповіла про свою таємницю дружині драматурга. Через деякий час Кілерам знову знадобилися гроші, і Лаура знову взяла позику. Та цього разу життєві обставини склалися так, що жінка не змогла своєчасно розплатитися. Її чоловік дізнався про це, під тиском друзів і знайомих розлучився з нею й забрав дітей. Молоду жінку оголосили божевільною. Із часом стосунки між подружжям налагодились, Лаура розпочала активну літературну діяльність і згодом виплатила всі борги.

У зміненому вигляді ця історія з'явилася на сторінках п'єси «Ляльковий дім».

Так Google відзначив 185-річчя від дня народження Генріка Ібсена

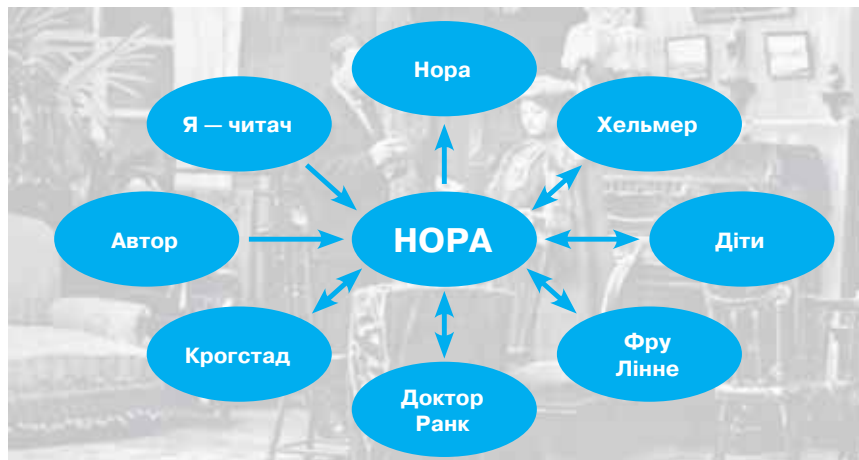

«ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від п'єси. Що вас найбільше вразило, здивувало?
2. Прочитайте авторські ремарки до першої дії п'єси. Як ви думаете, яке значення має детальний опис кімнати для подальшого розвитку сюжету? Уявіть, що ви — театральний декоратор. Усно опишіть декорації, які б запропонували для цієї дії.
3. Розкажіть, якою ви побачили головну героїню на початку п'єси. За допомогою яких художніх прийомів автор створює враження зовнішнього благополуччя родини Хельмерів?
4. У чому, на ваш погляд, полягає щастя Нори? А її чоловіка?
5. Виразно прочитайте в особах діалог фру¹ Лінне й Нори (дія перша). Як він характеризує Нору Хельмер?
6. Розкажіть про переживання Нори. Простежте, як автору вдається передати стан героїні.
7. Схарактеризуйте образ Нори за поданою схемою.

¹ Фру — ввічлива форма звернення до заміжньої жінки у скандинавських країнах. Те саме, що мадам або пані.

8. Простежте, як у п'єсі через поступове розкриття історій персонажів зростає напруга.
9. Розкрийте значення сцени, де Нора виконує тарантелу, у розвитку сюжету. Прокоментуйте слова Хельмера: *«Ти танцюєш так, ніби йдеш про життя»*. Підготуйте виразне читання в особах цієї сцени (дія друга).
10. Кому з персонажів адресована репліка Нори: *«...деяких людей любиш більш за все. А з іншими якось найбільше хочеться бути разом»*? Поясніть, як ви розумієте ці слова.
11. Як ви гадаєте, події «Лялькового дому» відбуваються напередодні Різдва? Прокоментуйте, як це пов'язано з розв'язкою п'єси.
12. Яку роль має таємниця героїні?
13. Проаналізуйте фінальну сцену п'єси. Дайте свою критичну оцінку такому фіналу. Спрогнозуйте, яким може бути майбутнє Нори Хельмер.
14. Розкрийте символіку назви твору.

9 ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ВИКРИВАЛЬНИЙ ХАРАКТЕР ДРАМ ГЕНРІКА ІБСЕНА¹

В кінці XIX століття [...] драма розбила, нарешті, кайдани мертвої рутини, що то від них так довго та одважно намагався визволити її єдиний в своїм роді, але нерівний та негармонійний талан «північного лицаря» Ібсена. Хоч і був Ібсен завжди новатором в ідеях, а при тім любив виключно драматичну форму, а все-таки не міг до кінця визволитись від роману, філософського трактату або моралізуючої проповіді. При його драмах здебільшого читач мусить забути, що діється на сцені, а зосередити увагу на тому, що там говориться. Сим я не маю сказати, ніби в драмах Ібсена нема події, а тільки, що подія в них часто дуже незалежна від діалогу, отак як в старосвітських операх лібрето було незалежним від музики...

...Усі драми Ібсена проникнуті викриттями, кожна з них написана на яку-небудь морально-філософську тезу, і тільки велетенський художній талант «північного лицаря» не допустив його перетворити свої драми просто у діалогічні проповіді. Ібсен не стільки викладає, досліджує причини або розв'язує дилеми, скільки викриває, і драми його часто нагадують суд, у якому

¹ Наведені думки висловлені Лесею Українкою у статтях «Європейська соціальна драма в кінці XIX ст.», «Найновіша суспільна драма».

процедура ведеться тільки для форми, тому що усім вирок відомий заздалегідь. Не дивлячись на новаторство у зовнішніх прийомах та ідеях, драми Ібсена все ж таки належать до старого типу: особиста драма переважає над суспільною, і герої занадто домінують над натовпом, який служить у якості п'єдесталу...

Леся Українка

ПРО ОСОБЛИВОСТІ ДРАМАТИЧНОГО КОНФЛІКТУ, РОЗВИТОК СЦЕНІЧНОЇ ДІЇ І ФІНАЛ У П'ЕСІ «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

У «Ляльковому домі» дійсність подається у вузькому аспекті, кількість персонажів зведено до мінімуму, всі побічні лінії нерозривно пов'язані з основною та підпорядковані їй. Уся дія тут сконцентрована, весь сюжет п'єси готує фінал і прямує до нього.

У «Ляльковому домі» суперечність між видимістю й сутністю сучасного життя пронизує й організовує всю структуру п'єси, і той момент, коли суперечність остаточно виявляється і проступає, стає кульмінацією й одночасно розв'язкою драми, її фіналом. Елементи зовнішньої інтриги та випадковості, які є в п'єсі, мають підпорядковане значення. Розвиток дії визначається не ними. Кримінальна сторона історії Нори має другорядне значення. Вона лише випадковий привід, який дає можливість розкрити брехню й лицемірство, що панують у «Ляльковому домі». Справжня трагедія лежить за цією кримінальною подією в постійних життєвих стосунках.

Розв'язка «Лялькового дому» — результат катастрофи й сама є катастрофою; вона позбавлена будь-якого компромісу. Проте її ніяк не можна назвати «нещасливою» розв'язкою. Своїм фіналом «Ляльковий дім» дає приклад дуже своєрідного вирішення конфлікту драми, за якого драма безпосередньо стикається з трагедією; герой тут не гине, а, навпаки, виявляється переможцем, оскільки він ніби знаходить самого себе й має достатню мужності, щоб здійснити свою волю й відкинути все те, що йому заважало; водночас ця перемога героя забарвлена трагічно, оскільки вона означає болісний розрив з усім його минулим існуванням і робить його самотнім, таким, що протистоїть усьому суспільству. Правда героя, тобто його внутрішнє звільнення й обрання ним свого справжнього шляху не означає завершення його боротьби, взагалі всього конфлікту. Навпаки, справжній конфлікт, справжня битва розгориться лише після того, як опуститься завіса, — тільки тоді почнеться справжня боротьба

Нори за своє існування в житті, за пізнання істинного характеру суспільних відносин.

Фінал «Лялькового дому» показує наявність у сучасному суспільстві «справжньої людини» — людини, яка прагне до свободи та внутрішньої незалежності й може для досягнення цієї мети піти на будь-які жертви, відмовитися від будь-яких компромісів. Фінал «Лялькового дому» стверджує право такої людини на нещадний розрив з усім минулим, з усім, що знеособлює її й заважає вільному вияву її індивідуальності.

За Володимиром Адмоні, російським літературознавцем

ПРО ПІДТЕКСТ У П'ЄСІ «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

В Ібсена діалог болісно роздвоєний; люди в нього думають одне, а говорити мають інше. Вони приховують від співрозмовника свої справжні почуття та наміри, співрозмовнику вони не довіряють або соромляться його. Ібсен із притаманним йому романтизмом сумує за тим, що люди одне одному не вірять; підтекст для нього — ознака вимушеної нещирості людських стосунків, щось принизливе для людини, вираження її неволі: люди не ризикують заглибитися у справжні почуття й висловити їх відкрито. У тексті на словах герої показують себе людьми доброзичливими й талановитими; у підтексті прихована ганебна таємниця їхнього існування, що старанно оберігається від сторонніх вух та очей.

За Борисом Зінгерманом, російським літературознавцем

ПРО ДИСКУСІЙНІСТЬ П'ЄСИ «ЛЯЛЬКОВИЙ ДІМ»

Й ОБРАЗ НОРИ

У п'єсі Ібсена всі події спресовані в кілька днів і годин напередодні Різдва. Звичайно, бувають і в реальному житті такі перенасичені подіями й пристрастями дні й години, але в них менше логіки й більше спонтанності. В Ібсена кожне слово й кожна деталь має своє, точно визначене місце. П'єса — не лише соціально-психологічна, аналітична, вона ще й дискусійна. Ця дискусія відбувається не тільки на рівні подружжя, а й опосередковано — як протистояння героїв, носіїв різних точок зору. Це не тільки Нора — Хельмер, а й Нора та її подруга, трудяща жінка Кристина, Хельмер і д-р Ранк, Хельмер і Кrogстад. Особистості, що протистоять одна одній, підкреслено різні, й правда в них різна. Це створює ґрунт не лише для сценічної зовнішньої чи внутрішньої дискусії, а й для суперечки глядача або читача з автором і його героями.

Аналітичність, дискусійність дуже важливі для автора «Лялькового дому», але характерні для нього — головне. Зокрема, такий складний і суперечливий характер, як Нора, ця псевдоінфантильна¹ жіночка, переодягнена в супернаївну лялечку. Якщо уважно стежити за текстом, за словами і вчинками героїні, стане зрозумілим, що дитинність — це своєрідна маска, що іноді надто щільно прилягає до обличчя Норви, проте не стає її сутністю.

За Кірою Шаховою, українським літературознавцем

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Ібсен зробив більше, ніж хоч би хто там був, для того щоб література маленької Норвегії стала не менш знаменитою, ніж найвеличніші зі світових літератур. Здійснити це було до снаги лише такій могутній особистості, як він».

Кнут Гамсун, норвезький письменник

«Після Ібсена неможливо вже писати так, як писали до нього, тим, хто хоче бути на вершині драматичного мистецтва. Він довів вимоги характеристики і драматичної техніки до небувалої висоти».

Георг Брандес, данський літературознавець

«Драматургічне новаторство Ібсена і драматургів, які пішли його шляхом, полягає [...] в такому: по-перше, він підніс дискусію й розширив її права настільки, що, поширившись та втрутившись у дію, вона остаточно з нею асимілювалась. П'єси і дискусія стали практично синонімами. По-друге, самі глядачі залучились до учасників драми, а випадки з їхнього життя стали сценічними ситуаціями».

Бернард Шоу, англійський драматург

«[Генрік Ібсен] творець особливого типу символічної драми [...] розгортає подію у двох планах: символічному й реальному. Символічний план, проте, існує як реальна компонента п'єси...».

Юрій Клен, український поет і перекладач, літературознавець

¹ *Інфантильний* — властивий дитячому віку, недорозвинутий. *Псевдоінфантильний* — удавано інфантильний.

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

П'єса Генріка Ібсена «**Ляльковий дім**» була написана й опублікована в 1879 р. Того ж року в Королівському театрі Копенгагена відбулася її світова прем'єра. П'єса стала предметом бурхливих дискусій і викликала гучні соціальні протести і в Скандинавських країнах, і в Європі. Читачів неприємно вражала умовність зображеної ситуації, її несхожість зі справжнім життям. Критики дорікали Ібсену, що він виправдовує вчинок Нори, що розв'язка п'єси закликає до нехтування подружніх обов'язків і сімейних цінностей. А деякі, навіть дуже відомі актриси, відмовлялися грати фінал п'єси, де мати залишає своїх дітей і чоловіка. Зокрема відомо, що на прохання німецької актриси **Хедвіг Німан-Раабе** Ібсен змінив кінцівку твору: в оновленому варіанті Нора залишалась у родині. Інша всесвітньо відома актриса — італійка **Елеонора Дуже** — також категорично наполягала на зміні трагічного фіналу і грала п'єсу в скороченому варіанті. Російська актриса **Віра Комісаржівська**, на відміну від своїх колег, зберегла оригінальний текст і драматичну розв'язку п'єси. Її трактовка образу Нори сприймалася публікою як звільнення особистості й заклик до духовного бунту. Сам же Ібсен зазначав, що його п'єса написана для останньої сцени, яка має сприйматися як скандал.

І хоча п'єсі Ібсена «Ляльковий дім» уже майже 140 років, вона залишається репертуарною в багатьох театрах світу. Кожна нова вистава дарує нам нові акторські та режисерські прочитання авторського тексту. Так, однією із приголомшливих подій у театральному світі стала сучасна постановка (2007 р.) американського режисера **Лі Бруєра**. Стилізація дії під ляльковий театр, картонні декорації, іграшкові меблі, участь звичайних акторів та акторів-ліліпутів — усе це, на думку режисера, дало змогу створити атмосферу справжнього лялькового дому.

Сцена з вистави
«Ляльковий дім»
(режисер Лі Бруер)

Творчість Генріка Ібсена (ще за його життя) викликала великий резонанс у нашій країні. Твори норвезького драматурга досліджували, перекладали та ставили на українській сцені. Одними з перших, хто відгукнувся на драматургію Ібсена, були **Іван Франко** й **Леся Українка**. Так, Франко присвятив драматургу декілька критичних студій, у яких наголосив на світовому значенні його драматургії. Леся Українка, досліджуючи особливості європейської соціальної драми кінця XIX ст., підкреслила викривальний характер п'єс Ібсена та визнала їх «перехідними» від старої драми до нової. Окрім того, І. Франко за мотивами вірша Ібсена «**Сила спогаду**» написав поезію «**Школа поета (за Ібсеном)**», одна з його повістей має ібсенівський заголовок — «**Основи суспільства**».

П'єси Г. Ібсена українською мовою перекладали **Антін Крушельницький** та ін., поезію — **Іван Франко**, **Освальд Бурггардт**, **Дмитро Павличко** тощо. Серед інших вирізняються перекладацькі зацікавлення родини Грінченків. Так, **Борис Грінченко** разом зі своєю дружиною (**Марія Загірня**) й донькою (**Анастасія Грінченко**) працювали над перекладом п'єс Генріка Ібсена. Звертаючись до світової драматургії, Грінченко наголошував, що «наше письменство треба збагачувати перекладами кращих творів світових письменників», що «нашому театрові треба дати якомога швидше світовий репертуар, щоб театр цей [...] міг розвиватися в повній мірі й зробитися рівноправним членом у великій сім'ї національних театрів світу». Активна діяльність Бориса Грінченка як перекладача та популяризатора літературної спадщини світового письменства ґрунтувалася на переконанні, що будь-яка культурна справа тільки тоді буває міцною, коли вона, «зростаючи на рідному ґрунті, живиться духом з великої скарбниці духовних здобутків народів усього світу».

Мистецькі передзвони

П'єса Ібсена «Ляльковий дім» привертала увагу не тільки театральних режисерів. Так, у 1973 р. вона була тричі екранізована. Телефільм «**Ляльковий дім**» режисера **Патріка Гарленда** (Велика Британія) було знято на основі бродвейської постановки одноїменної п'єси Ібсена. У цьому ж році вийшла й інша кіноверсія з відомою акторкою **Джейн Фондоу** в головній ролі (режисер **Джозеф Лоузі**, Франція / Велика Британія). Третім став художній фільм норвезького режисера **Арілда Бринкманна** «**Нора. Ляльковий дім**».

Літературні пам'ятки подорожнього

У сучасних норвезьких містах — Осло й Бергені, Грімстаді й Шієні — є чимало пам'ятних місць, пов'язаних із діяльністю Генріка Ібсена.

Так, пам'ятники Генріку Ібсену встановлені перед Національним театром в Осло й перед будівлею Національної сцени в Бергені. А в Шієні — рідному містечку драматурга — і столиці Норвегії, де Ібсен провів останні одинадцять років життя, відкрито музеї письменника. У шієнському музеї відвідувачам пропонують незвичайний атракціон — «Подорож до голови Ібсена». В окремому приміщенні зберігається «циліндр Ібсена» — величезний капелюх 4,5 метра заввишки. Потрапивши всередину, можна подивитися семихвилинний фільм за п'єсами драматурга і спробувати зрозуміти хід думок літературного генія.

Кабінет Генріка Ібсена в меморіальному музеї в Осло

Мистецькі перегзвони

Уже в 1907 р., усього через рік після смерті Г. Ібсена, п'єси драматурга почали з'являтися на українській сцені. У Руському народному театрі (м. Львів) були поставлені п'єси «Привиди» та «Нора», а в Молодому театрі Леся Курбаса (м. Київ) — «Ворог народу». Пізніше драми Ібсена йшли з великим успіхом у театрах Львова, Харкова, Донецька, Дніпра, Одеси.

Про актуальність драматургії Ібсена свідчать і сучасні постановки його п'єс. Так, у 2015 р. в Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки (м. Київ) відбулася прем'єра «Лялькового дому». П'єса Г. Ібсена «Ляльковий дім» також є в репертуарі Київського академічного театру на Липках та інших театрах.

Афіша вистави «Ляльковий дім» у Київському академічному театрі на Липках (прем'єра 2014 року)
(режисер-постановник *Костянтин Дубінін*)

Сцени з вистави «Ляльковий дім» у постановці Київського театру на Липках

Пігсумовуємо вивчене

1. Продовжіть речення: *«П'єса Г. Ібсена «Ляльковий дім» — про ...»*
2. Порівняйте історію Лаури Кілер, що покладена в основу п'єси, із сюжетом твору. Чим схожі й чим відрізняються Нора й Лаура? Як ви думаєте, з якою метою Ібсен у своїй п'єсі змінив історію Лаури?
3. Визначте зовнішній і внутрішній конфлікт драми «Ляльковий дім». Рішення якого з них ми не знаходимо на сторінках п'єси? Чому?
4. Як ви розумієте, що таке аналітична композиція драми? Простежте її особливості на прикладі драми Ібсена «Ляльковий дім».
5. Сформулюйте проблематику п'єси «Ляльковий дім». Поясніть її актуальність за часів Ібсена та в наш час. Як, по-вашому, мають складатися стосунки в сім'ї? Назвіть важливі для вас родинні цінності.
6. Про Ібсена говорили, що його п'єси починалися там, де колись вони зазвичай закінчувалися. Прокоментуйте цю думку на прикладі п'єси «Ляльковий дім».
7. П'єса Ібсена «Ляльковий дім» рясніє ефектними театральними сценами. Наведіть приклади таких сцен. Запропонуйте своє художнє рішення однієї з них.
8. Розробіть макет сторінки Нори Хельмер в соціальній мережі, наприклад у мережі Facebook. Продумайте дизайн обкладинки та влучну назву, доберіть аватарку, ілюстративний матеріал, необхідні цитати.
9. Роздивіться афішу до сучасної постановки п'єси Г. Ібсена «Ляльковий дім» у театрі «Medway Little Theatre» у Великій Британії (режисер **Джон Мансон, 2016**). Прокоментуйте рішення художника. Запропонуйте свій варіант афіші до цієї п'єси.
10. За п'єсою Г. Ібсена «Ляльковий дім» напишіть творчу роботу на одну з тем:
 - «Лялька, яка стає Норою»;
 - «В очікуванні дива...»;
 - «Яким я бачу майбутнє Нори?».

Джордж Бернард
Шоу
George Bernard Shaw
(1856–1950)

Мій спосіб жартувати полягає в тому, щоб говорити правду. Це найдотепніший жарт на світі.

Бернард Шоу

БЛАЗЕНЬ ЧИ ПРОРОК?

Англійського драматурга ірландського походження Бернарда Шоу називають руйнівником театральних банальностей, одним із засновників гостросоціальної драми ХХ ст., майстром сатири, гумору та королем парадоксу¹. Серед присвячених йому праць трапляються книжки й статті з такими яскравими назвами, як «Блазень чи пророк?», «Клоун чи святий?», «Арлекін чи мудрець»? Ким же він був насправді? Спробуймо розібратися, зазирнувши в життєпис цієї незвичайної людини.

Народився Бернард Шоу 26 липня 1856 р. в Дубліні (столиця Ірландії), у місті, яке, як ви пам'ятаєте, є також батьківщиною славнозвісного сатирика Дж. Свіфта. Батько майбутнього письменника — торговець збіжжям — був людиною доброю,

¹ *Парадóкс* (від грец. *παράδοξος* — «незвичайний, неймовірний, дивний») — вислів або судження, що суперечить загальноприйнятій думці, традиційним поглядам або здоровому глузду. Парадокс найчастіше має дотепну форму й належить до царини комічного.

наділеною почуттям гумору і водночас безхарактерною, зовсім нехазяйновитою. Та найголовнішою його вадою було те, що він зловживав спиртним і як наслідок — зовсім не дбав про добробут сім'ї. Мати, яка була професійною співачкою, від такої поведінки свого чоловіка постійно впадала у відчай і фактично збайдужіла до власних дітей. Усе це не могло не позначитися на житті Бернарда та його двох сестер. Усі дітлахи жили на першому поверсі разом зі слугами й по суті були покинуті напризволяще. Ніхто належним чином не піклувався ані про їхнє харчування, ані про здоров'я й освіту. Уже в дорослому віці письменник з гіркотою згадував про ті роки: «Я не був щасливим у дитинстві, і коли з минулого постають привиди, мені хочеться загнати їх назад». Із сумом думаючи про своє отруєне родинними незгодами дитинство, він усе ж віднаходив у ньому і промінчики радості: «Якби у нас, дітей, не було уяви, схильності до ідеалізації, чарівності музики, морського берегу, сонячного заходу та нашої природної доброти, важко сказати, у яке цинічне варварство могли б ми впасти». Ще одним яскравим промінчиком радості в захмареному дитинстві Шоу було читання. Незважаючи на зовсім несприятливі умови для розвитку, малий Бернард рано навчився читати. У 5–6 років він уже читав «Тисячу й одну ніч», до 10 років перечитав Біблію та Шекспіра, а до 12–13 — великі романи Чарлза Діккенса.

Однак слід зазначити, що на формування особистості Бернарда Шоу вплинула не лише сім'я, а й ті обставини, в яких опинилася його рідна Ірландія. Ось як про цей період життя майбутнього письменника пише літературознавець А. С. Ромм: *«У той момент, коли довготелесий рудоволосий чотирнадцятилітній підліток встав за високою конторкою торгового дому з продажу земельної нерухомості, національно-визвольний рух досяг найвищого ступеня революційного напруження. В умовах революційного збудження, що охопило всю Ірландію, роль клерка навряд чи могла задовольнити майбутнього автора “неприємних п'єс”. У ньому пробуджувався темперамент політичного борця, і його приваблювала до себе арена широкої суспільної діяльності».*

Девід Лівайн.
Карикатура на Шоу

У двадцять років Бернард вирішив стати письменником і приїхав до Лондона. Перші роки життя тут він перебував фактично в злиднях. Але це не завадило йому тривалий час проводити в читальному залі Британського музею, займаючись самоосвітою. З часом він влаштувався журналістом, потім став музичним, а згодом і театральним критиком. У своїх працях він виступав за все прогресивне в мистецтві того часу, зокрема написав книжку про творчість Ібсена «*Квінтесенція ібсенізму*», в якій високо оцінив значення п'єс норвезького письменника й наголосив на його новаторстві. Так він фактично почав свою боротьбу за нову драму.

Микола Пиков.
Портрет Б. Шоу

Слід зазначити, що наприкінці ХІХ ст. спостерігається занепад англійської драми. Репертуар більшості театрів у цей час складався зі слабких розважальних п'єс, які не мали нічого спільного з реальним життям країни. Навіть найкращі тогочасні англійські драматурги писали так звані «добре зроблені п'єси», у яких наслідували техніку і штампи французького театру. І саме в таких умовах на початку 90-х років ХІХ ст. група провідних театральних діячів заснувала в Лондоні так званий «Незалежний театр», метою якого було відродження реалізму й соціальної тематики на англійській сцені. Саме в цей час Шоу й дебютує як драматург. Він пропонує публіці п'єси кардинально нової тематики, тобто такі, у яких на відміну від «добре зроблених» порушуються гострі суспільні питання («*Будинки вдівця*», «*Професія місіс Воррен*», «*Серцеїд*»). Вони складають цикл під дуже промовистою назвою — «*Неприємні п'єси*». Шоу виступає в них критиком різних сторін буржуазного життя й тим самим провокує читачів і глядачів до осмислення його вад. Фактично письменник постав у ролі «зривача масок», подібно до того, як колись це зробив Свіфт у славнозвісних «Мандрах Гуллівера». Своє покликання, як і його великий попередник, він вбачав у висвітленні «неприємних істин», від яких відволікали увагу глядача ті самі розважальні п'єси, що заповнили на той час англійські театри. Найнеприємнішим у його п'єсах для багатьох виявилось те, що він закликав своїх глядачів усвідомити: його гостре слово спрямоване саме проти них, а не

просто проти сценічних персонажів. Прогресивні театрознавці почали говорити, що разом із драмами Шоу в Англії народилась нова **проблемна п'еса**. Водночас «неприємні п'еси» викликали шквал критики в реакційно налаштованій публіки. Одна з них («Професія місіс Воррен») навіть була заборонена на тривалий час. Згодом, протягом 90-х років XIX ст., були написані ще два **цикли п'ес** — «**Приємні п'еси**» і «**П'еси для пуритан¹**». Усі три цикли п'ес були об'єднані **новаторським методом драматурга** — його **сміливим зверненням до парадоксу й аргументованою й гострою дискусією**.

Серед всевітньо визнаних п'ес Бернарда Шоу — «**Цезар і Клеопатра**», «**Дім, де розбиваються серця**» та інші. 1913 р. побачила світ найзнаменитіша п'еса драматурга — «**Пігмаліон**». Своїм учителем у драматургії Шоу вважав Ібсена, але, на відміну від нього, обирав не трагічні, а переважно комічні сюжети й ситуації. Загалом у творчій спадщині Шоу 47 п'ес. У 1925 р. після успіху п'еси «**Жанна Д'Арк**» йому було присуджено Нобелівську премію з літератури. У передмові до однієї з п'ес драматург писав: «**Заради одного лише мистецтва я б не написав ані рядка**».

Заперечуючи порожню розважальність театрального мистецтва, Шоу розглядав свої п'еси як могутній засіб впливу на суспільство: «**Я пишу п'еси з певним наміром прищепити всьому народу мої думки... Іншого спонукання до написання п'ес у мене немає**». Чи продовжують його творіння і в наш час впливати на інтелект і почуття людини? Можливо, ви знайдете відповідь на це запитання?

Павло Трубецької ліпить бюст Бернарда Шоу (1926)

1. Як ви думаєте, хто Бернарда Шоу міг називати блазнем, а хто — пророком?
2. У чому Шоу вбачав завдання драматурга?
3. Пригадайте, що таке парадокс. Яка з наведених нижче думок Шоу видалась вам найяскравішим парадоксом? Обґрунтуйте свій вибір.

¹ Пуритани́н — тут вжито в переносному значенні: людина, яка сильно переймається чистотою своїх думок і вчинків та вимагає такої чистоти від інших.

Цитати для душі від Джорджа Бернарда Шоу

- ◆ Є одне золоте правило: золотих правил не існує.
- ◆ Не поведься з іншими так, як ти хотів би, щоб вони поводитися з тобою. Ваші смаки можуть не збігатися.
- ◆ Діяльність є єдиною дорогою до знань.
- ◆ Свобода означає відповідальність. Ось чому більшість боїться її.
- ◆ Життя полягає не в тому, щоб знайти себе. Життя полягає в тому, щоб створити себе.
- ◆ У вас ніколи не буде другої можливості справити перше враження.

«ПІГМАЛІОН»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

НОВАТОРСТВО ДЖОРДЖА БЕРНАРДА ШОУ

Шоу ставив перед собою завдання реформування сучасного йому театру. За його п'єсами закріпились назви «*драми ідей*», або «*інтелектуальні драми*», або «*парадоксальні драми*». Що ж нового великий драматург привніс у театральне мистецтво?

Насамперед дослідники відзначають, що письменник не просто наслідував Ібсена, а намагався розвинути започатковані ним новації. Так, якщо Ібсен зазвичай закінчував свої драми дискусією, то Шоу надав їй значно більшої ролі. **Дискусія в найрізноманітніших її проявах стала основним стрижнем п'єси Шоу.** Він фактично започаткував форму **п'єси-дискусії**, в якій усе підлягало обговоренню — проблеми, характери, вчинки дійових осіб. Причому ті, хто висловлює в дискусіях протилежні погляди, як правило, не є ворогами. Їхні особисті взаємини не становлять сутність драматичного конфлікту. Шоу не цікав-

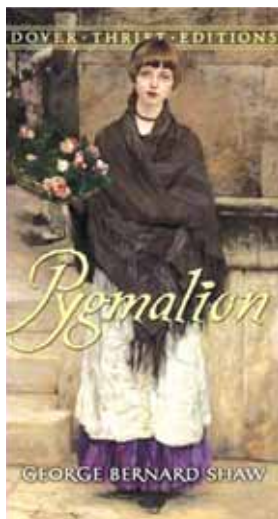
лять конфлікти бездоганного добра із чорним злом. Він вбачає драматизм не в особистих ворожих стосунках людей, а в більш глобальному — становищі людини в сучасному суспільстві.

В основі творів Шоу — парадокс як основний художній засіб порушення проблеми й осмислення життя. Невипадково про стиль Шоу так і говорять — парадоксальний. Його п'єси побудовано на парадоксальних ситуаціях, мовлення персонажів рясно пересипане парадоксами, які слугують дуже серйозній меті. Саме парадоксальні вислови бентежать думку читача або глядача, сіють у його свідомості зерно сумніву, недовіри. Тим самим вони провокують його до глибокого осмислення подій і ситуацій, зображених у п'єсах.

Які ж персонажі діють у п'єсах Шоу? Сам автор поділяв їх на два типи: *ідеалісти*, які жили фальшивими ідеалами, і *реалісти*, які скептично сприймали світ і відмовлялися прийняти на віру те, у що бездумно вірила більшість.

Ще одна новація Шоу — повне взаємопроникнення комедії і трагедії. У його п'єсах досить часто комічне і трагічне так тісно переплітаються в долях персонажів, що їх неможливо відділити одне від одного.

Новаторською особливістю п'єс Шоу є також **втручання автора в дію**. Це виражається в тому, що він надає особливої ролі ремаркам, розміщує у своїх п'єсах коментарі, розлогі передмови й післямови, не властиві драматичним творам. Як ви помітили, читаючи «Пігмаліона», його ремарки є значно більшими за обсягом за звичні для читача. Шоу нарікав на те, що *«письмове мистецтво... зовсім безпорадне, коли треба передати інтонацію... існує п'ятдесят способів сказати «так», п'ятсот способів сказати «ні» й лише один спосіб це написати»*. Тому в ремарках, крім докладного опису місця дії, зовнішності персонажів, їхньої характеристики, він також давав поради, яким тоном має вимовлятися репліка.

Обкладинка англomовного видання п'єси (1964)

Усе це є свідченням новаторства Шоу в царині театру.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, яке враження справило на вас перше знайомство з Гіґнсом та Елізою. Завдяки яким художнім засобам у вашій уяві постали ці персонажі? Підтвердіть свою відповідь цитатами.
2. Виразно прочитайте уривок дії першої від слів: «*Особа, що видає такі огидні й бридкі звуки...*» до слів: «*...Ви мені вірите?*»¹.
3. Кого й чому Гіґнс назвав «*втіленням глуму з англійської мови*»? Дайте оцінку його поведінці.
4. Чи можна стверджувати, що вже в першій дії на читача/глядача очікує парадокс? Обґрунтуйте свою думку.
5. Пригадайте, у зв'язку з чим і кому Гіґнс говорить таку фразу: «*Бережи пенси, а фунти самі збережуться. І так не лише з грішми, а й з усіма нашими звичками*». Як ви розумієте ці слова? Чи вважаєте за потрібне взяти висловлену Гіґнсом думку до власної скарбнички афоризмів?
6. Порівняйте образи Генрі Гіґнса й Альфреда Дулітла. Визначте, як кожен з них впливав на формування Елізи.
7. Пригадайте, чим були зумовлені такі слова Елізи: «*Розумієте, різниця між леді і квіткаркою полягає не в умінні зі смаком вдягатися чи правильно говорити — цього можна навчитися, і не в тому, як вона поводить ся, а в тому, як поводяться з нею інші*». Чи згодні ви з нею? Обґрунтуйте свою відповідь.
8. Опишіть, якою ви уявляєте Елізу наприкінці твору. Чим вона відрізняється від тієї квіткарки, яка постала перед читачем у першій дії? Які почуття викликає у вас ця дівчина?
9. Поміркуйте, що у вдосконаленні особистості Елізи залежало від зовнішніх обставин, а що — від неї самої.
10. Як ви розумієте такий вислів Бернарда Шоу: «*Життя полягає не в тому, щоб знайти себе. Життя полягає в тому, щоб створити себе*»? Чи згодні ви з тим, що Еліза сама створила себе? Доведіть свою думку.
11. Поміркуйте, чи схожі стосунки Гіґнса й Елізи на стосунки міфологічних Пігмаліона і Галатеї. Обґрунтуйте відповідь.
12. Зверніть увагу на те, з яких двох англійських слів утворено прізвище Елізи (в оригіналі — *Doolittle*). Як з огляду на це можна розшифрувати значення прізвища дівчини?
13. Чи можна фінал п'єси назвати відкритим? Аргументуйте свою думку.
14. Поміркуйте, чому стверджують, що в тексті «Пігмаліона» поряд з ознаками драматичного твору відчутні ознаки епосу. У чому це конкретно виявляється?

¹ Тут і далі переклад Миколи Павлова.

15. Доведіть або спростуйте таке твердження: «Парадокс пронизує весь текст п'єси "Пігмаліон"».
16. Проаналізуйте передмову й післямову комедії. Визначте їхню художню роль у творі.
17. У чому, на вашу думку, полягає особливість авторських ремарок, поданих Шоу? Чим вони відрізняються від ремарок Ібсена?
18. Яка зі сцен п'єси сподобалась вам найбільше? Запропонуйте її режисерське рішення (поради акторам, декораторам, освітлювачам тощо).

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО П'ЄСУ ДЖОРДЖА БЕРНАРДА ШОУ «ПІГМАЛІОН»

У п'єсі «Пігмаліон» Шоу використав міф про Пігмаліона, перенісши його в обстановку сучасного йому Лондона. Парадоксаліст не міг залишити міф недоторканим. Якщо Галатея, яка ожила, була втіленою покірністю й коханням, то Галатея Шоу піднімає бунт проти свого творця; якщо Пігмаліон і Галатея античності вступають у шлюб, то герої Шоу в жодному разі не мають вступати у шлюб.

Безпосереднє завдання Шоу, про що він усіляко намагався наголосити в передмові, — пропаганда лінгвістики, і передусім фонетики. Він завжди з неабияким інтересом ставився до цієї науки.

Однак пропаганда наукової фонетики — тільки одна зі сторін цікавої, багатогранної п'єси. Це водночас п'єса великого соціального, демократичного звучання — п'єса про природну рівність людей та їхню класову нерівність, про талановитість людей з народу. Це і психологічна драма про кохання, яке через низку причин перетворюється на ненависть. І нарешті, це п'єса гуманістична, яка показує, як дбайливо й обережно потрібно підходити до живої людини, яким страшним і неприпустимим є холодний експеримент над людиною.

Шоу зумів у своїй п'єсі висвітлити питання про соціальну нерівність людей. Освічена Еліза залишається так само злиденною, якою вона була, коли торгувала квітами. Додалося лише трагічне усвідомлення своєї злиденності й безмежної нерівності між людьми. Усі докори Елізи Гігінсу відображають саме цей момент: *«Навіщо ви підібрали мене, якщо зараз дякуєте Богу, що все позаду? Я вам більше ні до чого, й тепер мене можна викинути на вулицю?! Так?![...] А на що я здатна? Навіщо ви мене такою зробили? Куди мені податися? Що робити? Що зі мною буде? [...] Раніше я продавала квіти, але не себе. Тепер ви*

зробили з мене леді — і я здатна торгувати лише собою. Краще б ви залишили мене на вулиці!... Я хочу знати, що я маю право взяти з собою, щоб ви потім не звинуватили мене у крадіжці» (переклад з англійської Миколи Павлова).

Ці вигуки передають і душевне сум'яття Елізи, і жорстоку істину, що постала перед нею, — соціальну нерівність вона не зможе подолати, шматок хліба й чесна праця не забезпечені для неї, незважаючи на набутий полиск і деяку освіту. «Пігмаліон» має неясну й подвійну кінцівку. Усі дійові особи вирушають у фешенебельну церкву на вінчання батька Елізи з її мачухою, і радісний (з неясної для нас причини Гігінс) доручає Елізі купити для нього краватку й рукавички.

Для глядачів з безпосереднім психологічним чуттям за цією незначною кінцівкою криється інший зміст: Еліза буде дружиною Гігінса. Недаремно кохання до нього, бажання стати для нього всім проривались у кожному її обуреному слові. Та й він уже неодноразово заявляв їй і глядачам, що він жити без неї не може. Отже, Еліза має прийняти всі його вимоги, всі примхи й чудернацтва великого вченого, стати для нього відданою супутницею життя й асистенткою в його наукових працях. Але й він під впливом цієї непересічної жінки стане, можливо, м'якшим і людянішим.

Шоу підводить глядачів до цього логічного кінця, але обриває п'єсу... а потім у післямові заявляє, що Еліза вийде заміж за Фреді, нікчемного молодого аристократа, на якого вона не звертала жодної уваги. Ця кінцівка (кохання Елізи та Фреді, що раптово спалахнуло) подана Шоу в написаному ним кіносценарії.

Для Шоу важливо епатувати глядачів, приголомшити їх під завісу яким-небудь несподіваним поворотом дії, зруйнувати їхні традиційні романтичні уявлення. Усі чекають шлюбу між Пігмаліоном і Галатеєю, цього вимагає й античний міф, покладений в основу п'єси. І саме тому впертий парадоксалист відкидає всіма очікуваний *happу end* і сміється над спантеличеним глядачем.

Із книжки Зої Гражданської «Бернард Шоу:
Нарис життя і творчості»

Постер кінофільму
«Пігмаліон»
(1938)

Цікаво, що переклад п'єси Б. Шоу «Пігмаліон» спричиняє стилістичні труднощі. Це пов'язано з репліками Елізи Дулітл, що в оригіналі подаються не літературною англійською, а своєрідною мовою:

The Flower Girl. Ow eez ya-ooa san, is e? Wal, fewd dan y'de-ooty bawmz a matter should, eed now bettern to spawl a pore gel's flahrzn than awy athaht pyin. Will ye-oo py me f'them (*Here, with apologies, this desperate attempt to represent her dialect without a phonetic alphabet must be abandoned as unintelligible outside London*).

Мовлення персонажа — важлива складова його характеристики, а в п'єсі «Пігмаліон» воно відіграє особливу роль. Ось як про це писав український перекладач Микола Павлов: «...Опустити фонетичний аспект у «Пігмаліоні» — це неминуче втратити головну сюжетну лінію: п'єса перестане існувати. Тому від перекладача вимагається особлива ретельність і значна винахідливість, аби перенести твір на український культурний ґрунт»¹.

Якою ж мовою в оригінальному тексті говорить Еліза? Це мова *кокні*. Таке англійське слово має два значення:

1) зневажливо-насмішкувате прізвисько уродженців Лондона із середніх і нижчих верств населення;

2) назва діалекту представників нижчих соціальних верств Лондона.

Отже, мовлення Елізи вказує на її соціальне походження та місце проживання. Передати мову *кокні* в перекладі надзвичайно важко, але необхідно. Адже в перетворенні Елізи на леді з вищого суспільства шліфування мовлення від вульгарного *кокні* до вишуканого стилю випускників Public schools (так в Англії називають приватні школи, які дають гарну освіту) було головним чинником. Саме тому важливо звернути увагу на перші репліки Елізи:

Афіша до вистави «Пігмаліон»

¹ Павлов М. Феномен Шоу для українського читачтва // Всесвіт. — 1999. — № 11–12.

Квіткарка. Ой, то це був ваш синок, кажите? Ну, я' би в' го луче навчили, то ни тікав би він геть, коли россипав квіточки бідній дівчині, а заплатив би за шкоду! Чи ви-и заплатите мені? (*Пере-прошуєм, але надалі нам доведеться облишити ці відчайдушні спроби відтворити квіткарчину говірку, якої поза межами Лондона ніхто не збагне без спеціальної фонетичної абетки*) (переклад Олександра Мокровольського).

Квіткарка. О! Так це синок ваш?! Нічо' не ска'еш, виховала мамуся! Це ж тре': вивалаяв мені всі хвіалки в грязюці і втік! На'іть не заплатив бідній дівчині! Так мо', ви заплатите? (*Прошу мені вибачити, але будь-які спроби графічно відтворити її вимову будуть марними, оскільки поза Лондоном ніхто її не збагне*) (переклад Миколи Павлова).

Як бачимо, обидва українські перекладачі (**Олександр Мокровольський і Микола Павлов**) удаються до експериментування: вигадують неіснуючий варіант української мови (схожий на простонародну говірку), завдяки чому в читача складається уявлення і про соціальне походження Елізи, і про майстерність Гіґінса, який зумів так значно змінити мовлення своєї підопічної.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Шоу невтомно підносив блискучий меч свого слова й дотепності проти найстрашнішої сили, що загрожувала існуванню людини, — проти дурості. Йому вдалося підняти людство на вищий щабель соціальної зрілості. Він безжально вказав слабкі сторони й вади людини, але його гострі жарти не суперечили гуманізму його загального бачення. Він був другом усього людства — у цій ролі Шоу житиме в серцях і пам'яті людей».

Томас Манн, німецький письменник

«На перший погляд здається, що Шоу перевертає існуючі в житті форми стосунків між людьми. Але, придивившись до того, що він зображає у своїх п'єсах, глядач починає розуміти, що це, по суті, парадокси самої дійсності, яскраво й виразно розкриті драматургом».

Олександр Анікст, російський літературознавець

П'єса Бернарда Шоу стала своєрідною рекламою літературної англійської мови, привернула увагу до проблеми вдосконалення англійського правопису. У передмові до п'єси Шоу зазначав: *«Англійці й самі своєї мови не шанують і дітей своїх вчити неспроможні. Орфографія для англійців — темний ліс, бо в старому правописі лише приголосні — та й то не всі — мають хоч приблизно узгоджене фонетичне значення. У результаті ніхто вам не скаже, як що читається, і щойно один англієць розтулить рота, як другий уже кипить до нього зневагою. Сьогодні іноземці вже повністю опанували більшість іноземних мов, але англійська та французька лишаються недоступними ні іноземцям, ні самим її носіям»* (переклад з англійської Миколи Павлова). Далі в першій дії Гіґінс (тоді ще пан із записником) з полум'яним запалом соромить Елізу: *«Особа, що видає такі огидні й бридкі звуки, не має жодних прав: ані десь бути, ані взагалі існувати. Згадайте, що ви живе створіння, наділене душею і даром виразного мовлення; що ваша рідна мова — це мова Шекспіра і Мілтона, мова, якою видано Біблію. А ви сидите тут і квокчете, як та курка»*.

Безумовно, Гіґінс тут виявляє надмірну суворість до тих, хто з об'єктивних причин не є зразковим носієм мови. Він також демонструє і зверхність до самої Елізи, яка, зрозуміло, не мала жодних умов для належної освіти. Водночас його слова про англійську мову не можуть не викликати симпатії, вони звучать як спонтанне зізнання в любові до рідної мови.

Однак слід відзначити, що цей твір виходить за межі популяризації лише однієї мови, по суті **він привернув увагу багатьох різномовних читачів до проблеми вдосконалення власного мовлення, надихнув їх на таку роботу**. Так, п'єса Шоу нагадує і нам про те, що, на жаль, не всі українці бездоганно володіють українською мовою, що часи русифікації не пройшли даремно і впали страшним тягарем на мовлення наших співвітчизників. Водночас твір Шоу нагадує нам і про інше: головне у вивченні мови — це бажання конкретної особистості нею оволодіти. Адже без прагнення самої Елізи навряд чи Гіґінсу вдалося б досягти такого високого результату. Мова відкривається тому, хто йде їй назустріч, а щире прагнення пізнати її красу — це чарівний ключ у її таємничий світ. **Можливо, і ви, проймаючись ідеями Шоу, поміркуєте над інтернет-проектом (наприклад, під назвою «Говорімо солов'їною українською мовою!»), який би популяризував нашу мову й серед українців, і серед іноземців?**

Міжмистецькі перезвони

Нове життя п'єси Бернарда Шоу «Пігмаліон» дав усесвітньо відомий мюзикл «**Моя чарівна леді**» (англ. *My Fair Lady*) (1956, США, композитор **Фредерік Лоу**, автор лібрето — **Алан Джей Лернер**). Створений за мотивами п'єси Шоу, він завоював неабияку популярність серед глядачів театрів світу. У 1964 р. на основі цього театрального мюзиклу було створено фільм «Моя чарівна леді» (США, режисер **Джордж К'юкор**), який також мав великий успіх. Як мюзикл, так і фільм, на відміну від п'єси, закінчується щасливим любовним фіналом. Цікаво, що англomовна назва стрічки передбачає гру слів. *Mayfair* — це фешенебельний район Лондона. Отже, для англomовного глядача назва звучить подвійно: і як «моя чарівна леді», і як «леді з Мейфера».

Постер фільму
«Моя чарівна леді»
(1964)

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

П'єси Бернарда Шоу справили значний вплив на розвиток українського театру. Уперше на вітчизняній сцені їх ставив **Лесь Курбас** («*Кандіда*» в 1918 р. та «*Учень диявола*» в 1922 р.). Найбільшою популярністю серед українських глядачів різних часів користувалася п'єса «Пігмаліон», яка йшла на сценах багатьох українських театрів, зокрема Національного театру української драми імені І. Франка. Великий інтерес глядачів і нині викликають мюзикли «Моя чарівна леді», створені за мотивами «Пігмаліона» на музику Ф. Лоу. Їх можна побачити в театрах Києва, Вінниці, Луцька, Одеси, Сум та багатьох інших міст.

Афіша мюзиклу
«Моя чарівна леді»
в Київському
національному
академічному
театрі оперети (2015)

Літературні нотатки подорожнього

Неподалік від Ніагарського водоспаду, у маленькому канадському містечку Ніагара-он-зе-Лейк (провінція Онтаріо) з 1962 р. щорічно відбувається фестиваль імені Бернарда Шоу. Цікаво, що заснував це свято місцевий юрист і драматург-любітель, який свого часу захопився творчістю великого ірландця. Фестиваль — це театральне дійство за участю найрізноманітніших колективів, на якому представляють п'єси і самого Шоу, й інших драматургів — прихильників його творчості. Цей театральний захід, який триває від квітня до листопада, наклав свій відбиток на життя всього містечка. На його головній вулиці можна побачити цікавий пам'ятник Бернарду Шоу, поруч — ресторан, що носить його ім'я, портрети драматурга прикрашають вітрини магазинів. Усе це є свідченням любові до короля парадоксів.

У Ніагара-он-зе-Лейк пам'ятають про Бернарда Шоу

Підсумовуємо вивчене

1. Уявіть себе журналістом, який пише нарис про Бернарда Шоу. Яку назву й чому саме таку ви обрали б для своєї публікації?
2. Проаналізуйте повноту і правильність такого висловлювання: «*Новаціями Бернарда Шоу в царині театру вважають започаткування форми п'єси-дискусії, а також повне взаємопроникнення комедії і трагедії*».
3. Порівняйте давньогрецький міф про Пігмаліона з однойменною п'єсою Бернарда Шоу. Що в них спільного, а що — відмінного?
4. Наведіть приклади парадоксу в комедії «Пігмаліон». З якою метою автор використовує цей художній засіб?
5. Чим особисто для вас виявилися цікавими образи Елізи, Гігінса та містера Дулітла?
6. Чи хотіли б ви змінити хід подій або кінцівку п'єси «Пігмаліон»? Якщо так, то як саме й чому?
7. Визначте, як новаторські пошуки Шоу знайшли втілення в п'єсі «Пігмаліон».
8. На прикладі п'єси «Пігмаліон» поясніть роль передмов, післямов і ремарок у драматичних творах Шоу.
9. За допомогою комп'ютерних технологій підготуйте макет афіші або театральної програмки до вистави за п'єсою «Пігмаліон».
10. Уявіть себе режисером. Які поради ви дали б виконавцю ролі Елізи, Гігінса або містера Дулітла (*на ваш вибір*)?
11. Якщо ви дивилися виставу за п'єсою «Пігмаліон», напишіть рецензію на неї.
12. Напишіть твір на одну з тем:
 - «Мовлення — дзеркало людини» (Шлях Елізи від кокні до вишуканої англійської мови);
 - «Кожен із нас — Пігмаліон свого життя»;
 - «Чи потрібні нам у житті пігмаліони?».

Аудіокнижка «Пігмаліон»

Лялька Еліза Дулітл
(із серії «Легенди Голлівуда»)

ПІДСУМОВУЄМО ВИВЧЕНЕ В РОЗДІЛІ

1. На прикладі п'єси «Ляльковий дім» поясніть, у чому полягає новаторство Ібсена-драматурга.
2. Прокоментуйте слова Б. Шоу: «Ібсен задовольняє потребу, не вгамовану Шекспіром. Він показує нам не тільки нас самих, а й нас самих у наших особистих обставинах. Те, що трапляється з його героями, трапляється і з нами».
3. Підготуйте повідомлення про постановки п'єс Генріка Ібсена в Україні.
4. Розкрийте питання «Новаторство Бернарда Шоу в царині театру».
5. Установіть відповідність між іменем персонажа та його характеристикою вустами іншого персонажа:

А Еліза	1 «найоригінальніший мораліст в усій Англії»
Б Гігінс	2 «пихатий егоїст»
В Дулітл	3 «неотесана головешка, втілення глуму з англійської мови»

6. Поясніть сенс назви п'єси Б. Шоу «Пігмаліон».
7. Чи можна твір «Пігмаліон» назвати п'єсою-дискусією? Обґрунтуйте свою думку.
8. На прикладі п'єси «Пігмаліон» поясніть, чому Б. Шоу називають майстром парадоксів.
9. Прокоментуйте назву, епіграфи та художнє оформлення шмуцтитулу цього розділу.
10. Підготуйте на ваш вибір афішу / колаж / мотиватор / замітку рекламного характеру на один із творів, розглянутих у цьому розділі. Використайте ілюстровані матеріали, запропоновані авторами підручника. Яких ілюстрацій вам бракувало?

Вільям Ростал.
Еліза Дулітл
(1914)

На захисті вічних цінностей: із літератури ХХ століття

Література має самовіддано нести свій хрест — втручатися у труднощі життя для того, щоб людина знала, любила, тривожилася за все добре, найкраще, гідне в собі, у людях, у суспільстві.

Чингіз Айтматов, киргизький письменник

...Мистецтво призначене лише, щоб відображати і тлумачити життя — завжди столике, завжди суперечливе і завжди недосконале.

Дмитро Затонський, український літературознавець

Читаючи сторінки цього розділу, ви зможете:

- ✦ **дізнатися**, які питання порушуються в літературі ХХ–ХХІ ст., і спробувати дати на них відповіді;
- ✦ **продовжувати розкривати** особливості творчості Шолом-Алейхема та Рея Бредбері;
- ✦ **відкрити для себе** твори Еріка Вольфа Сігала;
- ✦ **зрозуміти**, що таке масова і класична література;
- ✦ **розширити свої знання** про міжнародні літературні премії;
- ✦ **дати відповідь на запитання**: «Від чого застерігають і до чого закликають читачів автори прочитаних творів?».

Про традиції і новації в літературі XX століття

Уламки вір. Уламки сподівань.
Так захаращують безмежну душу,
що, мабуть, вже не віднайдись самому.

Василь Стус, український поет-перекладач

Світовий літературний процес XX – початку XXI ст. позначений співіснуванням і взаємодією різних стилів, напрямів і течій.

XX століття, незважаючи на свій стрімкий науково-технічний розвиток, геніальні відкриття й інновації, небачений злет людської думки, увійшло в історію людства насамперед як найскладніша й найсуперечливіша епоха. Як століття кривавих війн і революцій, бурхливих потрясінь і тоталітарних режимів, трагедій окремої людини й навіть цілих народів... Численні драматичні події цієї епохи справили серйозний вплив на розвиток культури людства. Наслідки багатьох із них без перебільшення можна назвати катастрофічними, адже змінювався не тільки соціальний устрій, установлювалися інші моральні пріоритети, формувалася новий світогляд, зовсім знищувалися одні й виникали інші духовні цінності людини.

Одним з вершинних досягнень цієї епохи стала її література, позначена свободою самовиявлення письменників, розмаїттям напрямів, течій і стилів, оригінальними формами відображення дійсності.

На межі XX–XXI ст. у суспільстві відчувається ще більша вичерпаність культурних традицій минулого. Система звичних для людини цінностей стрімко розмивається, а звичні норми і стереотипи поведінки зникають. Культурну ситуацію цього періоду можна схарактеризувати як *культурний хаос*. Ціннісні орієнтири в суспільстві переплуталися настільки, що

в єдиному просторі почали співіснувати іноді абсолютно несумісні ідеали. «Високе» й «низьке» часом стає взаємозамінним. Тому не дивно, що на межі ХХ–ХХІ ст. активно поширюється «масова культура», яка протистоїть ідеї «обраності» й за допомогою якої людині почасти нав'язуються певні стереотипи. Водночас поняття *масова культура* небов'язково є синонімом культури низького ґатунку. На заході навіть виникло таке поняття, як «*middlecult*» — культура середнього класу, культура менеджерів, так званих «білих комірців». Вона висуває високі вимоги до продукції масової культури, пропагує незмінні вічні цінності.

У таких змінених культурних реаліях розвивається й література кінця ХХ — початку ХХІ ст., для якої характерні:

- 🌀 пошуки нових форм осмислення дійсності;
- 🌀 роздуми про творчу особистість у цьому перенасиченому інформацією сучасному світі;
- 🌀 розмитість меж між «високим» і «низьким».

Сучасна світова література настільки різнобарвна, настільки незвична і нетрадиційна, що сьогодні й у літературознавчій науці, і просто серед читачів не стихають дискусії щодо її існування й подальших шляхів розвитку.

Пропонуємо і вам долучитися до цієї дискусії, відкривши для себе твори, про які йдеться в цьому розділі.

До таємниць мистецтва слова

ПРО КЛАСИЧНУ Й МАСОВУ ЛІТЕРАТУРУ

У продовж століть мистецтво було прерогативою еліти, найбільш освіченого прошарку населення. Водночас ще в Середньовіччі з'являється культура так званого низького стилю. Найбільше значення для її розвитку мав вуличний театр. На майданах і ринкових площах актори-простолюдини розігрували фарси, мораліте, містерії тощо. Значні зміни відбулися й у поезії низького стилю, яку творили талановиті, але незаможні митці. Мова творів наближається до народної, у неї проникають просторіччя. Отже, фактично протягом чотирьох століть існували висока й низька культури.

У ХХ ст. змінюється усталений лад суспільства. Можливість освіти для широких мас населення зробила справжню революцію в культурному житті. З'являється дедалі більше

людей, які можуть і бажають читати. Отже, виникає потреба в літературі, яка б розважала та приносила насолоду. Так розвивається масова література.

Масова література — це широко тиражована література, призначена для пересічного читача, яка характеризується легкістю форми, нескладною сюжетною побудовою, іноді насиченою елементами детективу, є невеликою за обсягом і майже завжди закінчується хепі-ендом.

До масової літератури належать жанри *коміксу, трилера, дайджесту* й багато інших.

Водночас у всі віки продовжує активно розвиватися класична література, названа за латинським словом *classicus* — зразковий.

Отже, **класична література** — це корпус творів, перевірених часом, що вважаються зразковими для тієї чи іншої епохи, висока якість яких є загально визнаною.

Сьогодні факт існування масової культури вже ніхто не заперечує, але її розуміння і ставлення до неї дуже різне. Американський учений Б. Розенберг поставив суспільству слушне запитання: *«Чи є масова культура мерзенністю, нешкідливим заспокійливим засобом або ж благословенням Божим? Це — питання гострих дискусій, у яких ніхто не хоче поступитися...»* Спробуймо й ми з вами долучитися до вирішення цієї проблеми.

1. Дайте визначення поняття «масова література». Які твори масової літератури ви знаєте? Чи читаете ви їх? Поясніть чому.
2. Розкрийте, яку літературу прийнято називати класичною.
3. Самостійно прочитайте твір американської письменниці Гарпер Лі «Убити пересмішника» і обґрунтуйте: це твір масової чи класичної літератури?
4. У класі проведіть дискусію на тему «“Масова література”: “за” чи “проти”?».

Роб Гонсалвес.
Мрія (2005)

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У літературному світі є декілька міжнародних премій, отримати які мріє кожний письменник. Але, безперечно, найпрестижнішою міжнародною винагородою в галузі літератури є **Нобелівська премія**. За заповітом шведського підприємця та винахідника Альфреда Нобеля 1895 р., від 1901 р. вона щорічно присуджується за найбільші досягнення в галузі фізики, хімії, фізіології або медицини та літератури, а також за особливі результати у справі миру (Нобелівська премія миру).

Серед лауреатів Нобелівської премії з літератури в різні часи були такі письменники, як **Редьярд Кіплінг** (1907), **Бернард Шоу** (1925), **Ернест Хемінгуей** (1954), **Борис Пастернак** (1958), **Генріх Белль** (1972), **Світлана Алексієвич** (2015) та інші.

Серед українських письменників претендентом на Нобелівську премію був **Іван Франко**, який, на жаль, не дожив до її присудження, а за правилами премія вручається лише живим. Висувалися на премію також **Улас Самчук**, **Павло Тичина**, **Микола Бажан**, **Олесь Гончар**, **Тодось Осьмачка**, **Ліна Костенко**, **Ісмаїл бей Гаспринський**. Але, мабуть, найтрагічніша доля була у **Василя Стуса**, якого висунув на отримання премії німецький письменник Генріх Белль у 1985 р. Проте Василь Стус помер під час голодування в карцері 3 вересня 1985 р.

2016 р. Нобелівську премію з літератури отримав видатний американський співак, поет і музикант **Боб Ділан**, якого вважають одним із символів молодіжного руху 60-х років ХХ ст. в Америці й в усьому світі. Найвідомішою його піснею стала «**Лиш вітер тобі відповідь**» (*Blowin' in the wind*), у якій є слова, співзвучні й нашому часу:

Скільки доріг людині пройти,
щоб справді людиною стать?

І скільки голубка морів пролетить,
щоб берег свій відшукать?

І скільки снарядів іще рвонуть,
і коли заборонять війну?

Лиш вітер тобі на це відповідь.
Лиш вітер тобі відповідь.

Переклад з англійської
Миколи Байдюка

Боб Ділан — лауреат Нобелівської премії з літератури 2016 р.

Шолом-Алейхем

שׂוֹלֵם אֱלֵיכֵם
(1859–1916)

- ✓ Представником якої національної літератури світу є Шолом-Алейхем? Пригадайте, що ви знаєте про нього та культуру, яку він представляє.
- ✓ Які твори Шолом-Алейхема ви читали в попередні роки? Поділіться своїми спогадами про враження від прочитаного.

Він лишив нам у спадок любов і сміх: любов до простої людини і сміх перед лицем нещастя.

Бел Кауфман, американська письменниця

«СОНЯЧНИЙ ПИСЬМЕННИК ПОХМУРИХ БУДНІВ»

Коли ми чуємо вислів «єврейська література», то перше, що виникає в нашій уяві, — це усмішка, добра, лагідна, щира і трохи сумна. Ще мить — і у свідомості вимальовується обличчя чоловіка середніх років в окулярах, крізь скло яких, наче два променисті сонечка, дивляться добрі примружені очі. Погляд м'який, замрійливий... Це Шолом-Алейхем — відомий єврейський письменник і драматург та... наш із вами співвітчизник!

Від народження йому даровано було ім'я стародавнього царя Ізраїлю, славного своєю мудрістю, — Соломон, або, як казали українські євреї, Шолом. Від діда-прадіда дісталосся звичне єврейське прізвище — Рабинович. Та світ запам'ятав цього

чоловіка під іншим ім'ям, яке він свідомо собі обрав, — Шолом-Алейхем. Можливо, тому, що хотів сказати людям головне — «*Мир вам!*». Саме так перекладається літературний псевдонім письменника. Цими словами євреї вітають одне одного під час зустрічі.

Своє дитинство та молоді роки письменник яскраво змалював у незавершеному автобіографічному романі «*3 ярмарку*». Зі сторінок твору дізнаємося, що зростав Шолом-Алейхем на Полтавщині, в маленькому містечку Воронькові, яке на все життя «припало йому до душі». «І справді, — пише він у своєму романі, — яке інше місто в цьому величезному світі — хай то буде Одеса, або Париж, або Лондон, або навіть Нью-Йорк — може похвалитися таким великим, розкішним базаром і такою силою єврейських крамниць та крамничок, столів, столиків та рундуків, завалених цілими горами свіжих запашних яблук і грушок, динь та кавунів...» Подібні містечка зі значною частиною єврейського населення були типовими для тогочасної України, що входила до т. зв. *смуги осілості*. Так називалася територія, за межами якої в Російській імперії не дозволялося селитися євреям. У подальшому Шолом-Алейхем змалює збірний образ такого містечка під назвою Касрилівка (від касрильник — «злидар»).

Карикатура
на Шолом-Алейхема
(початок ХХ ст.)

Дитиною Шолом навчався в *хедері* — єврейській приватній початковій школі для хлопчиків. У ній традиційно вивчали *Тору*¹ та давали окремі знання з *Талмуду*² (обізнаність у цих текстах згодом знадобиться письменнику в його творчості). Хлопчик вирізнявся спостережливістю та веселим, пустотливим характером, страшенно любив мавпувати інших, слухати казки та бувальщини.

Коли Шолому було тринадцять, від холери померла його мати і до виховання підлітка долучилася чужа жінка. Саме

¹ *Тора* (на івр. *Торá* — «Закон») — перші п'ять книг єврейської Біблії; відповідають П'ятикнижжю Мойсея в християнській Біблії.

² *Талмуд* (букв. «Учення») — зібрання юридичних й етичних положень юдаїзму — релігії єврейського народу.

вона своїми нескінченними прокльонами «надихнула» пасинка на створення їхнього алфавітного списку — т. зв. «*Лексикону мачухи*». Бажання писати підживлювало читання книжок. У чотирнадцять він уже пише історичні й пригодницькі твори, а в п'ятнадцять робить власний внесок у робінзонаду — створює роман «*Єврейський Робінзон Крузо*». Так народилася мрія — стати письменником...

Закінчивши з відзнакою повітове училище 1876 р., юний Шолом Рабинович, повний життєвих планів і мрій, спрямував свої кроки до Житомирського учительського інституту, проте на заваді йому стала т. зв. *відсоткова норма*, що існувала в Російській імперії відносно євреїв. Попри всі негаразди, юнак не занепав духом і не сів на батькову шию, а заходився давати приватні уроки. Протягом трьох років його ученицею була донька багатого орендаря із Софіївки *Голда Лоєва*. До педагогічної праці Шолом поставився з такою любов'ю, що несподівано... закохався в дівчину! Проте її батько не бажав шлюбу доньки з бідним учителем, і той змушений був їхати геть. Але долю й конем не об'їдеш! 1883 р. молоді люди випадково зустрілися, освідчилися одне одному і, не гаючи часу, одружилися. Попереду на них чекали тридцять три роки щасливого подружнього життя та шестеро дітей...

Марк Шагал. Прогулянка над містом (1918)

80-ті роки ХІХ ст. стали часом формування Шолом-Алейхема як письменника. Мовою своєї творчості він остаточно обрав *їдиш*¹, який у той час лунав звідусіль на вулицях та базарах українських єврейських містечок. Серед перших на їдиш виходять повість «*Два камені*», яку письменник присвятив своєму «юнацькому роману», та оповідання «*Вибори*». На титулі останнього з'являється псевдонім, відомий сьогодні в усьому світі.

У 90-ті роки ХІХ — на початку ХХ ст. відбувається творчий злет та остаточно становлення стилю Шолом-Алейхема. Основним його жанром стає маленький прозовий твір — оповідання, новела, гумореска, фейлетон, основною темою — «маленький світ маленьких людей», а головним героєм — бідний єврей, простий мешканець містечка смуги осілости. Реалістично-психологічні картини життя у творах письменника органічно поєдналися з гумором, що може набувати ознак сарказму, та неповторним ліризмом. Ідея майбутнього *відродження* єврейського народу попри усі життєві негаразди червоною ниткою проходить крізь творчість письменника. Поступово Шолом-Алейхем стає ключовою фігурою в єврейській літературі.

Неочікуване банкрутство та враження від численних поїздок дали письменнику поштовх для творчості. 1894 р. виходить його комедія «*Якнехоз, або Велика біржова гра*». Зазначена тема знайшла висвітлення і в сатиричній повісті «*Менахем-Мендл*» (1892–1903). Герой твору — «людина повітря», безпорадний невдаха, який грає на біржі, але весь час програє й опиняється на соціальному дні. Його антипод — головний персонаж твору «*Тев'є-молочар*» (1894–1914). Трудівник і жителюб, він щодня докладає неймовірних зусиль, щоб вирвати свою численну родину із щелеп бідності.

Криваві події революції 1905 р. та хвиля *єврейських погромів*² підштовхнули Шолом-Алейхема виїхати за кордон. Письменник побував у Львові (тоді це була Австро-Угорщина), Женеві, Лондоні, Нью-Йорку й інших містах. Після

¹ *Їдиш* — тогочасна розмовна мова євреїв Центральної та Східної Європи. Утворилася на території середньовічної Німеччини з компонентів німецької мови, іврити (давньоєврейської мови) та ін.

² *Погроми єврейські* — напади місцевого населення на євреїв, що супроводжувалися насиллям над особистістю, вбивствами, знищенням майна, підпалами, грабунками тощо. Найбільш жорстокими за Нового часу виявилися погроми, що мали місце в Російській імперії в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., безпосередньо організовані імперською владою (центральною та місцевою).

повернення на батьківщину (1908 р.) він мандрує країною та із задоволенням виступає перед читачами. В одній із таких поїздок він захворів на туберкульоз, через що знову змушений був їхати за кордон на лікування.

Перша світова війна застала Шолом-Алейхема на німецькому курорті Альбек. Як російського підданого його було вислано з країни. Через деякий час вигнанець пливе до Нью-Йорка, де й помирає від старої хвороби 13 травня 1916 р. У своєму заповіті він залишив такі слова: *«Кращим монументом для мене буде, коли люди читатимуть мої твори...»*

1. Висловте свої враження й роздуми щодо біографії Шолом-Алейхема. Яким був його шлях до письменництва? А яку роль у житті письменника відіграло кохання?
2. Чи позначилися історичні вітри на долі митця? Наведіть факти.
3. На основі статті підручника та інших джерел підготуйте довідку про особливості творчості Шолом-Алейхема. Наведіть приклади його творів.
4. Яку мову обрав письменник для своєї творчості? Чим, на вашу думку, пояснюється його вибір? Знайдіть інформацію про його внесок у справу просвітництва свого народу.
5. Розгляньте портрет Шолом-Алейхема роботи сучасного українського художника Володимира Слєпченка. Висловте свої враження від портрета й техніки його виконання. Як на вашу думку, чи обґрунтовано включено цю роботу до серії «Обрані часом»?

Володимир Слєпченко.

Портрет Шолом-Алейхема (із серії «Обрані часом») (2012)

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Цікаво, що перші українські переклади окремих творів Шолом-Алейхема було надруковано 1906 р. у Львові, в «Літературно-науковому віснику». Їх масове видання на їдиш і в перекладах спостерігається у 20–30-х роках. Найактивнішим українським перекладачем творів письменника став **Ефраїм Райцин** (1903–1969). А найбільшим українським виданням творів класика нової єврейської літератури став збірник у 4-х томах видавництва «Дніпро» з передмовою **Миколи Бажана** (Київ, 1967).

Меморіальна дошка на честь Шолом-Алейхема у Львові

ДІЗНАЄМОСЬ ПРО ВИДАТНУ ОСОБИСТІТЬ

Серед нащадків Шолом-Алейхема найвідомішою стала письменниця й педагог **Бел КАУФМАН** (1911–2014). Як і її дід, вона зростала в Україні, та ще дівчинкою переїхала до США. Всесвітню славу їй приніс роман **«Up the down staircase»** (**«Вгору сходами, що ведуть донизу»**). Навіть назва твору навіює думку, що оптимізм — це в неї родинне. Можливо, саме він дав письменниці змогу прожити 103 роки! Бел Кауфман була популяризатором творчості свого діда

і щорічно влаштовувала «Шолом-Алейхемівські читання», долучалася до організації фестивалів на його честь. 2005 р. такий фестиваль відбувся в Києві. Кажуть, що в будинку Бел Кауфман завжди поруч стояли два томи — Шолом-Алейхема й Тараса Шевченка, творчість якого високо цінував її дідусь.

Відомо, що Шолом-Алейхем усім серцем любив свою батьківщину — Україну. Брат письменника Вольф пригадує, як Шолом, повернувшись додому 1879 р., із натхненням оповідав йому «чудеса про Софіївку і про те, як вільно він почував себе на лоні прекрасної природи». Не лише краса українських просторів, але й пісні, почуті від селян, як народні, так і пісні на вірші Тараса Шевченка, глибоко запали йому в душу. Свою розповідь юний письменник збагатив власним виконанням кількох пісень на слова Кобзаря: «Думи мої», «Рече та стогне Дніпр широкий», «Як умру, то поховайте...» та ін. Юнак зізнався братові: *«Коли я писав мої вірші, то шукав “Кобзаря”, цю “Пісню Пісень” Шевченка, і не міг знайти. Я ладен був віддати що завгодно і скільки завгодно, і ось тепер бачу, що заплатив би найвищу ціну навіть за одну його “Катерину”»*. Цю книжку Шолом-Алейхем все життя зберігав у домашній бібліотеці.

Своїм рідним містом письменник вважав Київ. Тут із перервами він прожив значну частину свого життя. В одному із закордонних листів Шолом-Алейхем порівнює Київ із Парижем та Берліном: *«Коли б мені запропонували вибрати одне з цих трьох міст, я б зупинився лише на Києві... І чим частіше я чую, що мені прийдеться лишатися тут [на чужині] не один сезон і не один рік, тим сильніше мене тягне туди, додому»*. Примітно, що перед смертю Шолом-Алейхем висловив бажання бути похованим саме в Києві. Та, на жаль, не судилося...

Світло української теми й мрія про дружні стосунки між українцями та євреями, які століттями жили поруч, знайшли відбиток на сторінках творів письменника, зокрема у відомому дитячому оповіданні **«Великдень на селі»**.

Україна із вдячністю зберігає пам'ять про свого великого земляка. У багатьох українських містах — Білій Церкві, Броварах, Дніпрі, Житомирі, Жмеринці, Києві, Львові, Полтаві, Харкові, Херсоні та ін. — є вулиці його імені. На батьківщині письменника, у Переяславі-Хмельницькому, а також у Києві створено музеї Шолом-Алейхема.

1997 р. в столиці України з'явився пам'ятник «сумному гумористу» (скульптор **Валерій Медведєв**, архітектор **Юрій Лосицький**).

Пам'ятник Шолом-Алейхему в Києві

«ТЕВ'Є-МОЛОЧАР»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Висловте свої враження від прочитаного твору. Що ви відчували, про що міркували під час читання? Яка новела, сцена, образ або фраза здалися вам найцікавішими? Прочитайте фрагмент, що найбільше сподобався.
2. Як побудовано твір «Тев'є-молочар»? Що робить його єдиним цілим?
3. Де й коли відбуваються події твору? Які реальні міста й містечка приховуються за вигаданими письменником назвами? Назвіть наявні у творі прикмети часу.
4. Хто такий Тев'є? Яким ви його уявляєте? Що можете сказати про риси вдачі героя, його мову, стосунки з іншими? Поміркуйте, навіщо письменник вклав оповідь в уста Тев'є. Висловте своє ставлення до нього.
5. Як у творі змальовано образ автора? Що ви можете сказати про нього? Прокоментуйте ілюстрації Анатолія Каплана.

Тев'є

Анатолій Каплан.

Тев'є і Шолом-Алейхем

(1957–1961)

6. Хто з героїв повісті є головним, другорядним, епізодичним? А кого можна вважати збірним образом єврейського народу? Аргументуйте.
7. Як події соціально-політичного життя відобразилися на долі Тев'є та його дочок? Перекажіть історію одного з персонажів твору (за вибором).
8. Які філософські та інші проблеми висвітлює письменник у творі «Тев'є-молочар»? Доведіть свою думку текстом.
9. Наведіть приклади народного гумору в творі. Які прийоми допомагають автору викликати посмішку читача? Аргументуйте текстом своє твердження. Яку функцію, на вашу думку, виконує сміх у цьому творі?
10. Доберіть цитатний матеріал до літературної гри, яка б складалася з таких турів:
 - 1) «Упізнай героя за подією твору»;
 - 2) «Упізнай героя за його реплікою»;
 - 3) «Упізнай героя за художньою деталлю».Запропонуйте однокласникам пограти в цю гру.
11. За бажанням, вивчіть напам'ять фрагмент твору, що найбільше сподобався, або підготуйте його читання в особах чи інсценівку. Поясніть роль обраного епізоду у творі.

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ОБРАЗ ТЕВ'Є-МОЛОЧАРА

У багатій галереї персонажів, змальованих Шолом-Алейхемом, Тев'є-молочар — один із найяскравіших. Він був одним із найулюбленіших героїв і самого автора. В образі Тев'є уособлено образ єврейського народу, який, незважаючи на всі злигодні, що випали на його долю, не пригнічений почуттям приреченості, а сповнений оптимізму й життєвої сили.

Тев'є добре працює на землі, міцно стоїть на ній, він фізично й морально здоровий, життєлюбний. Скільки лиха падає на його голову, особливо останнє — вигнання із села за царським указом, що забороняв євреям працювати на землі, але він гордо тримає голову, залишається неподоланий...

Весь твір складається із серії оповідань, поєднаних головним персонажем. Це колоритні монологи Тев'є в уявній розмові з Шолом-Алейхемом у різний час. Письменник працював над твором упродовж двадцяти років — і кожний монолог відбиває соціальні прикмети свого часу.

Тев'є — батько шістьох дочок, у кожної з них своя доля. Всі вони, за образним виразом славетного єврейського актора й ре-

жисера Соломона Міхоелса, одна за одною, як пташки, покидають гніздо Тев'є. Все це лишало болісні карби на його серці, як і на чутливому материнському серці його дружини Голди. Вона вмирає, й осиротілий Тев'є тяжко переживає її смерть, як і від'їзд доньок.

Письменник особливо підкреслює почуття людської гідності у Тев'є, зумовлене його чесною працею, а також і мудрість його, яка є втіленням народної мудрості. В його монологіях каскади цитат з єврейських священних писань, але він перефразовує їх своєю життєвою, а не книжною мудрістю, по-своєму їх коментує. Наводить він і чимало єврейських і українських прислів'їв та приказок. Він дає поради донькам, але й доньки вчать його. Він розмірковує над їхніми долями і приходиться до думки: «А що таке єврей і не єврей?» і «Чому вони мусять бути такі роз'єднані?..» У фіналі він проголошує: «Поки душа в тілі — вперед, Тев'є!»

*Зі статті Абрама Кацнельсона¹
«Шолом-Алейхем і його Тев'є»*

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

2009 р. в Україні була започаткована літературна **премія імені Шолом-Алейхема**. Вона присуджується раз на три роки до дня народження нашого видатного земляка. На номінацію висуваються найкращі твори в царині художнього слова (поезія, проза, драматургія, сценарії, переклади), здатні сприяти популяризації духовно-культурних досягнень українського та єврейського народів. Лауреатом 2015 р. стала **Валерія Богуславська** — авторка вибраних перекладів єврейської поезії «Високе дерево». Поцікавтеся!

¹ *Кацнельсон Абрам Ісакович (1914–2003) — український поет, літературознавець, перекладач.*

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Багато творів письменника розгортаються як мандри літературного героя. У них одісея українського єврея зумовлена політичною причиною: люди тікають з рідних місць від погромів. Й обітованою землею для них (як і для самого Шолом-Алейхема) стає Америка. Лише Тев'є, що після погрому і смерті дружини їде помирати до Палестини, з півдороги повертається додому, щоб опікуватися осиротілими внуками».

Мойсей Гон,

український письменник і науковець

«Досить сказати “Шолом-Алейхем” — і хочеться посміхатися... Безжурний оповідач бідної єврейської долі. Життерадісний жартівник, що завжди радив сміятися, тому що сміх корисний для здоров'я. Шолом-Алейхем — письменник, перед яким необхідно зняти капелюха. Він прожив важке життя. Але не скорився. Не зламався. Не впав у відчай. Навпаки, усміхався і вірив у свою людську і письменницьку зірку. “Нехай говорять що завгодно — не люблю я сумних картин, — зізнавався Шолом-Алейхем. — Моя муза не носить кресту — моя муза злиденна, але весела. Чим більше злиднів, тим більше надії”».

Юрій Безелянський,

російський публіцист і письменник

«Було б невірно перебільшувати гумористичний характер творчості Шолом-Алейхема. Це — складний, суперечливий характер, де незлобливий жарт бисто змінюється гнівним ударом сатири, де за посміхом часто ховається людська трагедія, себто це той гоголівський сміх, в якому таяться гіркі сльози і різкі докоряння дійсності. Сам Шолом-Алейхем писав, що життєве море сліз, перейшовши крізь його творчу призму, стане сміхом. [...] Повнокровний реаліст, майстер великого мистецтва людинознавства, яке живе тільки правдою, вірою в людину, зненавистю до всього нелюдського і зотлілого, виразник не штучного, а органічного, як життя і поступ, оптимізму — таким є великий єврейський письменник Шолом-Алейхем, таким є його нетлінний внесок в світову скарбницю реалістичного мистецтва».

Микола Бажан,

український поет і перекладач

Мистецькі перезвони

Життя «Тев'є-молочара» продовжилося в різних видах мистецтва. Так, образи й мотиви твору знайшли відображення на чорно-білих літографіях **Анатолія Каплана (1903–1980)**. Кілька його робіт ви бачили на с. 265. Інтерес до творчості Шолом-Алейхема виявив також київський художник **Зиновій Толчачов (1903–1977)**.

Щаслива доля спіткала твір і в царині театру й кіно. 1938 р. «Тев'є-молочара» було поставлено на сцені Московського державного єврейського театру. У ролі Тев'є виступив легендарний актор і режисер **Соломон Міхоелс**.

А вже 1940 р. під дахом Харківського театру української драми відбулася й перша українська постановка твору. Тев'є в ній переконливо зіграв **Мар'ян Крушельницький**. Кажуть, що на прем'єрі був сам Міхоелс, і коли дізнався, що актор українець, а не єврей, то, вражений, впав перед ним на коліна і сказав: «Ви граєте краще за мене».

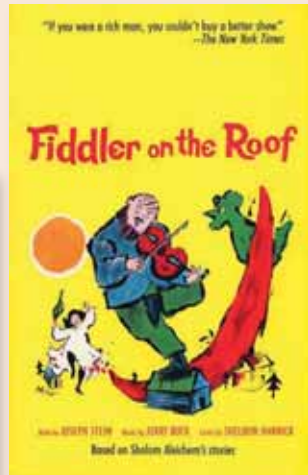
Значний успіх у глядачів мав мюзикл **«Скрипаль на даху»**, поставлений 1964 р. на Бродвеї за мотивами «Тев'є-молочара». Його кіноверсія 1971 р. (режисер **Норман Джуїсон**) стала тричі оскароносною. Роль Тев'є у фільмі зіграв ізраїльський актор **Хаїм Тополь**.

Харківський державний академічний драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка

Кадр із фільму «Скрипаль на даху»

Постер мюзиклу «Скрипаль на даху»

Справжнім дарунком для діячів та шанувальників театру й кіно стала п'єса **Григорія Горіна «Поминальна молитва»**, створена за мотивами «Тев'є-молочара». 1989 р. в Києві п'єсу було поставлено на сцені Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка режисером **Сергієм Данченком**. В українському варіанті вистава отримала назву **«Тев'є-Тевель»**. Незмінним виконавцем ролі великого мрійника з Анатіївки понад двадцять років (до самої смерті) залишався актор театру **Богдан Ступка**. Його заслужено називали *«найкращим Тев'є всіх часів»*. 1993 р. за майстерно зіграну роль актор був нагороджений Шевченківською премією.

Богдан Ступка в ролі Тев'є

Цитата для душі від Шолом-Алейхема

- ◆ Людина — це те, чим вона хоче бути.
- ◆ Якщо судилося кланятися, то кланяйся голові, а не ногам.
- ◆ Догодити цілому світові ніколи не беріться — не вийде!
- ◆ Коли їстимеш плоди своєї тяжкої праці — буде тобі втішно і добре.
- ◆ Для того щоб стати народним письменником, треба бути талановитим художником і патріотом, людинолюбцем, треба любити народ, і в творчості, і в жарті лишатися йому вірним з відданістю і любов'ю...

Підсумовуємо вивчене

1. Прочитайте й поясніть епіграф до статті про Шолом-Алейхема. Чи відповідає він, на вашу думку, життєвому й творчому шляху письменника? Запропонуйте свій варіант епіграфа.
2. На яку сюжетну особливість творів Шолом-Алейхема вказує М. Гон (див. рубрику «Зі скарбниці літературно-критичної думки» на с. 268)? Як вона співвідноситься з долею єврейського народу та його письменника?
3. Якою ви побачили у прочитаному творі картину національного життя українського єврейства на зламі ХІХ–ХХ ст.? Як на ньому позначилися суспільно-політичні реалії тогочасної Російської імперії?
4. Чому, по-вашому, Тев'є-молочар став улюбленим персонажем багатьох читачів і самого автора? З ким із персонажів української або іншої національної літератури світу ви могли б порівняти його?
5. Дослідники по-різному визначають жанр прочитаного вами твору: «цикл новел-монологів», «повість», «роман». Яке визначення, на вашу думку, є найбільш адекватним? Аргументуйте свою позицію.
6. Прокоментуйте висловлювання Ю. Безелянського та М. Бажа на щодо особливостей гумору Шолом-Алейхема. Чи погоджуєтесь ви з ними?
7. Наведіть приклади впливу творчості Шолом-Алейхема на мистецтво. Чим, на вашу думку, можна пояснити увагу митців до неї?
8. Порівняйте «Тев'є» та одну з його кіно- або театральних інтерпретацій. Які факти переосмислення твору сучасним майстром ви помітили в ній?
9. Поясніть зв'язок Шолом-Алейхема з Україною. Чому вона зберігає пам'ять про єврейського письменника? За бажанням, підготуйте презентацію на цю тему.
10. Що вам відомо про українські переклади та видання творів Шолом-Алейхема? Знайдіть більше інформації на цю тему. Запропонуйте власний проект сучасного українського видання творів «печального гумориста».
11. Розкажіть про премію, пов'язану з іменем Шолом-Алейхема.
12. Як ви гадаєте, що, крім походження, робить Шолом-Алейхема єврейським письменником?
13. Прокоментуйте одне з висловлювань Шолом-Алейхема, наведених у рубриці «Цитата для душі» (за вибором). Чи погоджуєтесь ви з ним? За бажанням, долучіться до діалогу з автором у формі есе.

Михайло Опанасович

Булгаков

Михаил Афанасьевич Булгаков
(1891–1940)

...Не зривайся, не падай, не повзи, ти — це ти...
Будь вище за образи, вище за заздрощі, вище за
усіякі дурні пересуди...

Михайло Булгаков

НЕ ЗРАДИТИ СЕБЕ ЗА ЖОДНИХ ОБСТАВИН...

Довгі болісні роки Михайло Опанасович Булгаков йшов до свого визнання через забуття і складні стосунки з владою, нещадну критику та безкінечне цькування, але він вистояв і не зрадив собі... Отож спробуємо розібратися, як це йому вдалося...

Улюблена сестра М. Булгакова Надія Опанасівна так згадувала про початковий етап життя майбутнього письменника: «1891 рік. У Києві на Госпітальній вулиці, що, подібно до багатьох київських вулиць, ішла вгору, у будинку № 4 в магістра Київської духовної академії доцента кафедри давньої цивільної історії народився первісток. Батька звали Опанас Іванович. Хлопчик ріс, оточений піклуванням. Батько був уважним та турботливим, а мати — життєрадісна та дуже весела жінка. Сміхунка. І ось у таких умовах починає зростати кмітливий, дуже здібний хлопчик».

Варто відзначити, що в дружній родині Булгакових росло семеро дітей: три хлопчики та чотири дівчинки. Саме тому, коли 1907 р. від важкої спадкової хвороби помер батько, головним помічником матері стає саме майбутній письменник. У ті часи він вчиться в Київській першій гімназії, і варто зауважити,

що він не дуже втішав рідних своїми успіхами в навчанні. Із самого дитинства Булгаков проявляв себе як надзвичайно творча та артистична особистість. За свідченням його рідних, писати він став доволі рано. Невеликі оповідання, фейлетони, драматичні сценки легко з'являлися з-під його пера. Щирий інтерес Михайла до театру вплинув на те, що юний Булгаков напам'ять знав майже всі арії з опер «Аїди» та «Фауста» й навіть певний час мріяв стати оперним співаком. Він сам створював п'єси для домашнього театру та грав у них.

Діти родини
Булгакових

Пізніше Булгаков згадував: *«...Хотілось бути зразковим хлопцем. Зберегти в собі міцний світ київського дитинства, з його скромністю, строгістю, особливістю домашнього м'якого затишку, з помірним вільнодумством батька-професора, безтурботністю, яка спочивала на впевненості, що інакше й бути не може...».*

Мирний лад життя Булгакових, як і багатьох інших родин, кардинально змінився з початком Першої світової війни. На той час Михайло вже був студентом медичного факультету Київського університету.

1916 р., отримавши диплом лікаря, він іде добровольцем Червоного Хреста, працює у прифронтових госпіталях, набуваючи нелегкого медичного досвіду. Звільнений від призову через хворобу, Булгаков їде працювати за призначенням у сільську лікарню на Смоленщину. За деякими джерелами, тільки за перший рік самостійної лікарської практики на прийомі в Михайла Опанасовича побувало 15 615 хворих. Враження цих років знайшли своє відображення у книзі письменника *«Нотатки юного лікаря»*, яка була частково опублікована в періодиці протягом 1921–1925 рр.

У березні 1918 р. він повертається в рідний Київ. Булгаков намагається зайнятися приватною лікарською практикою, проте в місті, що опинилося в центрі подій громадянської війни, спокійного та мирного життя очікувати не доводилось. М. Булгаков писав, що в ті роки в Києві він нарахував 14 державних переворотів, 10 з яких йому довелося пережити особисто.

Згодом при вступі на роботу у Великий театр в автобіографії розповідав: «1919 року, мешкаючи в Києві, послідовно призивався на службу в якості лікаря усіма владами, що займали місто»

Достеменно відомо, що в ті часи «добровольцем він зовсім не збирався йти нікуди». Очевидно, що не з доброї волі в 1919 р. Михайло Опанасович був мобілізований як лікар і відправлений через Ростов на Північний Кавказ. Він працював лікарем і продовжував писати.

Меморіальні дошки в Києві та Кам'янці-Подільському

1920 р. колишній білогвардієць, офіцер М. Булгаков, не встигнувши емігрувати зі своїми частинами за кордон, прийняв для себе фатальне рішення: спробувати прилаштуватися до життя в новій більшовицькій країні, а також остаточно залишити медицину й повністю присвятити своє життя літературній праці.

Як розповідав Михайло Опанасович в автобіографії, у 1921 р. він приїжджає «без грошей, без речей у Москву з тим, щоб залишитися в ній назавжди». Він активно публікується в газеті «Напередодні», призначеній емігрантам. Друком виходять у світ багато його творів: «*Нотатки на манжетах*», «*Пригоди Чичикова*», «*Подорожні нотатки*» та інші. Постійним місцем роботи М. Булгакова стає газета залізничників «Гудок», що згуртувала в ті часи таких талановитих письменників, як Юрій Олеша, Валентин Катаєв, Ісак Бабель, Костянтин Паустовський та інших.

Михайло Булгаков повністю заглибився у творчість. У 1922–1923 роках друком виходять один за одним фейлетони, нариси та оповідання письменника. Дар Булгакова-сатирика особливо яскраво виявився в повістях 1923–1925 рр. «*Дияволяда*», «*Фатальні яйця*» і «*Собаке серце*». Він працює над

романом *«Біла гвардія»*, за яким 1926 року напише п'єсу *«Дні Турбіних»*, що була поставлена в Московському художньому академічному театрі (МХАТі). Починаючи з цієї миті, життя Булгакова буде тісно пов'язане з театром. У Московському театрі імені Є. Вахтангова ставиться п'єса *«Зойчина квартира»*, а в Камерному театрі йде *«Багровий острів»*.

Водночас Булгакову це надає не тільки популярності. Майже кожен його великий твір супроводжується несправедливою критикою. Митець фактично опинився, за його власним висловлюванням, у ролі загнаного, але нескореного літературного вовка. Цькування не тільки у пресі, а й у таких виданнях, як *«Велика радянська енциклопедія»*, *«Літературна енциклопедія»*, а також обшук навесні 1926 р., під час якого були вилучені не тільки рукописи письменника, а і його особисті щоденники, — все це довелося пережити М. Булгакову в ті буремні роки.

Незважаючи на безперечний глядацький успіх п'єси *«Дні Турбіних»*, газетна кампанія проти автора твору дедалі більше посилювалася. У лютому 1929 р. з причин чергового доносу всі п'єси письменника були вилучені з репертуарів усіх театрів, а в газетах пролунав погромний заклик: *«Геть булгаківщину!»*. Постановка нової п'єси драматурга *«Кабала святенників»* (*«Мольєр»*) також була заборонена.

Знищений неконструктивною критикою, розчавлений цензурою, безробітний М. Булгаков у березні 1930 р. пише лист *«До Уряду СРСР»*. Це була не скарга й не покаєння, і в жодному разі не прохання. Письменник вирішив раз і назавжди розрубати міцно затягнений гордіїв вузол своєї долі.

Навряд чи можна було сподіватися на якусь позитивну відповідь з боку влади. Але лист М. Булгакова збігся із часом трагічної смерті Володимира Маяковського. Можливо, саме цим можна пояснити те, що 18 квітня 1930 р. у квартирі Булгакових пролунав телефонний дзвінок Сталіна. Керманіч висловив пропозицію щодо майбутньої зустрічі й конструктивної розмови з письменником, а також запропонував роботу в Московському художньому театрі (МХАТі). Так М. Булгаков отримав посаду асистента режисера театру, де й пропрацював у 1930–1936 рр. Ця робота надавала необхідні кошти, але не реабілітацію його творів. За винятком *«Днів Турбіних»*, які були поновлені у театрі на початку 1932 р., жоден твір Булгакова, як і раніше, не з'являвся у репертуарах театрів.

Творча ізоляція Булгакова тривала роками... І хоча в лютому 1936 р. в МХАТі відбулася прем'єра його п'єси «Мольєр», згодом, після гострих критичних висловлювань на адресу вистави, вона була знята з репертуару. Письменник, як і раніше, відчував себе «заживо похованим», і лише робота над головним його твором — романом «*Майстер і Маргарита*» відволікала від «отруйної думки» про нікчемність такого життя.

Надя Рушева.
Ілюстрація до роману
«Майстер і Маргарита»
(1968)

Здоров'я письменника з кожним днем все погіршувалося. Він став сліпнути й болісно вгасав від спадкової хвороби нирок, що все більше загострювалась. 1939 р. сліпота письменника вже була суцільною. Михайло Опанасович, по суті, перетворився на «живого небіжчика». Єдине, що його і справді продовжувало хвилювати, — це доля його останнього роману. Дружина письменника, Олена Сергіївна Булгакова, йому пообіцяла: «Присягаюся тобі, я його надрукую». Ця обітниця була виконана...

Він пішов з життя 10 березня 1940 року. Тривалий час на його могилі не було ніякого пам'ятника, оскільки все не знаходилося потрібного матеріалу. Але одного разу Олена Сергіївна Булгакова побачила великий чорний камінь. Як з'ясувалося, цей камінь був частиною Голгофи із хрестом, що колись стояла на могилі Миколи Гоголя в Даниловому монастирі в Москві. Дізнавшись про це, Олена Сергіївна прийняла рішення встановити цей «гоголівський» камінь на могилі чоловіка, який в одному зі своїх листів, звертаючись до «тіні Гоголя», написав: «Учитель, укрій мене своєю чавунною шинеллю». Так воно і сталося...

У п'єсі М. Булгакова «*Дон Кіхот*», що була створена за однойменним романом Мігеля де Сервантеса, є такі рядки: «Люди обирають різні шляхи. Один, спотикаючись, видряпується дорогою марнославства, інший повзе тропою принизливих лес-

тощів, інші продираються дорогою лицемірства та обману. Чи йду я однією із цих доріг? Ні! Я йду суворою дорогою лицарства та зневажаю людські блага, але не ЧЕСТЬ!». Ці слова демонструють погляди самого письменника, для якого поняття честі було життєвим кредо. Можливо тому йому і вдалося не зрадити себе за жодних обставин.

А ви як вважаєте?

1. Поясніть, як ви розумієте назву статті про письменника. Запропонуйте свій варіант заголовка статті.
2. Розкрийте тему «Київ Михайла Булгакова». Під час виконання цього завдання скористайтеся інформацією, представленою у рубриці «Українські стежини світової літератури».
3. Серед ваших близьких і знайомих проведіть невеличке дослідження про те, коли і за яких обставин вони познайомилися з творами Михайла Булгакова, яке значення мав (чи не мав) письменник у їхньому житті. Про результати свого дослідження розкажіть у класі.
4. Роздивіться портрети Михайла Булгакова, виконані учасниками інтернет-конкурсу на кращий портрет-плакат «Михайло Булгаков». Який з них вам подобається більше? Після вивчення творчості Булгакова спробуйте самостійно намалювати портрет Майстра.

Цитати для душі від Михайла Булгакова

- ◆ Той, хто любить, має розділяти долю того, кого він любить.
- ◆ Щастя як здоров'я, коли воно є, його не помічаєш.
- ◆ Ніколи й нічого не просить! Ніколи й нічого, й особливо в тих, хто сильніший за вас. Самі запропонують і самі все дадуть!
- ◆ Встигає всюди той, хто нікуди не поспішає.

УКРАЇНСЬКІ СТЕЖИНИ ЗАРУБІЖНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Михайло Булгаков дуже любив своє рідне місто — Київ. Адже в Києві він народився, тут жив, навіть ім'я йому було надано на честь архангела Михаїла — покровителя Києва. У своїх творах письменник багато разів з величезною любов'ю та ніжністю згадує своє рідне місто. В одному з перших оповідань письменника «Я убив» герой, у якому можна легко впізнати автора, скаже: «Ах, які зірки в Україні. От майже сім років живу в Москві, а все ж таки тягне мене на батьківщину. Серце щемить, хочеться іноді болісно в поїзд... і туди. Знову побачити яри, занесені снігом, Дніпро... Немає красивішого міста на світі, ніж Київ». Сумує за Києвом і герой п'єси «Біг». У ліричному написі «Київ-місто» М. Булгаков назве Київ «перлиною», «містом прекрасним і щасливим». Відомий український дослідник у своїй книзі «Майстер і Місто» Мирон Петровський справедливо наголошує: *«Київ у Булгакова не в зображенні рідного міста, не в назвах київських реалій... Його модель світу була киевоцентричною. Він, якщо можна так висловитися, мислив Києвом».*

Але, безумовно, що найбільше Київ представлений у романі «Біла гвардія». У творі через образи сім'ї Турбіних зображено долі інтелігенції, що потрапила у вир революційних історичних подій. Герої цього роману особливо близькі авторові. Невипадково їхніми прототипами стали рідні йому люди. Є ще один улюблений герой цього твору — це булгаківське Місто, що докладно змальовано на сторінках «Білої гвардії». Герої роману, а також його сценічної версії — п'єси «Дні Турбіних» мешкають там, де жив сам Михайло Булгаков з батьками з 1906 до 1919 р.: у будинку № 13 на Андріївському узвозі (у романі — Олексіївський узвіз). Прізвище Турбіних для письменника теж рідне: це дівоче прізвище його бабусі Анфіси Іванівни.

У цих двох творах описано події, свідком яких був сам Булгаков.

Рідний дім Булгакових, той, в якому “живуть” персонажі його творів, з легкої руки ще одного чудового київського письменника Віктора Платоновича Некрасова називають «Будинком Турбіних». Тепер тут розташований Літературно-меморіальний музей М. О. Булгакова. Ось так у житті втілюються рядки роману «Біла гвардія»: *«Все пройде. Страждання, муки, кров, голод і мор. Меч зникне, а от зірки залишаться...»*.

Якщо вас зацікавила ця тема, ми пропонуємо вам провести самостійне дослідження **«Київ у житті й творчості Михайла Булгакова»**. Потрапити в старовинне булгаковське місто вам допоможуть твори письменника, його листи, а також чудова книга-фотоальбом, яка так і називається — «Київ Михайла Булгакова».

Літературні нотатки подорожнього

1989 р. на Андріївському узвозі, у будинку №13 був відкритий літературно-меморіальний музей Михайла Булгакова. Колекція музею присвячена, насамперед, «київському Булгакову». На сьогодні вона становить близько 3 тис. експонатів.

Музейні експозиції розкривають не тільки життя й творчість М. Булгакова, а й презентують у цілому життя Києва кінця ХІХ – початку ХХ ст. Тому такі теми, як освіта та виховання, медицина, театральне життя міста, не залишилися без уваги співробітників музею. Але, безумовно, найголовніше, що музей відтворює фантастичну булгаковську атмосферу, що приваблює нових прихильників творчості письменника. Так, наприклад, тут прямисінько із шафи, що по суті виконує функції дверей, можна потрапити до кімнати, де жив той, хто й вигадав усі ці дива. У кімнату самого Михайла Булгакова.

2007 р. поруч із музеєм був поставлений пам'ятник М. О. Булгакову роботи скульптора **Миколи Рапая**.

Пам'ятник
М. Булгакову у Києві

Мистецькі передзвони

У київському Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки з постійним аншлагом йде вистава «Дон Кіхот. 1938 рік». У її основу покладені п'єса Михайла Булгакова «Дон Кіхот», написана за романом Мігеля де Сервантеса, а також фрагменти щоденників, листування, спогадів Булгакова та його дружини, матеріали радянської хроніки тих страшних років репресій і диктату.

Дія цієї вистави відбувається в Іспанії наприкінці XVI ст. та в Москві 1938 р. У такий спосіб автор сценічної композиції та постановник — відомий режисер **Михайло Резникович** проводить певну паралель між легендарним Дон Кіхотом і самим письменником. Таке зіставлення опального автора й дивакуватого літературного героя — не просто оригінальне, а змушує ще раз замислитися, що означає — жити в згоді зі своєю совістю, не зрадити себе, не втратити своєї гідності.

Робота всього творчого колективу вистави не може не захопити глядачів і змушує стати справжніми співучасниками того, що відбувається на сцені.

«СОБАЧЕ СЕРЦЕ»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ІСТОРІЮ СТВОРЕННЯ ТА ПУБЛІКАЦІЮ ПОВІСТІ «СОБАЧЕ СЕРЦЕ»

У січні 1925 р. на замовлення часопису «Недра» Михайло Булгаков розпочав роботу над новою повістю. Спочатку вона називалася «Собаче щастя. Жажлива історія», але незабаром письменник змінив назву на «Собаче серце».

Його сюжет перегукується з романом відомого англійсько-го письменника-фантаста Герберта Веллса «Острів доктора

Моро», в якому знайшли відображення експерименти професора щодо перевтілення хірургічним шляхом людей на тварин. Прототипом одного з головних героїв повісті М. Булгакова професора Преображенського став дядько письменника, відомий у Москві лікар Микола Покровський.

У березні 1925 р. повість було завершено, і М. Булгаков уперше прочитав її на одному з літературних зібрань. Але один зі слухачів одразу зробив донос до головного політичного управління країни про те, що новий твір письменника написано у ворожих, зневажливих тонах до радянської влади і всією своєю суттю заперечує усі її здобутки. Відповідно незабаром радянський партійний і державний діяч Лев Каменєв виніс остаточний вердикт: *«Це гострий памфлет на сучасність, друкувати в жодному разі не можна».*

І хоча у М. Булгакова вже було підписано угоду з московським художнім театром про постановку повісті на сцені, через цензурну заборону вона була розірвана. А до самого письменника 7 травня 1926 року прийшли з обшуком і вилучили не тільки два екземпляри машинописного варіанта «Собачого серця», а й особисті щоденники М. Булгакова.

У Радянському Союзі повість була надрукована лише у 1987 р.

ЧИТАЄМО, РОЗМИРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Розкажіть, яке враження справила на вас повість М. Булгакова.
2. Хто з героїв твору вам сподобався, кому ви співчували? Обґрунтуйте свою відповідь.
3. Ознайомтеся з інформацією, представленою в рубриці «У творчій майстерні письменника», і розкажіть, що вам відомо про історію створення та публікацію повісті.
4. Як ви вважаєте, чи обґрунтовано Л. Каменєв назвав «Собаче серце» памфлетом? Поясніть свою відповідь. Пригадайте, хто ще з письменників, творчість яких ви вивчали в цьому навчальному році, писав памфлети.
5. Простежте за текстом, від імені кого ведеться оповідь у творі. Як ви гадаєте, чому М. Булгаков багато подій першої частини повісті передає очима собаки?
6. Опишіть, якою ви уявляєте собаку Шарика. Чи змінюється Шарик за тиждень, проведений у професора Преображенського? Свою відповідь підтвердіть текстом.
7. Які почуття викликає у вас професор Преображенський? Чи змінювалося ваше ставлення до нього протягом твору?

8. Зачитайте та прокоментуйте фрагмент тексту, в якому Пилип Пилипович розмірковує про розруху. Чи погоджуєтеся ви з професором? Аргументуйте свою відповідь.
9. Знайдіть у тексті й зачитайте, як професор оцінює свою відповідальність за те, що трапилось.
10. Проаналізуйте, які явища радянської дійсності 1920-х років викриває М. Булгаков у своєму творі. Зверніть увагу на роль художньої деталі у творі.
11. Чи можна стверджувати, що М. Булгаков у цій повісті проявив себе як письменник-сатирик? Свою відповідь аргументуйте прикладами з твору.
12. Висловте свою позицію, хто ж урешті-решт правий: доктор Борменталь, який вважає, що в Шарикова собаче серце, чи професор Преображенський, який стверджує, що в Шарикова серце саме людини.
13. Роздивіться ілюстрації до повісті сучасних художників — Сергія Лемехова і Анатолія Іткіна. З допомогою мережі Інтернет підготуйте виставку ілюстрацій до цього художнього твору. Який його епізод, на вашу думку, найбільше вимагає візуалізації? Створіть власну ілюстрацію до твору.

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Він міг зі своїм небувалим талантом жити абсолютно легким життям, заслужити загальне визнання. Користуватися всіма благами життя. Але він був справжній художник — правдивий, чесний. Писати він міг тільки про те, у що вірив... Для багатьох він був совістю».

Олена Булгакова, дружина М. Булгакова

«Повість “Собаче серце” — це невеселі роздуми сатирика про можливі результати взаємодії в історичній практиці трьох сил: аполітичної науки, агресивного соціального хамства і зниженої до рівня будинкома духовної влади...».

Володимир Лакшин,

російський літературний критик, літературознавець

«Багато особливостей булгаківського стилю пояснюються не лише своєрідністю його таланту, але й критичним ставленням до радянської влади, до панівної ідеології, до офіційної штампованої мови. Талант точно, пластично-зримо зображувати явища життя поєднувався у Булгакова із сатиричним, негативним висвітленням сучасної йому дійсності. Стиль письменника наділений великою сатиричною силою».

Світлана Нікіфорова, український літературознавець

Пісумовуємо вивчене

1. Прокоментуйте думку дослідника В. Лосева про М. Булгакова: «Його життя, наче дзеркало, відображає всю деформацію нашого суспільства в період сталінщини, йому повною мірою довелося випробувати на собі тиск міцної адміністративно-бюрократичної системи, тієї, яку він згодом позначив сильним та змістовним словом “кабала”».
2. Підготуйте мультимедійну презентацію «Київ Булгакова».
3. Поясніть, як ви розумієте фразу про розруху в головах.
4. Зачитайте та прокоментуйте ті вислови з твору, які спонукали вас про щось замислитися. Поясніть свій вибір.
5. Напишіть листа майбутньому читачеві повісті «Собаче серце».
6. Прокоментуйте висловлювання, представлені в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
7. Обґрунтуйте роль фантастики у творі.
8. Аргументуйте, чому вченим так і не вдалося виховати Шарикова.
9. Чи можна назвати цей твір сучасним? Поясніть свою відповідь.

Рей Дуглас Бредбері
Raymond (Ray) Douglas Bradbury
(1920–2012)

- ✓ Використовуючи відому вам інформацію й додаткові джерела, підготуйте повідомлення на тему «Майстер фантастики Рей Бредбері».
- ✓ Серед друзів, знайомих, батьків проведіть невеличке опитування про те, що їм відомо про Рея Бредбері, і розкажіть про це в класі.

Я не намагаюсь передбачити майбутнє.
Я намагаюсь йому запобігти.

Рей Бредбері

СПРАВЖНІЙ МЕТР¹ ФАНТАСТИКИ

«**Я** насамперед маг. Маг, який здатен створювати різноманітні речі... я займаюся чарівництвом...». Ці слова належать одному з найвидатніших фантастів світу — американському письменникові Рею Дугласу Бредбері. Одного простого правила він дотримувався все життя: «Роби те, що любиш, і люби те, що ти робиш!».

Він прожив 91 рік, залишив нащадкам 11 романів, 300 оповідань, 21 п'єсу і 28 сценаріїв для фільмів. На його честь названі астероїд і навіть кратер на Марсі.

Бредбері не втомлювався повторювати, що кожного дня у дзеркалі бачить щасливця, бо успішно займається улюбленою справою.

¹ Метр — учитель, наставник.

Його називають справжнім метром фантастики, і з цим важко не погодитися, адже він умів бути однаково цікавим і дітям, і молоді, і дорослим.

Любов до літератури в нього виникла ще в дитинстві. Не отримавши вищої освіти, він все ж таки здобув енциклопедичні знання завдяки читанню книжок. Невипадково сам письменник вважав себе «випускником бібліотек» і навіть жартома називав Жуля Верна своїм батьком. Книжки навчили його розпізнавати добро і зло й захопили фантастикою.

Тому не дивно, що творча позиція письменника сформувалася під впливом одного з героїв романів Жуля Верна. *«Усі ми схожі на капітана Немо: йому не подобалося, як влаштований світ. Замість того, щоб його руйнувати, він створює світ, який йому потрібний. У такий спосіб він дає нам урок... Так й автори наукової фантастики...»* — говорив Бредбері.

Але шлях до письменництва був непростим.

Уже у 12 років у Бредбері з'явилася перша «робота»: у неділю він читав оповідання для дітей на місцевому радіо. Тоді ж почав писати оповідання про «червону планету» — Марс — і працювати розповсюджувачем преси. Згодом він розповідав: *«Коли я продавав газети, друзі запитували мене: “Що ти тут робиш?”. Я відповідав: “Стаю письменником”. — “Ти виглядаєш не по-письменницьки”, — говорили вони. — “Проте я відчуваю себе письменником”, — заперечував я».*

Приблизно у 20 років він уже був остаточно переконаний, що обов'язково стане письменником. *«Я почав читати твори Достоевського, коли мені було 20 років. Із його книжок я дізнався, як треба писати романи й розповідати історії. Я читав й інших авторів, коли був молодшим, але Достоевський був основним для мене»,* — згадував Р. Бредбері в одному з інтерв'ю.

Література стала справою всього його життя. Сам він згадував про це так: *«Я був дуже бідний, не мав грошей, але так захопився писанням, що не зважав на злигодні. Коли ви займаєтесь улюбленою справою, ви не помічаєте, що у вас немає грошей,*

Прінт на футболці з портретом Бредбері

становища...». Усе вийшло так, як він і планував. Від часу появи друком *«Марсіанських хронік»* (1950), які зробили його відомим на весь світ, і до останнього роману *«Прощавай, літо»* у 2006 р. Бредбері майже щороку випускав збірку оповідань і кожні п'ять років — роман.

Ви будете читати один з найвідоміших творів письменника — роман *«451° за Фаренгейтом»*. Цікаво, що в назві роману є помилка. Бредбері вважав, що 451 градус за Фаренгейтом — це температура, за якої самозаймається папір. Так проконсультував письменника фахівець пожежної служби, який сплутав температурні шкали за Фаренгейтом і за Цельсієм. Насправді папір самозаймається за температури трохи вище за 450 градусів за Цельсієм. І хоча помилка була виявлена, назву роману не змінили, тому що врешті-решт головне в ньому не це. Для Бредбері цей роман був дуже важливий, не випадково письменник попросив написати на своєму надгробку: «Автор “451° за Фаренгейтом”».

Колись в одному з інтерв'ю йому поставили запитання: «Якби сьогодні на вашому задньому дворі приземлилися інопланетяни, що б ви запитали у них?». Бредбері відповів так: «Я б запитав: що для вас життя? Чи означає воно для вас те саме, що і для мене? Адже справді життя — дивний дар!».

Він дуже любив життя. І це почуття було взаємним.

Рей Бредбері неодноразово наголошував, що фантастичні твори звернені передусім до читачів, у яких нестандартне сприйняття світу й велика жага до пізнання.

А чи належите до таких читачів ви?

1. Прокоментуйте назву статті й епіграф до неї.
2. Розкажіть, що вплинуло на вибір життєвої долі Р. Бредбері.
3. У парах або в мікрогрупах підготуйте постер на тему «Метр фантастики — Рей Дуглас Бредбері».

Юрій Лаптев.
Ілюстрація до
«Марсіанських хронік»

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Рей Бредбері за своє довге і плідне життя був лауреатом багатьох літературних премій. Не залишився без нагород і роман «451° за Фаренгейтом». Цей твір отримав 1954 р. (вручалася ретроспективно 2004 р.) літературну премію в галузі фантастики «**Хьюго**». Вона була заснована 1953 р. Всесвітнім конвентом наукової фантастики й названа на честь американця **Хьюго Гернсбека** — видавця перших спеціалізованих науково-фантастичних журналів. Премія присуджується щорічно за найкращі фантастичні твори, написані англійською мовою.

2007 р. до колекції нагород письменника додалася ще одна: він отримав одну з престижних американських премій — **Пулітцерівську**, засновану американським журналістом і видавцем **Джозефом Пулітцером**. З 1917 р. премія присуджується в галузі журналістики й літератури, мистецтва й театру США. Р. Бредбері отримав її з таким формулюванням: «*За видатну, плідну та глибоко впливову літературну кар'єру неперевершеного автора наукової фантастики й фентезі*».

«451° ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ»

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Поділіться своїми враженнями від прочитаного.
2. Розкрийте, яке суспільство описує Бредбері. Які закони панують у цьому суспільстві? Свою відповідь підтвердіть цитатами з тексту.
3. Схарактеризуйте головного героя роману Монтеґа. Чим він пишається на початку твору? Як і чому змінюються його погляди? Свою відповідь аргументуйте.
4. Начальник Монтеґа, брендмейстер Бітті, зазначає, що вони «борці за щастя». Як тлумачить поняття щастя влада? Які складові цього «щастя»? Обґрунтуйте свою думку.

5. Поясніть, чому в описаному в романі суспільстві спалюють книжки. Чи всі книжки знищують? Хто і як визначає, яка книжка є небезпечною? Аргументуйте свою відповідь.
6. Прокоментуйте слова дядька Клариси: *«Урешті-решт, ми живемо у вік, коли люди вже не є цінністю. Людина в наш час — наче паперова серветка: її викидають, викидають, беруть нову, викидають, кидають... Люди не мають свого обличчя»*. У класі проведіть дискусію на тему «Що має робити людина, щоб зберегти своє обличчя?».
7. Як ви гадаєте, чому небезпечними є саме книжки, а не телебачення? Чому владі вигідно, щоб людину з усіх боків оточували телевізійні стіни? Знайдіть у тексті й порівняйте, як це пояснюють брандмейстер Бітті та Фабер. Висловіть свою позицію щодо цього.
8. Поясніть, як ви розумієте епіграф до твору.
9. Використовуючи текст, доведіть, що Р. Бредбері описує тоталітарне суспільство, у якому будь-яке інакомислення неприпустиме.
10. Підготуйте мотиватор з висловлюваннями з твору, які змусили вас замислитися.

Мистецькі передзвони

Твори Рея Бредбері неодноразово екранізували. Серед кіноверсій, поставлених за текстами великого фантаста, найбільшою популярністю користується фільм **«451° за Фаренгейтом»** режисера **Франсуа Трюффо**, який вийшов на широкі екрани 1966 р. Сам Бредбері схвально сприйняв цю картину, йому сподобалася і режисерська інтерпретація, і гра акторів, хоча і звернув увагу, що виконавиця ролі Клариси виглядає дещо не так, як він її описав у романі.

Постер кінофільму
«451°
за Фаренгейтом»

Фільм має деякі відмінності порівняно з текстом. Так, режисер змінив фінал: Клариса не помирає, а залишає місто разом з Монтегом. А роль Фабера зовсім незначна. Привертають увагу й деякі «знахідки» режисера. Так, Ф. Трюффо, щоб увиразнити головну ідею твору, найбільше сфокусувався на сценах спалення книжок, натомість сцени погоні й війни зробив короткими. Цікаво й те, що у фільмі нічого не можна прочитати: титри картини озвучує голос за кадром, а газети в руках героїв містять лише фотографії.

ЗІ СКАРБЕНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«Роман “451° за Фаренгейтом” надає яскраву картину суспільства, яке боїться смерті, але намагається зовні здаватися щасливим, у якому в людей багато механізмів і пристроїв, проте повністю відсутній доступ до великих ідей і книжок, здатних дати можливість мислити самостійно. Коли суспільство вірить, що воно зможе якимось чином уникнути смерті, насправді воно все більше наближається до неї».

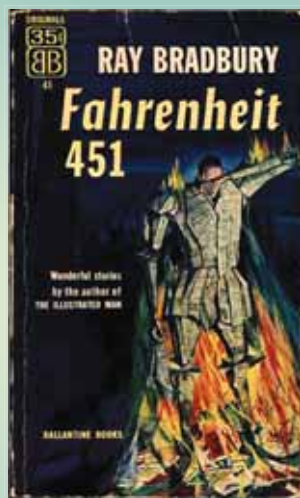
Девід Моген, американський літературний критик

«Для того щоб виправдати свій погляд на майбутнє, Бредбері аналізує потенційні загрози, які підстерігають нас, і показує, до яких серйозних наслідків вони можуть призвести. Водночас письменник не каже, що це неминуче станеться. Він говорить інше: ось що може відбутися, якщо ми не вживемо заходів, отож, якщо ми хочемо уникнути біди, візьмімося за справу сьогодні, оскільки завтра вже може бути запізно».

Айзек Азімов, американський письменник-фантаст

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

У своїх творах Рей Бредбері передбачив появу деяких сучасних технічних пристроїв. Не став винятком і роман «451° за Фаренгейтом». Так, механічні банківські роботи, описані у творі Бредбері, — це, по суті, добре відомі нам банкомати, а телевізійна стіна, за допомогою якої герої твору спілкуються одне з одним на відстані, — це не тільки аналог сучасних плазмових телевізорів, а й та стіна популярної соціальної мережі Facebook, через яку багато з нас відправляють й отримують повідомлення. Радіоприймачі «Черепашки», які носили у вухах герої твору, є прямим прототипом сучасних навушників і портативних плеєрів, що з'явилися лише через 26 років після появи роману.

Обкладинка першого видання роману (1953)

ЧИТАЧУ XXI СТОЛІТТЯ

В історії відомі факти масового спалення книжок. Одне з них відбулося 10 травня 1933 р. в Німеччині. У цей день у Берліні та деяких інших містах країни були знищені на вогнищі книжки, що не відповідали ідеології гітлерівського режиму. На згадку про це 1995 р. на одній із центральних площ Берліна Бебельплац був споруджений меморіал «Книжки, що пішли під землю» роботи ізраїльського скульптора **Міхі Ульманна**. За задумом автора, у

Меморіал «Книжки, що пішли під землю» в Берліні

центрі площі під товстим склом розташована яскраво освітлена кімната з порожніми книжковими полицями, а поруч на табличці — цитата Генріха Гейне: «*Це була лише прелюдія, там, де сплять книжки, згодом сплять і люди*».

Розпочинаючи з 1947 р., як нагадування про цей ганебний день в історії Німеччини, щороку 10 травня відзначають День книги.

Цитата дня з гуті біз Рес Бредери

- ◆ Важко сказати, у який саме момент народжується дружба. Коли по краплині наливаєш воду в посудину, буває якась одна, остання крапля, від якої вона раптом переповнюється, і рідина переливається через край, так і тут у низці добрих вчинків якийсь один раптом переповнює серце.
- ◆ Коли людині сімнадцять, вона знає все. Якщо їй двадцять сім і вона, як і раніше, знає все, — це означає, що їй усе ще сімнадцять.
- ◆ У людини є одна чудова властивість: якщо доводиться все починати спочатку, вона не впадає у відчай і не втрачає мужності, бо вона знає, що це дуже важливо, що це варто зусиль.
- ◆ Є злочини гірші, ніж спалювати книжки. Наприклад — не читати їх.
- ◆ Усьому свій час. Час руйнувати і час будувати. Час мовчати і час говорити.

Підсумовуємо вивчене

1. Прочитайте висловлювання Рея Бредбері: *«Фантастика про майбутнє допомагає жити нині. Адже майбутнє народжується з теперішнього. Майбутнє створюється нами тепер. Кожної хвилини, яку ми переживаємо, нам надана можливість створювати майбутнє»*. Чи погоджуєтеся ви з таким твердженням? Аргументуйте свою думку.
2. За допомогою конкретних прикладів з роману «451° за Фаренгейтом» розкажіть, як у творі розкривається тема знецінення культури.
3. Схарактеризуйте основні образи твору Р. Бредбері.
4. Чи можете ви погодитися зі словами англійського письменника-фантаста Клайва Баркера: *«Дякуємо таланту Бредбері, який створив своєрідний і неповторний світ, дякуємо нашому щастю, що дало нам змогу увійти з ним у цей світ»*? Аргументуйте свою думку.
5. Подивіться фільм «451° за Фаренгейтом» режисера Франсуа Трюффо й порівняйте його з прочитаним текстом. Чим можна пояснити режисерські рішення?
6. Поясніть, як ви зрозуміли думки Р. Бредбері, наведені в рубриці «Цитата для душі».
7. Підготуйте мультимедійну презентацію або фотоколаж на тему «Передбачення Рея Бредбері, яким довелося реалізуватися».
8. Прокоментуйте висловлювання, подані в рубриці «Зі скарбниці літературно-критичної думки».
9. Підтвердіть чи спростуйте думку про те, що *«люди, які читають, завжди керуватимуть тими, хто дивиться телебачення»*.
10. Прокоментуйте ілюстрацію сучасного художника Володимира Яковенка до роману Рея Бредбері. На вибір виконайте одне із таких завдань: підготуйте свої малюнки до прочитаного твору або аргументуйте, до якого фрагмента роману та в якій манері ви замовили б ілюстрації професійних художників.
11. Напишіть твір-роздум на тему «Читаючи роман Р. Бредбері “451° за Фаренгейтом”, я замислився / замислилася над ...».

Володимир Яковенко.
Ілюстрація до роману

**Ерік Вольф
Сігал (Сігал)**
Erich Wolf Segal
(1937–2010)

У мене є ця донкіхотська мрія, що одного дня я отримаю трохи критичного визнання за мої романи...

Ерік Сігал

ПРОФЕСОР, ЯКИЙ НАПИСАВ ІСТОРІЮ КОХАННЯ

Творчість видатного американського митця Еріка Сігала належить водночас до літератури та кіно. Його книжки неодноразово посідали перші місця в престижних рейтингах, а фільми, зняті за сценаріями Сігала, відзначені такими нагородами, як «Оскар» і «Золотий глобус». Ще за життя письменника його твори були перекладені більш ніж тридцятьма мовами світу. Майже всі твори Сігала екранізовано, причому переважно за його власними сценаріями.

Ерік Вольф Сігал народився **16 червня 1937 р.** в Нью-Йорку. Після закінчення середньої школи він навчався в літній школі у Швейцарії. Сігал здобув блискучу освіту, яка дала йому змогу вивчати мову та літературу в одному з найкращих навчальних закладів світу — Гарвардському університеті. Хист до письменництва в Еріка Сігала пробудився, коли він був студентом старших курсів. Щоб трохи заробити грошей, Сігал писав театральні огляди, допомагав у постановках п'єс. Він навіть виступив співавтором пародійного мюзиклу про Троянську війну, який мав гучний успіх й отримав схвальні відгуки критиків. Саме ця п'єса стала початком його творчої кар'єри. У 1959 р. Сігал отри-

мав ступінь магістра, а вже 1965 р. став доктором філософії з літератури та розпочав працювати на педагогічній ниві. Він викладав латину в навчальних закладах так званої «Великої трійки» — «Ліги плюща» — Гарвардському, Єльському, Принстонському університетах, займався науковою й перекладацькою діяльністю. Зокрема, його переклади з латини та дослідження творів видатного римського комедіографа Плавта отримали високу оцінку в науковому колі.

Та справжньою пристрастю Еріка Сіґала була не мертва латина, а життєдайний спорт. Молодий учений прославився ще і як завзятий марафонець. Після науки біг був для юнака на першому місці. Двадцять років (!) — з 1955 по 1975 — він брав участь у престижному Бостонському марафоні, вигадавши навіть свій особливий стиль бігу. Е. Сіґал також увійшов в історію спорту як коментатор Олімпійських ігор й автор фільмів і статей про спорт.

Наприкінці 60-х років Сіґал пробує себе як сценарист. У 1967 р. він написав для всесвітньо відомої групи «Бітлз» сценарій анімаційного фільму «Жовта субмарина» («Yellow Submarine»). Мультфільм мав надзвичайний успіх, а Ерік став справжньою зіркою. В одному з інтерв'ю Сіґал розказував, що діти почали дивитись на нього, відкривши рота, а по вихідних до його будинку в університетському містечку приходили люди і благоговійно заглядали у вікна, за якими було написано легендарний сценарій. Та справжня слава була ще попереду...

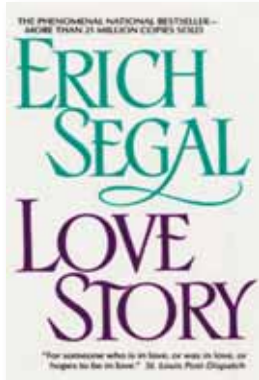
У 1968 р. Ерік Сіґал написав кіносценарій про романтичне кохання двох студентів — Олівера і Дженні. За спогадами одного з товаришів Сіґала по Гарварду, в основу твору письменник поклав дещо змінену історію свого аспіранта. На жаль, сценарій не вдалося опублікувати, і за рекомендацією свого агента Сіґал переробив його в повість. «Історія одного кохання» була опублікована в 1970 р. й одразу стала

Ерік Сіґал і спорт

Постер анімаційного фільму «Жовта субмарина»

Обкладинка одного з видань повісті «Історія одного кохання» (1972)

бестселером, її прочитав кожен п'ятий американець. Романтична історія кохання Олівера та Дженні очолила списки популярних книжок не тільки в США, а й в Англії, Італії, Німеччині, Франції, Японії, Бразилії тощо. Її було перекладено більш ніж тридцятьма мовами світу та визнано однією з найбільш продаваних книжок усіх часів.

Незважаючи на успіх літератора, Сігал продовжував викладати в різних університетах Америки та Європи. Та, приголомшений славою автора всесвітньо відомого бестселера, Сігал почав некомфортно почуватися в студентській аудиторії. Колеги й учні, забувши про наукові й педагогічні здобутки свого професора, відтепер сприймали його лише як автора «Історії одного кохання» та звинувачували в несерйозності намірів.

З моменту виходу свого першого бестселера Сігал опублікував ще шість книжок, кожна з яких також стала популярною, до трьох із них він написав кіносценарії. У 1977 р. виходить продовження «Історії одного кохання» — твір «*Оліверова історія*».

Останні двадцять п'ять років письменник тяжко хворів, помер Ерік Сігал у 2010 р.

Попри велику популярність у читачів, Еріку Сігалу так і не вдалося завоювати позитивні відгуки у критиків. Його твори вважали несерйозною, масовою літературою. Та письменник сприймав це по-філософськи й зазначав, що саме його слава й «отруєє можливість позитивної критичної оцінки». В одному зі своїх інтерв'ю Е. Сігал заявив: «*Чи я шкодую, що написав “Історію одного кохання”?* Маячня. Я дуже радий, що це зробив!» Сподіваємось, що, прочитавши цей твір, ви також скажете: «*Я дуже радий, що Ерік Сігал його написав!*»

1. Доведіть, що Ерік Сігал був різнобічною особистістю.
2. Розкажіть про історію написання книжки Сігала «Історія одного кохання».
3. Якщо ви хочете більше дізнатися про гарвардського професора, який написав історію кохання, то завітайте на офіційний сайт письменника в Інтернеті: <http://www.erichsegal.com>.

Читання для дзуні біз Еріка Сіґала

- ◆ Коханнґа — це коли ні про що не шкодуеш.
- ◆ Ми на порозі нового романтизму, сентиментальної епохи.
- ◆ Кіно тепер має велике значення, і це стиль, який пасує епосі [...] цифрової літератури. Художні твори мають бути простими та лаконічними, не варто витратити час на описи...

«ІСТОРІЯ ОДНОГО КОХАННЯ»

ЧИТАЧУ ХХІ СТОЛІТТЯ

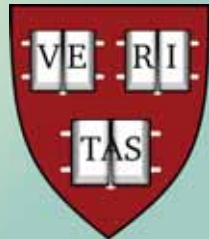
У повісті Сіґала «Історія одного кохання» часто згадується Гарвард. У Гарварді навчалися головний герой — Олівер Берретт і його заможні родичі, Гарвард закінчував і сам Ерік Сіґал.

Гарвард, або Гарвардський університет, — найдавніший чинний вищий навчальний заклад США, один із найпрестижніших університетів світу. Це опора американської науки й освіти, символ нації.

Гарвард входить до групи елітних американських університетів, так званої «Ліги плюща» — асоціації восьми найстаріших американських університетів. Її назва походить від гілок плюща, що обвивають старі будівлі цих університетів.

У Гарвардському університеті навчається понад 20 000 студентів й аспірантів, 360 000 випускників живе у 190 країнах світу. Серед його колишніх студентів — 8 президентів США, 43 лауреати Нобелівської премії.

Чим живе Гарвард сьогодні, ви можете дізнатися, завітавши на його офіційний сайт: <http://www.harvard.edu>

ЧИТАЄМО, РОЗМІРКОВУЄМО, ОБГОВОРЮЄМО...

1. Яке враження справив на вас твір? Які сторінки вам хотілось ще раз перечитати?
2. Розкажіть, як познайомилися Дженні й Олівер.
3. Доведіть, що в Олівера були серйозні наміри щодо Дженні.
4. Простежте, як зароджувалось та розвивалось кохання Олівера й Дженні.
5. Які стосунки склалися в Олівера з батьком? Підтвердіть свою відповідь прикладами з тексту. Поміркуйте, що було причиною таких стосунків.
6. Олівер належав до «династії мільйонерів», а Дженні була «соціальний нуль». Чому вони були разом? Що об'єднувало молодих людей?
7. Як ви думаєте, чому автор робить свого героя студентом Гарварду? Свою відповідь аргументуйте.
8. Прочитайте виразно за ролями діалог Олівера із Дженні (розділ 13). На чиему боці ви в цій розмові? Поясніть свою позицію.
9. Серед наведених рис оберіть такі, що характеризують Дженні: *розумна, іронічна, щира, пихата, весела, любить найпростіші прояви життя, гостра на язик, кмітлива, підступна, добра, сором'язлива, лагідна.*
10. Схарактеризуйте образ Олівера. Чи можна стверджувати, що він змінюється? Як ви думаєте, внаслідок чого відбуваються ці зміни?
11. Фористичною стала серед інших фраза твору: «*Кохання — це коли ні про що не шкодуєш*». Пригадайте, хто з персонажів твору й за яких умов її сказав. Поясніть, як ви розумієте цю фразу.
12. Проаналізуйте композицію повісті. Чи можна стверджувати, що окремі образи, епізоди у творі симетричні? Як ви думаєте, з якою метою автор використовує такий художній прийом?
13. Чи поділяєте ви думку, що стиль твору «Історія одного кохання» можна визначити як *кінематографічний*? Поясніть свою відповідь.
14. Виразно прочитайте заключний розділ повісті. Чи погоджуєтеся ви з тим, що ця сцена викликає сильні почуття, які виховують й очищують душу? Назвіть твори з подібними емоційно насиченими фіналами.
15. Поясніть назву твору.
16. Порівняйте різні варіанти українських перекладів назв повісті «Історія одного кохання» та «Історія кохання» (переклад з англійської *Мара Пінчевського* та *Олександра Тереха*) із назвою твору-оригіналу «*Love story*». Зробіть висновок про особливості перекладів назв повісті.

Мистецькі передзвони

У 1970 р. в США «Історію одного кохання» екранізували. Автором сценарію був сам Сігал, режисером — **Артур Хіллер** (США). Фільм став ще популярнішим за повість, він увійшов до 100 найпристрасніших фільмів останніх 100 років. Стрічка отримала велику кількість престижних нагород, серед яких премія «Оскар» за найкращу оригінальну музику (**Франсіс Ле**), шість номінацій на «Оскар», п'ять премій «Золотий глобус» та чимало інших відзнак.

Постер кіноверсії
«Історії одного кохання»

У ТВОРЧІЙ МАЙСТЕРНІ ПИСЬМЕННИКА

ПРО ОСОБЛИВОСТІ БЕЛЕТРИСТИКИ ЕРІКА СІГАЛА

За своїм емоційним впливом, сюжетом, образами головних героїв твори Сігала дуже схожі на сентиментальні повісті, які захопили читачів ще за часів античності.

Головним героям творів Сігала можуть і не загрозувати лихі люди, та їхньому щастю заважають життєві обставини. Як в «Історії одного кохання», коли страшна хвороба перервала справжнє романтичне почуття молодих людей. У будь-якому разі, герої Сігала заслуговують на здійснення своїх мрій, а тому бар'єри, що стоять на їхньому шляху, видаються читачам несправедливими.

Конфлікти в повісті вирішуються, вона має якщо й не щасливу кінцівку, то хоча б оптимістичну. Хоча Дженні й помирає в «Історії одного кохання», та її смерть об'єднує батька й сина.

Герої в сентиментальній повісті, як правило, стереотипні. Такі герої й у творах Сігала. Дженні з «Історії одного кохання» — це дівчина, яка обрала неправильну стежину, а Олівер — її нещасний заможний хлопець. Сігал рідко демонструє читачам

хід думок своїх героїв, аби зрозуміти мотиви їхніх учинків. Своєю простотою стереотипи пробуджують у читача емоційну відповідь. У вичерпній характеристиці немає сенсу, бо думки та почуття передаються стереотипом. Сігал не індивідуалізує простір, у якому мешкають його герої, їхні домівки, офіси чи автомобілі. Такі речі зазвичай розкривають чимало інформації про власника та його звички. Рішення Сігала не включати їх дає читачам змогу самим заповнити відсутні деталі.

Використання у фіналі катарсису — ще одна риса белетристики Еріка Сігала. Як класичний науковець, Сігал, безумовно, був знайомий з елементами античної трагедії: герої з вадами, які прагнуть досягнути величі; втручання жорстокої долі; жалість і страх, пробуджені ситуаціями, у яких опинилися герої; виплиск емоцій, коли їхні страждання позаду.

«Історія одного кохання» — це формула белетристики, розповідь про молоде кохання, якому протидіють спочатку старше покоління, потім доля, яка нагадує читачам про радість і біль. У чіткій, свіжій і майстерній оповіді Сігал драматизує історію Дженніфер Кавіллері, бідної студентки з Редкліффу, й Олівера Берретта 4-го, заможного хлопця з Гарварду, які, зустрівшись, закохуються, попри незгоду батьків одружуються, а потім, щойно їхнє життя змінюється на краще, їх розлучає смерть¹.

За Ліндою Пельзер,
британським літературознавцем

ЗІ СКАРБНИЦІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНОЇ ДУМКИ

«...вся американська література ХХ століття — це розповідь про самотню людину, про її трагічне відчуження і спроби подолати його — мужністю, добротою, любов'ю, прилученням до конкретної *community*, спільним минулим або єдністю самосвідомості».

Тамара Денисова, український літературознавець

«Секрет популярності її сприйняття [«Історії одного кохання»] — у розрядженому стилі Сігала. Він залишив у тексті та фільмі пробіли для аудиторії, щоб вона сама заповнила їх тим, що знає, відкинула те, чого боїться, і насолодилася тим, чого завжди прагнула».

Марк Спілка, американський літературознавець

¹ Pelzer L. Erich Segal : a Critical Companion / Linda Claycomb Pelzer. — Westport, Connecticut London : Greenwood Press, 1997.

Літературні нотатки подорожнього

Тема кохання — одна з провідних у світовому мистецтві. Вірші та проза, театр і кіно, музика й балет, скульптура та живопис... Що не візьмеш, обов'язково натрапиш на вияв найромантичнішого з усіх людських почуттів.

Напрочуд виразно тема кохання знайшла своє втілення в міській скульптурі. Майже в кожному мегаполісі чи невеликому провінційному містечку, у парках, на вулицях або вокзалах можна побачити цікаві скульптурні композиції, присвячені коханням чи закоханим. Вони можуть бути реалістичними й символічними, сумними й дотепними, можуть бути абстрактними, а можуть приховувати і справжню історію істинного кохання. Серед таких скульптур — «**Зустріч закоханих**» у Глазго (Шотландія), «**Прощання на вокзалі Сан-Панкрас**» у Лондоні, «**Побачення на балконі**» в Мадриді, «**Під парасолькою**» в Санкт-Петербурзі, фонтан «**Дощ кохання**» в Кемері (Туреччина). Найоригінальнішою спорудою можна вважати рухливу композицію у грузинському Батумі. Тільки уявіть, дві гігантські металеві фігури чоловіка й жінки рухаються одна до одної, щоб обійнятися й бути разом... Та найзворушливішою стала скульптура в Маріїнському парку Києва. Вона присвячена двом закоханим — італійцю Луїджі та українці Мокрині. Ще молодими вони познайомились у таборі для військовополонених під час Другої світової війни, закохалися, але доля розлучила їх. Та через 60 років Луїджі знайшов свою кохану! Виявляється, що увесь цей час він зберігав пасмо волосся й сорочку своєї коханої. Для мільйонів закоханих ці чоловік і жінка стали символом любові та вірності.

Пам'ятник Луїджі й Мокрині
в Києві (Україна)

Підсумовуємо вивчене

1. Розкрийте особливості белетристики Еріка Сіґала на прикладі його твору «Історія одного кохання».
2. Чи погоджуєтеся ви з думкою, що Олівера й Дженні можна назвати сучасними Ромео і Джульєттою? Аргументуйте свою відповідь.
3. Укладіть збірку афоризмів про кохання. Презентуйте її у класі.
4. Змоделюйте постер повісті «Історія одного кохання». Продумайте слоган, ілюстративний матеріал, кольорову гамму.
5. Об'єднайтесь у групи і складіть кіносценарій за одним із фрагментів повісті Сіґала «Історія одного кохання». Свої записи оформіть у вигляді таблиці.

НАЗВА ЕПІЗОДУ	МІСЦЕ ДІЇ	ДІЙОВІ ОСОБИ
Зміна планів зображення (загальний, середній, великий)	Звукове оформлення епізоду (природні звуки, звуки цивілізації, діалоги, закадровий текст, музика)	Рекомендації для акторів

6. За складеним вами кіносценарієм за допомогою доступних вам засобів (наприклад, відеокамера в телефоні) зніміть епізод фільму. Презентуйте його у класі та організуйте після прем'єри обговорення.
7. Ознайомтеся з відгуками на твір Сіґала, розміщеними в Інтернеті. Напишіть свій відгук.
8. Дайте усну розгорнуту відповідь на питання: «Прочитавши повість Еріка Сіґала «Історія одного кохання», я замислився (лася) над...».

Підсумовуємо вивчене у розділі

1. Які твори, подані в цьому розділі, справили на вас найбільше враження й чому?
2. Напишіть замітку рекламного характеру для свого однолітка про один із творів розділу з поясненням, чому варто прочитати цей твір.
3. За електронним порталом «Чтиво»¹ знайдіть українські переклади інших творів Шолом-Алейхема (за бажанням) і прочитайте додатково один із них. Підготуйте мультимедійне представлення твору однокласникам. Аргументуйте, чому їм буде цікаво й корисно його прочитати.

¹ Див. сайт електронної бібліотеки «Чтиво» за адресою: http://chtyvo.org.ua/authors/Sholom_Aleikhem/ та ін.

4. Юрій Безелянський назвав Шолом-Алейхема «сонячним письменником похмурих буднів». Чи погоджуєтеся ви з таким визначенням?
5. Напишіть рецензію на самостійно прочитаний український переклад твору Шолом-Алейхема або мистецьку інтерпретацію твору «Тев'є-молочар». Укладіть колективну збірку рецензій вашого класу чи відкрийте для цього колективну сторінку у Фейсбуці.
6. Наведіть факти вшанування пам'яті Шолом-Алейхема в Україні та світі. Що це означає для всіх нас?
7. Розкрийте значення творчості М.О. Булгакова для сучасного читача ХХІ століття.
8. Проведіть власне дослідження на тему «Що об'єднує М. Булгакова з М.Гоголем?». Про його результати розкажіть у класі.
9. Обґрунтуйте, чому ім'я Шарикова стало прозивним. Чи відомі вам шарикови у сучасному світі?
10. Чи погоджуєтеся ви з думкою літературознавця Надії Маркіної: «Світ Бредбері зорієнтований на Книгу. Цей образ відображає художню специфіку всіх його сюжетів. Книга у Бредбері — поєднувальний стрижень існуючого світу»? Поясніть свою позицію.
11. Від чого застерігає людство Рей Бредбері своїм романом «451° за Фаренгейтом»? Аргументуйте свою відповідь.
12. Розкрийте, чим класична література відрізняється від масової.
13. На прикладі одного з прочитаних вами творів сучасної «масової літератури» прокоментуйте думку, що «масова література створюється за запит читачів».
14. Підготуйте повідомлення на тему: «Секрет популярності повісті Еріка Сіґала «Історія одного кохання».
15. Самостійно за допомогою різноманітних додаткових джерел підготуйте повідомлення про сучасні літературно-художні видання, інтернет-портали творів української та зарубіжної літератури.
16. Які міжнародні літературні премії сучасності вам відомі? Назвіть їхніх лауреатів.
17. Підготуйте альбом-щоденник, що містить цитати із творів, поданих у цьому розділі.
18. Розкрийте, які саме вічні цінності обстоюють твори, про які ви дізналися в цьому розділі.
19. Напишіть рецензію на один із творів, прочитаних у цьому розділі.
20. Прокоментуйте назву, епіграфи й оформлення шмуцтитулу цього розділу. Доберіть свої варіанти епіграфів до літератури цього періоду.

КНИЖКИ, ЩО НАС ОБИРАЮТЬ, АБО ЗАМІСТЬ ПІДСУМКІВ

ПІЗНАЄМО СЕБЕ І СВІТ ЧЕРЕЗ ЛІТЕРАТУРУ

Я сподіваюсь, що ми зможемо передати нашим дітям світ, де вони будуть читати і їх будуть читати, де вони будуть уявляти і розуміти.

Ніл Гейман, англійський письменник-фантаст

- ❖ Цей розділ називається «Книжки, які нас обирають». Поясніть, як ви його розумієте. Розкажіть про ті книжки, що обирали вас під час вивчення курсу зарубіжної літератури. А які книжки обирали ви?
- ❖ На першій сторінці підручника ми запросили вас до співтворчості, запропонували стати співавторами літературних творів, їхніми своєрідними дописувачами у ваших думках та уяві. Як ви зрозуміли це завдання? Чи вдалося вам його виконати? Поділіться своїми здобутками, а, можливо, і розчаруваннями.
- ❖ Складіть асоціативний ланцюжок на тему «Книжка — ...». Презентуйте його в класі.
- ❖ Протягом навчального року ви багато читали творів різних національних літератур, віртуально подорожували у просторі й часі, дізнавалися про нове й пізнавали себе... Розкажіть, які з прочитаних творів світової літератури справили на вас особливе враження й чому. Чи були серед них такі, що змусили вас про щось замислитися, можливо, навіть змінили щось в собі?
- ❖ Твори зарубіжної літератури ви відкривали для себе завдяки невтомній праці перекладачів. Що ви знаєте про здобутки української перекладацької школи? Які нові імена відкрили для себе?
- ❖ Прокоментуйте думку українського перекладача й літературознавця Ростислава Доценка: *«Перекладна література в Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвоє драматичнішу. Усі нагінки на мову, на письменство незмірно тяжким обухом спадали на переклад»*.
- ❖ У класі проведіть дискусію на тему «Яка література сьогодні користується найбільшим попитом і чому?».

- ❖ Якби ви були членом Нобелівського комітету, кому з авторів зарубіжної літератури та з якими формулюваннями ви б порадили присудити Нобелівську премію в галузі літератури? Обґрунтуйте свій вибір.
- ❖ Чи змінювалося ваше ставлення до прочитаних творів протягом навчання у школі? Чи є серед них такі, які ви й тепер з радістю відкриваєте? Чи є такі книжки, які захоплювали вас раніше, а зараз вони вам не цікаві? А, можливо, у вас з'явилися твори, які ви раніше не читали або не хотіли читати, а сьогодні вони вас чомусь «кличуть» до себе? Якщо такі ситуації були, розкажіть про них. Чим ви можете це пояснити?
- ❖ Які «цитати для душі», вміщені на сторінках підручника, вразили вас найбільше? Поясніть чому.
- ❖ У групах підготуйте рекламний проект на один із творів зарубіжної літератури, який ви читали в цьому навчальному році. Свій вибір обґрунтуйте.
- ❖ Якими «українськими стежинами світової літератури» вам довелося пройти в цьому навчальному році? Підготуйте мультимедійну презентацію «Україна і світова література».
- ❖ Які віртуальні подорожі літературними куточками світу ви здійснили в цьому навчальному році завдяки рубриці «Літературні нотатки подорожнього»? Які з них запам'яталися вам найбільше й чому? Можливо, якісь із них ви вже відвідали? Чи є такі літературні місця, де ви хотіли б побувати? Розкажіть про них.
- ❖ Уявімо собі, що ви — художник-оформлювач цього підручника... Що ви змінили б у його дизайні? А що залишили б як є? Поясніть чому.
- ❖ Про які «мистецькі передзвони» зарубіжної літератури ви дізналися в цьому навчальному році? За власними уподобаннями на один із творів, що ви читали, підготуйте (намалюйте або словесно опишіть) колаж, який віддзеркалював би цей твір у різних видах мистецтва.
- ❖ Чи є в цьому підручнику сторінки, які вам хотілося б ще раз відкрити, переглянути, щось перечитати? Розкажіть про них. А чи були такі сторінки, які вам були необхідні, але ви не знайшли їх у підручнику?
- ❖ Напишіть лист майбутньому учневі 9 класу на тему «Книжки, які обрали мене — книжки, що обиратимуть тебе в 9 класі».

